سنڌي ناصحاڻا شعر

ڊاڪٽر ديال آشا

Gift from Shri Chander Menghani

سنڌي ناصحاڻا شعر

مصنف

ڊاڪٽر ديال ڪوتومل ڏاميجا ''آشا''

ايم.اي.، پي.ايڇ.ڊي.، ڊي لٽ

رٽائرڊ پرنسيپال

شريمتي چاندي ٻائي همتمل منسکاڻي ڪاليج الهاسنگر

پهريون ڇاپو

16 ڊسمبر سنه 2013ع

قيمت

80 روپيا

ڊاڪٽر ديال 'آشا'

سوامي شانتي پرڪاش نواس

نج ڏام روڊ الهاسنگر 421 005

(اين.سي.پي.ايس.ايل جي آرٽڪ سهيوگ سان ڇپايل)

شعر

شعر و شاعري خدائي ڏات آهي، جنهن کي ڏٺي عطا ڪري، شعر الهام آهي. اُها ئي سچي شاعري آهي جا اندر مان اُچل ڏيئي ٻاهر نڪري ٽوٽ دلين کي سر سبز ۽ شاداب ڪري. شعر اندر جي احساسن اُمنگن جو سهڻو اظهار آهي. شعر شعور لفظ مان نڪتل آهي، جنهنجي معنيٰ آهي ڄاڻ، روشني، دانائي سياڻپ. دنيا جي جدا جدا ويچارڪن، ودوانن، عالمن فاضلن شعر بابت جدا جدا رايا ڏنا آهن. ڪن شعر ۾ رس رواني ڪن تخيل، ڪن وزن بحر ڇند ته ڪن صنائع لفظي شبدالنڪار ته ڪن صنائع معنويءَ کي ته ڪن شئليءَ کي اهميت ڏني آهي.

مئٿيو آرلنڊ موجب ڪوتا زندگيءَ جي تنقيد آهي. جانس جي خيال موجب شاعري هڪ اهڙو فن آهي جنهن جي وسيلي خوشيءَ کي سچائي سان ملايو وڃي ٿو. شاعر شئليءَ ذهن ۽ تخيل جي ترجمانيءَ کي شعر سڏيو آهي. مئڪالي موجب شاعري هڪ اهو فن آهي جنهن ۾ لفظن جي ذريعي اُهو ڪجهه پيش ڪجي ٿو جو هڪ چترڪار رنگن ۽ برشن ذريعي پيش ڪري ٿو. شاعر وربسورٿ موجب ايڪانت جي سمي گڏ ڪيل شڪتشالي احساسن جي اظهار کي شعر چئجي ٿو. هنزلٽ لکيو آهي ته شعر جذبات ۽ تخيل جي ترجماني آهي.

منهنجي ويچار موجب شعر نه صرف شاعر جي اُمنگن، احساسن، ارمانن، آزمودن، تجربن ۽ مشاهدن جو سهڻو اظهار آهي مگر جنهن زماني ۾ شعر لکيو ويو آهي، اُن زماني جي سياسي، سماجي ۽ اقتصادي حالتن جو نقش پڻ ان ۾ هئڻ گهرجي. شعر زندگيءَ جي تصوير آهي. شعر شاعر جي دپيل ڀاونائن جو چتر آهي.

شعر ۾ ڪلپنا سان گڏ حقيقت نگاريءَ جي پڻ وڏي اهميت آهي. شعر ۾ ستيم، شوم ۽ سندرم اهي ٽيئي گڻ هئڻ گهرجن. شاعر جيڪي خيال شعر ۾ پيش

سا د ر سمرپت

پوجنيہ ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن

پوجيہ دادا جشن واسواڻيءَ
جي ڪمل چرڻن ۾
جن جي نينعن نوازش نئون بڻايو.

ديال

DTP : Shobha R Lalchandani
Printers Name : Anand Ram Lalchandani
Nationality : Indian
Address : Impressions,
212, Allied Industrial Estate,
Mahim, Mumbai 400016
Phones : 9820883807

This book is published with Financial Assistance
By : NCPCL, New Delhi - 66

سنڌي ناصحاڻا شعر

سنڌيءَ ۾ ٻه ڪن شاعرن ناصحاڻا شعر چيو آهي، اُن جو مختصر ذڪر ڪجي ٿو.

• شاعر قاضي قادن

قاضي قادن پنهنجي دور جو اعليٰ ترين سنڌي شاعر هو. هي صاحب سنڌي شعر جي عمارت جو نقش نگار هو. اُن جي پيڙهه جو پٿر ٻه هن عالم وڌو. هن شاعر سمن جي صاحبيءَ ۾ سنه ١٤٦٣ع ڌاري سنڌ جي تواريخي شهر بکر ۾ قاضي ابوسيد جي اڱڻ کي آباد ڪيو. هو عالم ۽ فاضل شخص ٿيو. هي صاحب سيد محمد جو نپوريءَ جو مريد ۽ معتقد بڻيو، خدا ترس شخص هو. پنهنجا ڏنل فيصلا ڏاڍي سياڻپ ۽ دريافت سان ڪندو هو. حاڪم شاهه حسين ارغون قاضي قادن کي بکر ۽ اُن جي پسگردائيءَ جو قاضي مقرر ڪيو.

قاضي قادن دنيوي علمن ۾ ته پڙ هو پر روحاني راهه ۾ ٻه روشن ٿيو. درويشن فقيرن جي صحبت ۽ مرشد سيد محمد جونپوريءَ جي عنايت سان هن روحاني فيض حاصل ڪيو. ١٥٥١ع ۾ هن واليءَ سان وصال ڪيو. هن صاحب سنڌي ۾ شعر لکيو. سنه ١٩٧٦ تائين هن صاحب جا صرف ست بيت روشنيءَ هيٺ هئا. سنڌي اديب هيري ٺڪر کوج ڪري هندي اکرن ۾ لکيل سنتون ڪي واٽيءَ جو اڀياس ڪيو. ان مان کيس قاضي قادن جي نا معلوم بيتن جي پروڙ پئي. هن کوجنيڪ جفاڪشي ڪري قاضي قادن صاحب جا بيت سهيڙي سوڌي قاضي قادن جو ڪلام ڪتاب تشريح سان سن ١٩٧٧ع شايع ڪري سنڌي شاعريءَ جي قديم دور ۾ نئون ورق ورايو. ان ڪتاب ۾ قاضي قادن صاحب جا ١١٢ بيت ڏنل آهن. سندس ڪلام ۾ تصوف ۽ ويدانت جو سنگم آهي. هن صاحب سنتن جي ٻاٽيءَ جيان دوها سورٺ ڇند اپنايو. قاضي قادن صاحب

ڪري انهن ۾ صداقت يعني ستيہ جو عناصر هجي. شعر پڙهڻ سان پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ کي ڪو فيض رسي. شعر جي ان خوبيءَ کي شوم سڏجي ٿو.

شاعر جيڪي خيال پنهنجي شعر ۾ ظاهر ڪرڻ چاهي اهي اهڙي انداز سان پيش ڪري. جنهن ۾ النڪار (لفظي صنعتون ۽ معنوي صنعتون) استعمال ڪيل هجن. ٻولي بہ سهڻي ۽ ميٺاج واري هجي. ان کي ساهتيہ ۾ ''سندرم'' جو گڻ چئجي ٿو.

شعر ۾ نصيحت جو هئڻ ضروري آهي. جا سڌيءَ طرح نہ پر اڻ سڌيءَ طرح ڏيڻ گهرجي. پڙهندڙ ائين محسوس نہ ڪري تہ شاعر ڪيس نصيحت ڏيئي رهيو آهي. آچاريہ ممٽ پڻ ان ڳالهہ جي تائيد ڪندي لکيو آهي تہ جيئن هڪ سياڻي استري پنهنجي اندر جي اچا گهوٽ اڳيان ظاهر ڪندي آهي تيئن شاعر کي بہ منو وگيانڪ نموني نصيحت جو اظهار ڪرڻ گهرجي.

وڳر ڪيو وتن پرت نہ ڇنن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن ماڻهان ميٺ گهڻو.

شاه لطيف هن بيت ۾ پکين جي پريم ۽ ايڪتا جو ذڪر ڪندي عام ماڻهن تي طنز ڪئي آهي تہ ماڻهن کان وڌيڪ محبت پکين ۾ آهي، جيڪي گڏجي اڏامن ٿا، گڏجي ڪائين ٿا. هڪ ٻئي جي دک سک ۾ شريڪ ٿين ٿا. منجهن ڪيڏو نہ ميل ميلاپ آهي. پکي ڪن ڳالهين ۾ ماڻهن کان بہ بهتر آهن. شاه صاحب ان بيت ذريعي ميلاپ ۽ محبت جي سکيا سڌيءَ طرح ڪين ڏني آهي، پر اڻ سڌيءَ طرح هو پنهنجو مطلب واضح ڪرڻ ۾ ڪامياب ويو آهي.

شاعري لطيف فن آهي. ڪي شاعر فن برائي فن جي تقليد ڪندي اهڙين تصنيفن جي تخليق ڪن ٿا، جن کي عوام تہ ٺهيو پر ڪي عالم بہ مشڪل سمجهي سگهن ٿا. اهڙين رچنائن مان ڪهڙو فيض حاصل ٿيندو! چيز کي سمجهڻ سان ئي لطف حاصل ٿيندو آهي. شاعر عوام جو عيوضي آهي. تنهن ڪري هوُ صرف من جي موج لاءِ شعر جي تخليق نہ ڪري. هو اُهو ڪي ڏي جو زندگيءَ سان وابستہ هجي. سنت تلسيداس شرَي رامچر تمانس جي شروعات ۾ لکيو آهي: ''مان پنهنجي آنند جي پراپتيءَ لاءِ 'شري رامچرت مانس' جي رچنا ڪري رهيو آهيان.'' ان ڪاويہ گرنٿ جي رچنا سبب نہ صرف ڪيس آتمڪ آنند جي پراپتي ٿي، پر اڄ بہ سندس ''رامچر تمانس'' هزارن جي راهہ روشن ڪري رهيو آهي. شاعر پنهنجي رچنا دواران سڌي يا اڻسڌي طرح ڪا نہ ڪا نصيحت ڏئي جئن پاٺڪ جي من ۾ پريورتن اچي، وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ سندس راهہ روشن ٿئي.

جيڪو پهرين پنهنجي هستي کي نابود ڪندو سوئي پرينءَ کي پسي سگهندو. پاڻ وڃائڻ سان ئي پريتم کي پراپت ڪري سگهبو. انڪري قاضي قادن صاحب صلاح ڏئي ٿو :-

پهرين پاڻ وڃاءِ پاڻ وڃائي سو لهي،
من اندر منهن پاءِ تو ئي اندر سپرين.

قاضي قادن صاحب سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو ته تون پهرين پاڻ کي پڇاڻ، پرماتما کي ڄاڻڻ سولو آهي. دنيا جي درن تي ڌڪا کائيندا پون ٿا، انڪري داتار جي در عرض ڪريون ان هڪ مالڪ جي اوٽ وٺون، شرڻ وٺون جيڪو ڪڏهن خالي نٿو موٽائي.

پهرين پاڻ پرک، پرين پرکڻ ساڪڙا،
در ٻيي سوئي رک جتان ڌڪا نه لهين.

دنيوي علم جا ڪتاب روحاني منزل جي حاصلات لاءِ ڪارگر ڪين آهن. قاضي قادن صاحب دنوي عالمن تي طنز ڪندي اُنهن جي ڪوهه جي ماڪوڙي سان ڀيٽ ڪندي سکيا ڏين ٿا.

ڪنز قدوري ڪافيه، جي پڙهي پروڙين سڀ،
ته ڪر منڊي ماڪوڙي ڪوهه ۾ پيئي ڪڇي اُڀ.

ڏٺيءَ اسان کي زبان ڏني آهي ته اُن سان اسين پروردگار جي ثنا ڳايون ۽ سڀ سان مٺو ڳالهايون پر اسين ان زبان جو پوريءَ طرح استعمال نٿا ڪريون. شاعر بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

ڏنئين پاڻ وڪاڻ ڪون، ڄڀ تنهنجي و ات،
وڏي خالق نه ڳهرين، ڪرين ٻاڙي بات!

جي ڪلام ۾ روحاني راز به آهن ته فيلسوفاڻا خيال به آهن ۽ نصيحت آميز نڪتا به آهن. پيش آهي سندس ناصحاڻه ڪلام جو جائزو. عاشق کي روئي ڪري پنهنجي عشق جو اظهار نه ڪرڻ گهرجي. جيسين دلبر جو ديدار نه ٿيو آهي. تيسين ڪائين و انگر برهه جي باهه ۾ جلڻ گهرجي.

روئي م ڪر پڌرو هٿ منجهيئي حال،
جان جان پريان نه مٿرءِ تن ڪاٺيءَ جيئن بال.

ڏٺي سڀ ڪجهه ڄاڻي ٿو انڪري تون ڪوڙ کان ڪنارو ڪر. جيڪي تنهنجي من ۾ کوٽا خيال آهن تن جي هن کي ڄاڻ آهي. انڪري سدائين سچ جي راهه وٺ.

سچي سائينءَ ساڻ تون م ڪر ڪوڙي ڪوڙيان،
جي تو منجهه هنيانو، وو سڀو ڪُلي پرکٽو.

سائين کي سچ پيارو آهي. هو پاڻ ستيه روپ آهي. سچي انسان تي نه ڳرهه جو اثر ٿيندو نه ڪيس نانگ ڏنگي سگهندو.

سچ پيارا سائينيان، سائين سچ سهاءِ،
سچي منگل نه دهئه، سچي سرپ نه کاءِ.

شاعر قاضي قادن سچ ۽ ڪوڙ جي ڀيٽ ڪندي، سچ جي راهه تي هلڻ جي تاڪيد ڪري ٿو:-

سچ سمنڊا سر چڙهئه، ڪوڙ ڪڪائين باهه،
جڏهون ڪڏهون ڪوڙ کي ڏيندو سچ سزاءِ.

اسان مان هڪ هڪ اوديا جي ننڊ ۾ ستل آهِي، اسان کان و الي وسري ويو آهي. پرين جي پچار ڪين آهي مئلن و انگر سمهيا پيا آهيون انڪري شاعر طنز ڪندي صلاح ڏئي ٿو:-

ستو سچي رات منهن ڍڪي مئَن جيئن،
نه تو سنبل تات، نه جهوري تو آهه ڪا.

جن جي اندر ۾ عشق آهي، ميري لباس ۾ هوندي به تن ۾ نوراني نور چمڪي ٿو.

جن محبت من ۾ تي مئلي ئي سوين،
تن ۾ بلئه مشعلان سي سدا سپرين.

پيرين پاڻ وڃاءِ، پاڻ وڃائي هوُ لهہ،
تهان ڏار نہ سپرين مهہ منجهئين پاءِ.

جيڪي پنهنجي هستي نٿا مٽائين اُهي دنيا جي ترڪڻ بازيءَ ۾ ترڪي ختم ٿي وڃن ٿا.

پائنڻ جي پائين سي ترڪن تڪڙي،

پرين جي پار جي پانديئڙن کان عزيز خويش پلي وسرن پرڏٽي وسرڻ نہ گهرجي. يار جي يادگيريءَ سبب سندس من سدائين روشن رهندو.

ور وسري تہ ڪوهہ؟ پروَر نہ وسرئون
ڪو نہ چوندو ڪڏهين تہ اڳڻ اونداهو هوس.

سنساري ڪم ڪاريون ڪندي دل جي تار پرماتما سان ٻَنڌيل هجي. شاهہ ڪريم صاحب ڪهڙي نہ سهٽي صلاح ڏئي ٿو.

'هنيو ڏجي حبيب کي لڳ ڳڏجن لوڪ.'

سالڪ کي پرينءَ جي حاصلات لاءِ رت جا لڙڪ ٻاڙڻا پوندا. پريم نياپن ڏيڻ سان ڪين ٿيندو آهي. سڏون ڪرڻ سان سيڻ ڪين ملندا آهن.

نيهہ نياپي تہ ٿٿي، سڏين سيڻ نہ هون،
ڪارين راتين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نہ رون.

وهنوار ۾ يا پرمارٿ ۾ ڪي منجهي پون ٿا تہ اُنهن کي پيِن کان اُن بابت پڇڻ گهرجي، جي پڇن ٿا سي بهادر آهن.

جي پڇڻا نہ منجهڻا، جي پڇن سي وير،

اسان مان ڪيترن جي اها حالت آهي جو گهر ۾ گنگا پئي وهي ۽ اسين پياسي رهجي وڃون ٿا. اسين پنهنجي آتم سروپ کي نہ سڃاڻي ٻاهر پيا پٽڪون ۽ دکي ٿيون ٿا، آتما اسان مان هڪ هڪ ۾ موجوُد آهي. شاعر قاضي قادن سڃيت ڪندي صلاح ڏئي ٿو:

پاڻيءَ اُتي جهوپڙا مورک اُڃ مرن،
دانهن ڪن مُنُن جيئن دم نہ سڃاڻن.

♦ شاعرلطف الله قادري

شاعر لطف الله صاحب سنہ ١٦١١ع ڏاري سنڌ جي اڳهم ڪوٽ ۾ تولد ٿيو ڊاڪٽر دائود پوٽي جي خيال موجب هي شاعر پريالو خيرپور رياست

♦سيد شاهہ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو

سيد شاهہ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو پنهنجي دور جو اعليٰ سنڌي شاعر بہ هو تہ درويش بہ هو. هي صاحب سنہ ١٥٣٦ع ڌاري سنڌ جي مٽيارين ڳوٺ ۾ سيد الله عروف لعلمحمد جي گهر تولد ٿيو. ننڍپڻ ۾ کيس مڪتب ۾ وهاريو ويو مگر سندس دل پڙهڻ ۾ ڪين لڳندي هئي صرف 'الف' اکر يعني الله جو نالو اُچاريندو هو. وڏو ٿيو تہ عيال جي پرورش لاءِ محنت مزوري ڪرڻ لڳو پر سندس من جو لاڙو ڌڻيءَ طرف هوندو هو. هڪ دفعي مٽيارين ۾ هڪ بزرگ درويش سلطان ابراهيم آيو. هن شاهہ ڪريم جو روحاني ذوق ڏسي کيس خُدا جي ذڪر جي تلقين ڪئي. مريد کي مرشد مليو. سندس راهہ روشن ٿي. سندس سوين مريد ٿيا جن کي هن روحاني راهہ ڏيکاري. هي صاحب شاهہ عبدللطيف جو تر ڏاڏو هو. هن درويش شاعر دوها ۽ سورٺا چيا آهن. ميمڻ عبدالحيد سندس ڪلام جو مجموعو ڪريم جو ڪلام مرتب ڪيو آهي.هن صاحب روحاني رمزن وارا بيت چوندي، ناصحاڻہ ڪلام بہ چيو آهي، ڪي مثال پيش آهن:

مٺ پيڙيائي پلي، جو اُپٽي تہ واءُ،
جو پڌر وٺي ڳالڙي، تو ڇڏي وجي ساءُ.

سالڪ کي پنهنجي بندگي جو اظهار ڪرڻ نہ گهرجي. ست ڪرم ڪندي مبهم رهي.

ڌڻيءَ جو ديدار اُهي ۽ ڪري سگهندا جن پيائيءَ کي پوڙي ڇڏيو آهي. جيڪي دل ۾ دوئيت ڌاريندا سي ڪيئن پرينءَ کي پسندا. اهڙن اڳيانين تي طنز ڪندي شاعر صلاح ڏئي ٿو:

مورک مور نہ ٻجهٽا، هيڏانهن هوڏانهن ڪن،
ڪٿر جن جي اکين ۾، سي ڪيئن پرين پسن!

شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ هڪ ڌڻي جوئي ذڪر فڪر ڪر، ٻي ٻولي نہ ٻول، من ۾ بہ اُن جو چنتن ڪر.

تون چو الله هيڪڙو، وائي ٻي م سک،
سچو اکر من ۾، سوئي لکئو لک.

روحاني راهہ ۾ سالڪ جڏهن خوديءَ کي ختم ڪندو تڏهن ئي پنهنجي اندر ۾ محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهندو.

ٻالهہ اٽانگي ڳور جي ويھہ ۾ وساري،
ترس ۾ ويھہ تيار ٿي ساٿيئڙا سنيھي.
ھي حد هيبت جهڙي ويندءِ ڳور ٻهي،
سڀ وچون سهنس ٿنبڻ نانگن ساڻ لهي،
ڏنگي جان ڏنگن سان ويندءِ ڏيل ڏهي.

شاعر عثمان احسانيءَ پنهنجي ڪلام ۾ نصيحت آميز نڪتہ پيش ڪيا آهن. شاعر صلاح ڏيندي چوي ٿو

شمع آٽاج پاڻ سين هٿن ۾ ٻاري،
ڪر سعيو اُنهيءَ سڏ جو ويھہ ۾ وساري،
غير ڪيڍ قلوب مان مروت سان ماري،
تہ هاجي سدائين سوجهرو دائم تو ڌاري.

شاعر مذهب جي قاعدن پالڻ جي تائيد ڪندي اُنهن جي نتيجي جو ذڪر ڪندي بيدار ڪري ٿو.

وهاءِ ڙي ويلو ٿي، اُٿي بندا جاڳ،
جنهين محمد ماڃيو سدا تن سهاڳ،
احساني عثمان چوي پريو تن جو ڀاڳ،
ڪلمي جي قرارسين لطفون لهندا لاڳ.

♦ سنت دادو ديال

سنت دادو ديال سورهين عيسوي صديءَ ۾ راجستان ۾ ڄائو. سندس هندي واٽي ڪافي مشهور آهي. سندس ڪاجهہ دوها سنڌيءَ ۾ ملن ٿا. سنتن جو ڪم آهي غفلت جي ننڊ مان بيدار ڪرڻ. سنت دادو بہ سالڪ کي ساڄاڳ ڪندي انتهہ ساڌنا جي صلاح ڏئي ٿو:-

دادو غافل ڇو وتين منجهين رب نهار،
منجهي ڀي پاڻ جو، منجهيئي ويچار.
دادو جهاتي پائي پس پري هاٽي لاءِ ۾ وير!
سڀ سيو ئي هليو، پوءِ پسنديون ڪير!

۾ ڇائو. هي سچو صوفي ۽ بلند پايہ شاعر هو. سنہ ١٧٧٩ع ۾ هن وچي والي ۽ سان وصال ڪيو. شاعر لطف الله سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ روحاني راهہ ۾ عقل و علم ڪم ڪين ايندا. پاڻ کي پڇاڻڻ لاءِ پهرين پاڻ وڃائڻو پوندو. تہ پوءِ چوڏاري دلبر جو ديدار ٿيندو.

عقل اِت نہ آ ڪري وئو سيوئي ڇاڻ،
جيرت هنيو سيڪو، توڙي عاقل عالم مت سڃاڻ،
پيهي پروڙج پاڻ، پرينءَ ري ڪي نہ پسجي.

جن کي ائئي پهر پرينءَ جو پسڻ جي پياس آهي. سندن تن من ۾ هڪ ئي تار آهي، اکيون بہ اُن هڪ جو تصور ڪنديون رهن ٿيون اهڙا سڪايل جلدي محبوب جو مشاهدو ماڻيندا.

جن راتو ڏينهان تنهنجي تاري طلب تات،
تن هنيون اکيون هيڪڙو، وائي ٻي نہ وات،
او وهاڻي پريات، پرين پسندا پاڻهين.

هڪ دفعو جانب جو جلوو جمال پسڻ سان ورهين جي پياس پوري ٿئي ٿي.

حسن حبيب جو پسين جي هيڪار
تہ توکي سپ ڄمار وڃي اُڃ ورهين جي.

♦عثمان احساني

شاعر عثمان احساني پهرين پاڳ ناڙي ۾ رهندو هو. پوءِ سنہ ١٦٩٤ع ڌاري لکي ڳوٺ سکر ضلع ۾ اچي مقيم ٿيو. هي صاحب ويسلي انسان کي آگاهہ ڪندي، موت جي ياد ڏياريندي سفر جي سانباهي جي تاڪيد ڪري ٿو :

اُٿي هلندين اوچتو تہ ڪنهن پہ پرياڻ،
ڪو ڏهاڙو آهين، دنيا منجهہ مهمان،
جو ڏايو سفر موت جو سڄهي ٿو سڻاڻ
اُٿي ويهہ م ويسلو اٿي دنيا ڪوئي دم،
سانباهہ جو ساٿيا فڪر ڪر فهم.

انسان سهڻي سبول بدن تي ڪيڏو نہ گهمنڊ ڪري ٿو پر پڇاڙيءَ جو انسان جي ڪهڙي حالت ٿئي ٿي، اُن جو ذڪر ڪندي شاعر آگاهہ ڪري ٿو.

جنين جي جهاز کي ڏٽينءَ جو ڏاڳو،
اُن جو عنايت چئي سفر سياڳو،
تن کي بندرشاه بالخشيو للحظي جو لاڳو،
اگهين اوجاڳو، وريا ور سهاڳڻين.

اسين رات ڏينهن دنيوي پدارٿن گڏ ڪرڻ ۾ مشغول آهيون، ان ڪري
عر صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ صداقت پيار جو مال پنهنجي جيون روپي
ڙيءَ ۾ رک وڏا جهاز ڏسي گهبراءِ نہ،

پاءِ اسباب 'اخلاص جو، وٺي تون تراز،
متان ڪي من لوڏئين، پسي جنگ جهاز.

◆مدن فقير

مدن فقير شاه عبداللطيفجو همعصر هو. ٻنهي جي پاڻ ۾ دوستي هئي.
ي درويش پاڻ ۾ روح روهاڻ ڪندا هئا. مدن فقير جو جنم ١٧٨٥ع ڌاري سنڌ
ي ڪوٽڙي مغل ڳوٺ ۾ ٿيو. مدن فقير جا ڪي ٿورا بيت ملن ٿا جن مان
دازو لڳائي سگهجي ٿو تہ هي درويش معيار وارو شاعر هو. هن صاحب
وحاني راھ ۾ هلندي بيت چيا آهن. شاعر پنهنجي من کي سمجهائيندي اسان
ي بہ صلاح ڏئي ٿو-

مدن رهاٽيون چو ڪرين ڪوڙا ڪرين بيان،
ڏھ ڏھ ڏندڻ ڏينهن ۾ سوين ڪرين سنان،
بنا نالي پڳوان اندر اڇو نہ ٿئي!

شرير جي ٻاهرين صفائي ڪرڻ سان من صاف نہ ٿيندو. ڪوڙ ڪپٽ جا
ڪم من کي ميرو ڪن ٿا. ڌڻيءَ جي عبادت ڪرڻ سان اسانجو اندر نرمل ۽
رم ٿيندو ۽ پوءِ پرينءَ کي پسڻ آسان آهي.

شاعر سالڪ کي سهٽيون صلاحون ڏيندي چوي ٿو تہ نيڪي بديءَ جو
خيال نہ ڪر.

نالو جپي نام جو گلا گئبت باس،
ماڻهن جي مدن چوي وهم مڙئي وماس،
ڪي ڪندءِ شاباس، ڪي مورک ڏيندءِ مهڻا.

شاعر مدن پنهنجي من کي پرٻوڌ ڏيندي اڻ سڌيءَ طرح اسان کي صلاح

◆سنت پراڻ ناٿ

سنت پراڻ ناٿ جو جنم سنہ ١٦١٨ع ڌاري سوراشٽر شهر جي ڄامنگر شهر ۾ ٿيو. هن سنت ڪوي گجراتي هندي ۽ سنڌي ۾ واڻي چئي آهي. ڇون ته سندن آڌياتمڪ گرو سنڌي هو. اُن جي اثر سبب هن ڪجهه ٻاڻي سنڌيءَ ۾ چئي آهي. سندس ڪاويہ ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتہ آهن. ڪوي ساڌڪ کي پرپات جو اُٿي بندگي ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:-

آخر ويلا اُٿڻ جي، ائين روحين ڇڏيجا راند
اُٿي وڃ عرش جي، ڪوڙ ڪري مڙون ڪاڌ.

◆شاهہ عنايت رضوي ميمن

شاه عنايت رضوي ميمن سترهين صديءَ ۾ سنڌ ۾ ڄائو. کيس سکر ۾ درويش خيرالدين مرشد روپ ۾ مليو جنهن جو ديدار ڪندي مٿس محبت جي مستي تاڙي ٿي. مرشد جي مهر سان شاه عنايت رضوي روحاني رنگ ۾ رڱجي ويو. هن صاحب سنڌي ۾ ڪلام چيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ هن درويش شاعر جو ڪلام سهيڙي 'ميمن شاه عنايت جو ڪلام' مرتب ڪيو. شاعر سُر پرڀاتيءَ ۾ سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ ڌڻيءَ جو در پري ڪين آهي. الله تہ تنهنجي تمام ويجهو آهي. ان ڪري هاڻي ئي تون سندن حضور ۾ وڃ، متان توکي شرمسار ٿيڻو نہ پوي.

اوڏو گهڻو عنايت چئي درم پائج دور،
ڪوهہ ڇينيائين پاڻ کي هلي وڃ حضور.

سسئي پنهونءَ جي داستان ۾ شاعر اڻسڌيءَ طرح نصيحت ڏيندي چوي ٿو تہ سسئيءَ کي ڏونگر بہ ڏس ڏين ٿا. هوءَ عشق جي راهہ ۾ هلندي پنهل کي حاصل ڪري ٿي، هن دنيا ۾ بہ سندس نيڪي ٿئي ٿي. الله جا عاشق ڌڻيءَ کي پائن ٿا تہ دنيا ۾ بہ سندن جس ڳائجي ٿو:-

الله لڳ عنايت چئي ڏنس ڏونگر ڏس
جڳ بہ رهيس جس هُت بہ پهتي هوت کي.

شاعر عنايت صاحب هڪ شعر ذريعي نصيحت ڏيندي چوي ٿو تہ جن جي زندگيءَ روپي جهاز جي ڏور ڌڻيءَ کي آهي اُن کي نڪي لهر نڪي لوڏو.

آهن جن تي عمل ڪرڻ سان سالڪ مالڪ سان ملي سگهن ٿا.

هل هنئين سان هوت ڏي پيرين پنڌ وسار،
قاصدائي ڪار ڪين رسائي ڪيچ ڪي.
اکيون اُهي ڏار جنهن سان پسين پرين ڪي،
هي ڏي ڪين نهار، رانجهن ريساٽو گهٽو.

روحاني راهه ۾ عقل جو ڪم ڪين آهي. سائين وٽ سياٽپ مور نه هلندي.

الا ڏاهي م ٿيان، ڏاهيون ڏک ڏسن،
مون سين مون پرين، پوراٽيءَ ۾ پال ڪيا.

سالڪ کي خودي ختم ڪرڻ گهرجي تڏهن ئي الله جي ويجهو ٿيندو.

هيڪر هُئڻ چڏ، ته اوڏي ٿئين عجيب کي.

حليمائيءَ سان هوت کي حاصل ڪري سگهبو.

ڍول تنين جي گس، هيٺا نميون هلن جي.

عاشقن کي نمائينءَ جيان عشق جي آگ جي ٻاڦ ٻاهر ڪيڻ نه گهرجي.

نهائين ڪان نينهن سک منهنجا سپرين،
سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري.

انسان هيٺو آهي، ڏٺيءَ جي اچا ڪان سواءِ هوُ ڪک به پچي نٿو سگهي. تنهنڪري شاه لطيف تاڪيد ڪنديءَ چوي ٿو :

سيئي سبحان جي ڪر حوالي ڪم،
ٿي تحقيق تسليم ۾ لاهي غم وهم،
قادر ساڻ ڪرم، حاصل ڪري حاج تو.

سائينءَ جي در سدائين توبهه ڪرڻ گهرجي.

توبهه جي تاثير سان تري ويا طوفان

روحاني راهه ۾ وڃڻ لاءِ توبهه ۽ توڪل ضروري آهي :

ڏيئي توڪل تڪيو آر لنگهيا آسان.

سورن سهڻ سان ساجن ملي ٿو. شاه لطيف انڪري ڏکن کي سکن کان وڌيڪ ترجيح ڏني آهي :

ڏک سکن جي سونهن، گهوريا سک ڏکن ري،
جنين جي ورونهن، ساجن آيو مان ٻري.

پکي ٿولا ناهي اُڏامن ٿا، گڏجي کائن ٿا. ماڻهن کان وڌيڪ ميلاپ ۽ محبت پکين ۾ آهي. شاعر اسان کي اڻ سڌيءَ طرح ميلاپ محبت جي نصيحت ڏئي ٿو :-

ڏئي ٿو:-

مدن پرائي ملڪ ۾ بڪ نہ گهٽي بڪ،
راٺور وٺندو روڪڙو حاڪماڻو حق،
مدن تڏهن مرڪ، جڏهن ڪنڌو ڏٽي خلاص ڪرين!
مدن ڪر ماٺ سور مڙئي سھہ،
جيڪا رضا رام جي تنهن تي راضي رهہ،
واٽ وهين ٿون وهہ، منهن نہ موڙج ڪا ڏهين.

• شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ

سنڌي شاعرن جو سرمور شاه عبداللطيف ڀٽائي ڪامل درويش ۽ اعليٰ درجي جو مايہ ناز شاعر هو. هوُ روحاني رمزن جو ماهر هو. هوُ صاحب سنہ ١٦٨٩ع ڌاري حيدرآباد سنڌ جي هالا حويلي ڳوٺ ۾ شاه حبيب سيد جي گهر تولد ٿيو. ننڍپڻ ۾ کيس مڪتب ۾ وهاريو ويو مگر سندس دل پڙهڻ ۾ ڪين لڳندي هئي. هوُ ايڪانت ۾ پنهنجي ڳوٺ ٻاهر جهنگل ۾ وڃي وڻ هيٺان ويهي ڌڻيءَ جي بندگي ڪندو هو. هوُ روحاني راهہ جي منزل ڏانهن وڌندو رهيو. شاه ڪريو بلڙيءَ وارو سندس ترڏاڏو هو. ترڏاڏي جو اثر ترپوٽي شاه لطيف تي پيو. ٻنهي جي ڪلام لکڻ جو ڍنگ رنگ ساڳيو آهي. عالمن شاه صاحب جو سمورو ڪلام سهيڙي 'شاه جو رسالو' ۾ مرتب ڪيو آهي. شاه جو رسالو سنڌي ٻوليءَ جو امر املهہ خزانو آهي. سندس ڪلام ۾ روحاني راز تہ سمايل آهن پر ساڻ ساڻ وهنوار لاءِ بہ سونهپ ڪيل آهي. هن صاحب ناصحاڻو ڪلام بہ چيو آهي جو روحاني راهگيرن ۽ سنساري ماڻهن جي راهہ وشن ڪري ٿو. شاه پرين جي پار جي پانڌيئڙي کي چوي ٿو تہ تون جيڪي جلوو جمال پسي رهيو آهين سو هڪ حانب جو آهي -

وحدتان ڪثرت ٿي، ڪثرت وحدت ڪُل،
هڪ حقيقي هيڪڙو، ٻولي ٻي م ڀُل،
هوُ هلاچو هُل، با الله سندو ساڄٽين.

بندي ۽ ڌڻيءَ کي جدا هستي سمجهن ٿا. بندو ڌڻيءَ جو پڙاڏو آهي.

پڙاڏو سو سڏ، ور وائيءَ جو جي لهين،
هئا اڳهين گڏ، پر ٻڏڻ ۾ ٻہ ٿيا.

شاه لطيف پنهنجي ڪلام ذريعي سالڪن کي سھٽيون صلاحون ڏنيون.

اُن جي عبداللطيف چئي متي لڌو مانُ.
ڪوڙين ڪن سلام آڪه اچي اُن جي.

ذات ذات جي آڏار ڪين ملندي آهي پر جيڪي پورهيو ڪندا آهن، ساڃنا ڪندا آهن، اُنهن کي الله ڏات ڏيندو آهي. شاعراڻ سڌيءَ طرح اسانکي بہ نصيحت ڏئي ٿو تہ ڏٽيءَ جي حاصلات لاءِ يا دنيوي ڪاريہ جي سڦلتا لاءِ اُدم ڪريون.

'ڏات نہ آهي ذات تي جو وهي سو لهي.'

هڪ ڪلام ۾ شاه صاحب صلاح ڏيندي چوي ٿو پنهنجي دل کي درخت وانگر ڪريو. وڻ کي پٿر هڻو تہ وڻ ميوو ۽ ٻور ڏيندو. هوُ وڻ، وڍيندڙ سان بہ وير نہ رکندو آهي، پر موٽ ۾ پنهنجو ڦل ڏيندو آهي. اسانکي بہ ڪو ستائي ٿو، دکي ڪري ٿو تہ اسين وڻ وانگر صبر ۾ سهي محبت جي موٽ ڏيون. شاه لطيف فرمائي ٿو :

دل ڪر درخت جي دستور
چارپ لڳي ڇڳا ڇٽن ميوو ۽ ٻيو ٻور
وڍيندڙ سان وير نہ رکي توڙي ڪري چڪناچور.

ڏٽيءَ ۾ پورو پورو اعتقاد هئڻ گهرجي. زندگيءَ ۾ لاهيون چاڙهيون اچن ٿيون، نا اُميد ٿيڻ نہ گهرجي. واليءَ جا وڻ ويڃها آهن. اُن الله کي التجا ڪرڻ گهرجي. شاه لطيف آٿت ڏيندي چوي ٿو :

آسرو م لاهيج، ساڃڻ ٻاجهندڙ گهڻو.

دنيوي ڪتابن جا ورق ورائڻ مان روحاني فيض حاصل ڪين ٿيندو من کي صاف ڪرڻ سان ئي محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهبو.

اڪر پڙه الف جو، ورق سڀ وسار،
اندر تون اُجار، پنا پڙهندين ڪيترا!

پڙهڻ، ڪڙهڻ ۽ پوءِ ٺرڻ اهي ٽي ڏاڪا آهن. اسين سوين ڪتاب پڙهون ٿا پر اُنهن ۾ سمايل سار جو چنتن ڪين ٿا ڪريون، انڪري شاه صاحب طنز ڪندي صلاح ڏئي ٿو :

پڙهيو ٿا پڙهن، ڪڙهن ڪين قلوب ۾
پاٺان ڏوهہ چڙهن جئن ورق ورائين وِترا.

تو ۾، مون ۾، هر جيوَ ۾ هڪ والي وياپڪ آهي، انڪريِ ڪنهن سان بہ برو وهنوار نہ ڪرڻ گهرجي، اسانکي بہ پوءِ ساڳي موٽ ملندي. شاه لطيف فرمائي ٿو :

وڳر ڪيو وتن پرت نہ چنن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن ماڻهان ميٺ گهڻو.

اسان مان گهڻن کي سستي ورائي ويندي آهي. پنهنجي منزل تي پهچڻ لاءِ رات ۽ ڏينهن اُدم ڪرڻ گهرجي.

تتي ٿڌي ڪاهہ، ناهي ويل ويهڻ جي،
متان ٿئي اونداهہ پير نا لهين پرينءَ جو.

سنساري سودا ڪوڙا آهن، ناسونت آهن. نام جو سودو سچو آهي، جو پرلوڪ ۾ بہ ڪم اچي ٿو ۽ پراڻو ڪين ٿو ٿئي. شاه لطيف ان سچي سودي ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي فرمائي ٿو :

وکر سو وهاءِ جو پئي پراڻو نہ ٿئي،
ويچيندي ولات ۾، ذرو ٿئي نہ ضاءِ،
ساڪا هڙ هلاءِ، آکہ جنهن جي اُيٽين.

ننبن ڪرڻ سان ڏٽيءَ جو ديدار ڪين ٿيندو. سالڪ کي لوڀ لالچ دنيوي حرص جا ڪپڙا لاهي پرينءَ حي پار ڏانهن پُرڻ گهرجي.

سڀ ننگيون ٿي نکرو لالچ ڇڏي لوڀ
سُپريان سين سوڀ ننبون ڪندي نہ ٿئي.

کو دک درد اچي ٿو تہ اسين دکي ٿيون ٿا. ڏٽيءَ جيڪي ڪري ٿو اُن کي مٺو سمجهي قبول ڪريون. اُن ۾ اساڃي ڀلائي آهي. هر ڳالهہ ۾ ڏٽيءَ جو راز آهي. ان ڳالهہ تي سوچون تہ ڪڙائي محسوس ڪين ٿيندي گروجن بہ پنهنجي ٻاڻيءَ ۾ فرمايو آهي :

تيرا ڀاڻا ميٺا لاگي

شاه لطيف بہ ساڳيو سنديش ڏيندي چيو :

پريان سندي پار جي مڙيئي مٺائي،
ڪانهي ڪڙائي چکين جي چيت ڪري.

پنهنجي ڪنهن دوست وٽ ور ور وڃڻ ڇناڇلتا جي نشاني آهي. عزت گهٽبي آهي. انڪري شاه لطيف نصيحت ڏئي ٿو :

هر هر هوراٽي وڃڻ در دوست جي

شاعر ڏٽيءَ جي عبادت جو ذکر ڪندي چئي ٿو تہ جيڪي راتيون جاڳي رب کي ريجهائن ٿا. اُنهن جي در جي مٽي بہ ملهائتي ٿئي ٿي. مرڻ پڄاڻا سندن در تي سوين سجدو ڪن ٿا. انڪري اسين و اليءَ کي نہ وساريون.

ساري رات سبحان جاڳي جن ياد ڪيو

جيڪي توکي ڪجھ ڪين ٿا چون، اُنھن کي تون ڪجھ ڪين چؤ. جيڪي توکي گھٽ وڌ ڳالھائين ٿا، اُنھن کي وساري ڇڏ. تون نياز نہ وڙت واري واٽ وٺ، خاڪساري اختيار ڪري ماٺ ۾ گذار، ۽ وويڪ موجب مل تہ انصاف ڪندڙ اڳيان تون محتاج نہ ٿيندين.

اڻ چوندن ۾ چوَ، چوَندن ڇيو وسار،
ائين پھر ادب سين پر اھائي پاڙ،
پايو منھن مونن ۾، غربت ساڻ گذار،
مفتي منجھ وھار، تہ قاضي ڪانيارو نہ ٿئين!

جن جي ويجھو ويھڻ سان دک جي حاصلات ٿئي، ڪي دنيوي فائدا ملن تہ بہ اُنھن جو سنگ ۾ نہ رھہ.

ويٺي جنين وٽ، ڏکندو ڏاڍو ٿئي،
سامجلس ئي مٽ جي حاصل ھوءِ ھزار جو.

جن جي سنگ ۾ گذارڻ سان دک دور ٿئي. اُنھن جي ويجھو گذار.

ويٺي جنين وٽ، ڏکندو ڏور ٿئي،
تن ! تنين سي ڪٽ، اوڏا اڏي پکڙا.

شاہ لطيف اسانکي سچ جو سودو ڪمائڻ، ڏٽيءَ جي پندگي ڪرڻ لاءِ صلاح ڏيندي چوي ٿو :

ڪوڙ ڪمائيہ ڪچ، اُتي اور اللھہ سين،
ڪِي تون دغا دل مان، صاحب وٺي سچ،
ان پر اُتي اچ، تہ سودو ٿيئي سڦرو.

شاعر سمنڊ جي شيوا ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

شيوا ڪر سمنڊ جي، جت جر وھي ٿو جال،
سنئين وھن سير ۾، ماڻڪ موتي لال،
جي ماسومڙيئي مال، تہ پوڇارا پُر ٿئين.

شاہ صاحب غفلت جي ننڊ مان بيدار ڪندي چوي ٿو تہ ڏٽيءَ جو ميلاپ ننڊن ڪرڻ سان ڪين ٿيندو :

سُتا اُٿي جاڳ ننڊ نہ ڪجي ايڏي،
سلطاني سھاڳ ننڊن ڪئي نہ ملي،
سُتي نا سرنداءِ ڪر پچار پرين جي،
وھامي ويندءِ ڏيھڙا پوءِ تون ھٽندين ھتڙا!

چڱن سان تہ ھرڪو چڱو ھلي ٿو، بُرن سان بہ اسانکي چڱو ھلڻ گھرجي.

پائي ڪانُ ڪمان ۾ ميان مار ۾ مون!
مون ۾ آهين تون، متان تنهنجو ئي توکي لڳي.

نمرتا ۽ ڪميا اسان جا ڳهڻا آهن ۽ سک ڏيندڙ آهن. پر ڪاوڙ ڪروڌ دک ۽ اشانتي پيدا ڪندڙ آهن. صبر ڪرڻ سان، نمرتا ڪرڻ سان سک ۽ من جي شانتي ملي ٿي. شاهه لطيف اها سکيا ڏيندي چيو :

نمي کهي نمار تون، ڏمر وڏو ڏک،
منجهان صبر سک، جي سنوارٽا! سمجهين.
ڪم ڪمندن ڪٿيو، هارايو هوڙن،
چکيو نا چوندن، هوُ جو ساءُ صبر جو.

پيا پلي توسان ناتو ٽوڙين پر تون غم ڪائي ناتو جوڙ. جيڪڏهن ڪي تنهنجي اوگڻن جي اُپٽار ڪن ٿا تہ بہ تون اُنهن جا گڻ ڳاءِ، صبر ۾ پاند جهلي سهہ. روحاني راهہ ۾ اِهي ڳالهيون توکي فيض رسائينديون.

چِنن توءِ م چِڻُ، پاءِ اُميري اُن سين،
جي هوُ اوڳڻ ڪنئي، سونهين اِ تہ تون ڳڻان ئي ڳن،
پاند جهليو تون پڻُ، هن سونهاري سگ ۾.

پيا پلي توکي ڪجهہ بہ چون تون ان جو جواب نہ ڏئي، جيڪو توسان اٽوٽندڙ وهنوار ڪري ٿو، توکي گهٽ وڌ ڳالهائي ٿو سو اُنجو نتيجو پوڳيندو. حسد واري کي ڪجهہ حاصل ڪين ٿيندو.

هوُ چوني تون م چو وِاتان ورائي،
اڳ اڳرائي جو ڪري، خطا سو ڪائي،
پاند ۾ پاٽي، ويو ڪيني وارو ڪين ڪي.

ڪنهن بہ حسد ايرڪا مان ڪجهہ ڪين حاصل ڪيو آهي. حسد هاجي رسائي ٿو.

'ڪنين ڪين پرائيو، ڪيني منجهان ڪين'

مرشد اها هدايت ڪئي آهي تہ پيا توکي پلي طعنا مهڻا ڏين پر تون اُنهن جي موٽ نہ ڏئي مات ۾ رهہ. اُنهن جي ساري سر ٿي جن پنهنجي من کي مات سان ماريو آهي. شاعر شاهہ صاحب مات ۾ رهڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :

سُٽي ويڻ ڪنن سين، ورائج م وري،
هاديءَ جي هدايت جي آهي اِي ڳري،
تن ساچي ساهہ سري، جن ماريو نفس مات سين.

'ساجن سڀ چمار، ڏکي ڏورج ڏيل ۾.'

شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ تون پنھنجي ھستي نيست نابود ڪر تہ واليءَ جي ويجھو آھين، ھوُ توسان سدائين ساڻ آھي.

ھيڪر ھنڻ ڇڏ، تہ اوڏي ٿئين عجيب کي
تہ ھوت توھين کان ھڏ، پرين پاسي نہ ٿئي.

شاه صاحب صبر ۾ رھڻ جي صلاح ڏيندي چيو آھي تہ:

صبر جنين جو سير تير نہ گسي تن جو.
صبر جي شمشير سان ڪر ڪيني کي قتلام.
تہ نانگا تنھنجو نام لکجي لاھوتين ۾.

شاه صاحب ليلا کي تاڪيد ڪندي اسانکي بہ صلاح ڏئي ٿو تہ عشق جي راھہ ۾ خاڪساري اختيار ڪري معافي طلبگار ٿي تہ ڏٽي توکي پاڻ کان پري نہ رکندءِ

پائي پاند ڳچيءَ ۾، پاڻ غريبيءَ گڏ.
ھڏ نہ چوندءِ لڏ، ڪارون آٽنين ڪانڌ کي

انسان دکن ۾ دلگير ٿي ھنجون ھاري ٿو. شاعر آٿت ڏيندي چوي ٿو تہ ھر حال ۾ راضي رھجي ڏکن پٺيان سکن جا ڏينھن بہ ايندا :

مکي روءِ م رڙڪي مڪي ھنجون ھار
جھڙا اچن ڏينھڙا، تھڙا ويٺي گھار
ڏکن پٺيان سڪڙا، سگھا ٿين سنگھار

ھٿن سان دنيوي ڪم ڪاريون ڪندي، اکين سان ڏٽيءَ طرف نھاريون تہ اسانکي من مندر ۾ دلبر جو ديدار ٿيندو.

ھٿن سين ھاج ڪر، نيٽن سين نھار،
اُيا اکٽا پار، پسُ پنھنجا سُپرين.

دنيا ۾ گھٽائي زبان سان اسانجا يار سڏائين ٿا پر جڏھن اُنھن ۾ ڪو ڪم پوي ٿو تہ اسانکي ڪل پوي ٿي تہ ھي دوست صرف دوستيءَ جي مام ٿو ھٽي. شاه لطيف اھڙن دوستن کان دور رھڻ لاءِ آگاه ڪري ٿو :

يار سڏائي سيڪو، جاني زباني،
آھي آساني، ڪم پئي ٿي ڪل پوي.

ھڪ ڏٽيءَ سان؛ ھڪ مرشد سان نينھن جو ناتو ڳنڍڻ گھرجي. اُھي چنچل شخص آھن جي جدا جدا درن تي پٽڪن ٿا. اھڙن شخصن تي طنز ڪندي شاه صاحب صلاح ڏئي ٿو :

جهڙو جنهن وٽ سودو هوندو سوئي ڪندو. روحاني راهہ جي راهگير کي سيني سان سنو منو وهنوار ڪرڻ جڳائي :

چڱا ڪن چڱايون، مٺايون مٺن،
جي وڙ جڙن جن سين سي وڙ سيئي ڪن.

موت روپي ڪنوڻ پئي ڪنوي، تون بيدار ٿي ڌڻيءَ جي بندگي ڪر. اها صلاح ڏيندي شاه صاحب چيو :

ڏوري لهہ ڏاتار، جم وهين ويسرو،
هڪو هوئج هوشيار ڪنوڻ ڪنوديءَ اوچتي.

سالڪ کي سڀ ساڌن ڇڏي، خوديءَ کي ختم ڪري عشق جي راهہ ڏانهن وڌڻ گهرجي شاه سُر سهڻيءَ ۾ سهڻي کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

پاڻ م ڪڇج پاڻ سين، وسيلا وڃاءِ،
عشق ساڻ اُٿاءِ، پير پريان جي پار ڏي.

جيڪي ڌڻيءَ کي ياد ڪن ٿا، ڌڻي اُنهن کي ياد ڪري، اُنهن جي سنڀال ڪري ٿو. جن جي اندر ۾ سچي سڪ آهي تن کي ترهو ٻاهريون ساڌن بہ بوجهہ لڳي ٿو، عشق ئي ڪين الله سان ملائي ٿو.

پاڇن جي ميهار کي پاڇي سي ميهار،
ترهو تنين بار، عشق جنين کي آڪرو.

سالڪ کي دنيوي خواب، خيال خطرا ڇڏي هڪ ڌڻيءَ جو فڪر ۽ ذڪر ڪندي اندر جي درسنيءَ ۾ ئي محبوب جو مشاهدو ماڻڻ گهرجي. شاعر صلاح ڏيندي فرمايو :

هاري! حق رکاج، سانپيارا ساهڙ جو،
خواب خيال خطرا، تن کي ترڪ ڏئيج،
اندر آئينو ڪري پر ۾ سو پسج،
انهي راهہ رسيج تہ مشاهدو ماڻين.

ڌڻي اسان کان پري ڪين آهي صرف پنهنجي من کي دنيوي خيالن مان ڪٽي دل داتار سان جوڙڻي آهي تہ هو اسان کي وک ڪٽڻ کان نزديڪ آهي.

هتان ڪٽي هُت جن رکيو، سي رسيون
ساجن سونهن سُرت، وکان ئي ويجهو گهٽو.

اسين الله جي حاصلات لاءِ ٻاهر ڀٽڪون ٿا پر شاه لطيف سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ ائين پهر پنهنجي اندر ۾ ئي اللهہ کي کوج تہ مشاهدو ماڻيندين.

الا ڏاهيون ۾ ٿيو، ڏاهيون ڏک حاسن

مون سان مون پرين پولائيءَ ۾ پاڻ ڪيا.

جيڪي من ۾ مالڪ جي محبت رکي ننيڙا ننيڙا ڪم ڪن ٿا، ڪا ڪاڻ آهي تہ بہ اُنهن جو ڪيل ڪرم سائين در قبول پوي ٿو :

محبت پائي من ۾، رندا روڙياجن،

تن جو صرافن، اڻ توريو ئي اکهايو.

سنتن پريات ويلي جي ڪيڏي نہ مهما ڳائي آهي. شاہ لطيف بہ صبوح جو سويل اُٿڻ جي تاڪيد ڪندي فرمائي ٿو تہ جيڪي صبوح جو سويل اُٿن ٿا. پلي چت روپي چرخي تي نام جو سٽ ڪين ڪتين ٿا تڏهن بہ اُنهن تي رب جي رحمت ٿئي ٿي.

چرخو پنهنجي چت ۾ پنيءَ پيريوجن،

توٽي ڪين ڪتن تہ بہ ڪانڌ تنين جو ڪوڏيو.

ڏٽيءَ جي در سياڻن جي سياٽپ نہ ٿي هلي. اياڻن جو الله .. ان راهہ ۾ اپوجهہ اياڻو سماجهي هلبو تہ الله جي عنايت ٿيندي. انڪري شاہ لطيف اپوجهہ، ڏڏ ٿي رهڻ جي صلاح ڏيندي چيو :

جيڪي ڏڏن ڏي ڳجهيان ئي ڳجهہ ۾،

سو جي سٽن ڪڏهين ڪرت وارا ڪي.

تہ ساز مڙيو ئي سي، هوند پٽون ڪن پلڪ ۾.

سنساري لوڪن ڪان گهر گهر ڪرڻ واجب ناهي. اُهي پاڻ داتار جي در منگتا آهن. رازق روز رزق ڏئي ٿو انڪري اسانکي جيڪي گهرجي هڪ ڏٽيءَ ڪان گهرون. سنساري لوڪ ڪاجهہ ڏيندا تہ ور ور ورجائيندا پر ڏٽيءَ ڏئي وساري ڇڏي ٿو. انڪري شاہ لطيف سکيا ڏئي ٿو :

مڱ تنهين ڪان مڱڻا! جو ڏهاڙي ٿو ڏٽي،

ڪوڙا در دنيا جا، جاجڪ! مڱين جي،

سيان توهين ڪي، موٽي ڏيندا منهن ۾.

دنيا جا در ڇڏي هڪ ڏٽيءَ جو در پڪڙڻ گهرجي. ڏاتار ڪيڏو نہ سخاوت جو صاحب آهي اُن جي شرڻ وٺڻ گهرجي.

مٿو جئن نالوءِ، تئن مون وڏو آسرو،

ڪو در ناہ جهوءِ، مون پيا در گهٽا نهاريا.

سائين جي سڪ، اندر جو احوال عام ماڻهن ڪي ڪين ٻڌائجي، لوڪان لڪائجي. شاہ صاحب صلاح ڏيندي چيو :

دل جو دلبر هيڪڙو، ڪُهڻا تان نہ ڪڄن،
دل ڏجي تنهن هڪ کي توڙي سوَ سڪن،
سي چلولا چئڄن، جي در در لائين دوستي.

شاه لطيف پرينءَ جو پار جي پانديئڙي کي ۽ اسانکي وهنوار لاءِ بہ صلاح ڏيندي چوي ٿو :

جي پانئين جوڳي ٿيان، تہ طمع ڇڏ تمام،
گولا جي گولن جا تن جو ٿيءُ غلام،
صبر جي شمشير سان ڪرڪيني کي قتلام،
تہ نانگا! تنهنجو نام، لکجي لاهو تين ۾.

مغرور شخص ڪيتري بہ ڪوشش ڪن پر اُهي مورڪ ڏٽيءَ جي راهہ ۾ وک اڳتي وڌائي نہ سگهندا. سالڪ کي مالڪ لاءِ پنهنجي هستي ختم ڪرڻي آهي.

ڪٽيو تڪبر تڪيا، حيلا ڪيو هلن،
موڙها ٿا نہ لهن، لهي راهہ لطيف چئي.

اڄڪلهہ هرڪو پاڻ ٿو پوڄائي. ڏٽي ۽ مرشد وسري ويو آهي. اهڙن شخصن کي شاعر صلاح ڏئي ٿو تہ پاڻ پوڄائڻ، اها روحاني راهہ ۾ وڏي رنڊڪ آهي.

پوڄا ڪار م پاڻ کي، پل پوڄا کان پاڻ،
ڇاٽي ڇڏ ڇاڻ، پُرجَ پورب پار ڏي.

سچا سنت درويش خدا جا پيارا جيسين حيات آهن. تيسين تون تن وٽ وڃي آتمڪ اُڄ بجهاءِ. مٿان قربان وڃ جيڪڏهن هوُ پنهنجو سنساري سفر پورو ڪري هتان هليا ويا تہ اهڙا ڪامل مرشد درويش نصيبن سان ملندءِ. سالڪ کي اهڙن درويشن مان روحاني فيض حاصل ڪرڻ گهرجي. شاهہ صاحب سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

تان ڪي ساٿن اور، جان آهين اوطاقن ۾،
ڏهہ ڏهہ پيرا ڏينهن ۾ پاڻ مٿانئن گهور.
ويا جي هنگلور، تہ ڪرم ملندءِ ڪا پڙي!

جن جي اندر ۾ بغض جي باهہ آهي اُنهن جا ستڪرم بہ سائين وٽ قبول ڪين پوندا. انڪري ڪنهن سان بہ بغض نہ رکون.

ڇاٽت پائي چت ۾ سنهو ڪتيو جن
تن جو صرافن، دڪو داخل نہ ڪيو.

هڪ ٻي بيت ۾ شاهہ صاحب چئي ٿو :-

کوڙي، دنيا، ڪوڙا پسارا، ڏينهن مڙيئي ڏون.

جيڪي مات جي ٻولي ٻولن ٿا. اُنهن الله لوڪن درويشن سان ادب مريادا سان هلڻ گهرجي شاه صاحب تاڪيد ڪري ٿو :

’چپ سين جي چون، ادب ڪاڄي اُن جو.‘

رب جي راهہ جو راهگير ويريءَ جو بہ مددگار ٿئي ٿو. هناجي من ۾ دشمن لاءِ بہ محبت آهي.

جنين ساٽس وير، ٿئي تنين جو واهرو.

شاه صاحب خلق ۾ خالق پسي خلق جي خدمت ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو تہ اها خدمت بہ ڏاڍي نياز سان ڪرڻي آهي :

خدمت ڪر خلق جي پاند ٻَڌيءَ پائي.

جن جي من جي تار مالڪ سان ڳنڍيل آهي سي پل ستل هجن، اُنهن جي ننڊ بہ بندگي آهي، اُهي اٺ ئي پهر اندر ۾ يار کي ياد ڪن ٿا. شاه صاحب چيو آهي :

سي سُتائي جاڳن، ننڊ عبادت اُن جي.

شاه صاحب جدا جدا بيتن ذريعي اهو پيغام ڏنو آهي تہ ڏٺيءَ جي حاصلات لاءِ ٻاهر نہ ڀٽڪ، پنهناجي اندر ئي جهاتي پائي مالڪ جو مشاهدو ماڻ.

وڃين جو وٽڪار هَت نہ ٻُولهين هوت کي
لکيو ڪين لطيف چئي ٻارو جو ٻي يار
ٿي ستي ٻڌ سندرو پرت پنهون سين پاڙ
نائي نيڻ نهار، تو ۾ ديرو دوست جو.

شاه صاحب جو رسالو سکيائن جو ساگر آهي. هتي سندس ناصحاڻہ ڪلام جو مختصر جائزو پيش ڪيو ويو آهي.

اَنت نہ ڏجي عام کي لوڪان ڪج لڪ

پاهرين اکين سان دلبر جو ديدار ڪين ٿيندو. پاهريون ٻوٽي انترمکي ٿبو تہ پوءِ محبوب مشاهدو ماڻي سگهبو.

انڌو ٿي پسج مشاهدو محبوب جو

هڪ ٻئي بيت ۾ شاعر چيو آهي :

پرين سي پسن، ٻئي جنين ٻوٽيون.

ڪوي سمن درويش جو شعر آهي :

سائي صورت عين ڪي سائي صورت غين
سمن نڪتا دور ڪر تون رهي عين عا عين.

شاه لطيف بہ چوي ٿو تہ ٻيائي روپي نڪتو دور ڪبو تہ روحاني راهہ ۾ مالا مال ٿيو. ٻيائي دوئيت جي ديوار دور ڪجي تہ سڀ ۾ هڪ حق نظر ايندو.

ٻيائيءَ کي ٻڪُ جن وڌو سي ورسيا.

چوڻ ۽ ڪرڻ ۾ وڏو ڦير آهي. چوڻ سولو آهي پر اُهو عمل ۾ آڻڻ ڏکيو آهي. عمل ڪرڻ سان ئي فيض حاصل ٿيندو. شاهہ صاحب بہ آکيو :

تنهن ڪهڻيءَ ڪبو ڪوهہ؟ جي رهڻيءَ رهيو نہ سپرين.

دنيوي ڪتابن جا ورق ورائڻ مان پرين پراپت ڪين ٿيندو. انڪري سالڪ پريم جو پنو پڙهن ٿا جنهنجي پڙهڻ سان دلبر جو ديدار ٿئي.

پنو سو پڙهن، جنهن ۾ پسن پرينءَ کي.

عشق جي راهہ ۾ سالڪ کي ڪوبہ ساڌن ساڻ کڻڻو ناهي پر ڪيس پاڻ يعني خوديءَ کي بہ ختم ڪري هلڻو آهي.

پاڻ م کڻج پاڻ سين، وسيلو وسار.

شاه صاحب هڪ بيت ۾ تلوار ۽ مياڻ جو مثال ڏيندي مٿئين خيال کي واضح ڪيو آهي :

خودي ۽ خدا ڪين ماپن هڪ من ۾
جئن ٻن ترارن جاءِ ناهي هڪ مياڻ ۾.

اسان دنيا کي بقا سمجهي رات ڏينهن پاڻ پتوڙيون ٿا. شاه صاحب آگاهہ ڪندي چوي ٿو تہ پيارا! تون ٻن ڏينهن جو مهمان آهين. هڪ ڏينهن اچڻ جو ۽ ٻيو وڃڻ جو.

جيئڻ ناهي جڳ ۾، ڏينهن مڙئي ڏون،

مان روحاني فيض حاصل ڪيو. هن سنڌيءَ ۾ بيت ۽ ڪافيون چيون آهن. شاعر روحاني راهہ جي راهيگرن کي صلاح ڏيندي چئي ٿو تہ ڏٺي اسانکان دور ڪين آهي. پاڻ پروڙڻ سان ئي واليءَ سان وصال ٿيندو. پنهنجي صحيح صورت جي ڄاڻ پوندي نہ تہ ائين عمر اجائي گذري ويندي :

پاڻ پنهنجو پاڻ ۾، جن پسيو نا پيهي،
صاحبڏنو صورت جي ڪل تنين ڪيهي!
تن ڪان وهامي ويئي چپ چٽيندي راتري.

جيڪي سالڪ ائٺي پهر الله جي فڪر ۽ ذڪر ۾ گذارين ٿا، سي دل روپي درياهہ ۾ ٽٻي ڏيئي دلبر جو ديدار ڪن ٿا. اُهي ننڊ ۾ بہ محبوب جو مشاهدو ماڻين ٿا. اُنهن جي ننڊ بہ عبادت آهي.

فڪر ڦرحي جن ائٺي پهر مراقبو،
دلين جي درياہ ۾ ٽٻي ڏني تن
سي سمهي پرين پسن ننڊ عبادت تن جي.

اُستاد ڪيئن نہ تعليم ڏيندي معصوم ٻارن کي مارين ٿا! اُنهن آ خوندن کي شاعر نصيحت ڏيندي چوي ٿو :-

ادا ڙي آخوند مار نہ معصومن کي
جيڪر تنهنجي جان تي برهہ اٿي بوند
تہ هئن نہ هوند، ناحق مارين نادانن کي!

شاعر صاحبڏنو نفس مارڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :

ڪيڍ ڪشالا، سور م سل تون من منجهيئي مار

شاعر پنهنجي دور ۾ ڏٺو تہ ملائن ۾ مالڪ لاءِ محبت ڪين آهي، هوُ صرف ٻاهرين طرح شريعت جي راهہ ۾ هلن ٿا. شاعر ڪين صلاح ڏيندي چوي ٿو :

مُلان! جي محبت جي وٺي هڪ پئين
ڇڏي مڪتب معرڪبا، هوند سوريءَ سر ڏئين
ڪئن ٿو هٽ جيئن، ري سڪ صاحبڏنو چوي.

تمر فقير شاه لطيف ڀٽائيءَ جو وياجهي ۾ وياجهو معتقد ۽ مريد هو. تمر فقير جي والد کي اولاد ڪين ٿيندو هو. هن شاه لطيف کي اولاد لاءِ عرض ڪيو. شاه لطيف ان لاءِ ڏٽيءَ کان دعا گهري. الله جي عنايت سان تمر ڄائو. وڏو ٿيو تہ تمر شاه لطيف جي خذمت ۾ هڪيو حاضر هوندو هو. هن بہ مرشد کان متاثر ٿي ڪلام چيو آهي. تمر فقير روحاني راهہ جي راهگيرن کي سهڻيون صلاحون ڏنيون آهن :

♦**درويش لونگ فقير** شاھہ صاحب جو همعصر هو. هن صاحب جا بہ ڪي نصيحت اميزبيت ملن ٿا. سندس هڪ ناصحانہ بيت پيش آهي :-

جي ٿئينءَ قابل، ڪم عقل ڪان سا مجلس ڇڏ مٿي،
توسان سڦلو ساٿي ٿئي، ڪنهين ويل وئي،
وڃاج ويناجهارن وٽ، ڪنهن صحبت ساڻ سٽي،
لاهيندو غم لونگ چئي ڪامل دک ڪئي،
ڏيندءِ پل پٽي صاحب سُرت سماءِ جا.

شاعر لونگ فقير صلاح ڏئي ٿو تہ اگياني مورک کان ڪنارو ڪري ڪنهن ويناجهار يعني ڪامل مرشد جي صحبت ۾ زندگي سڦلي ڪر. هوُ تنهنجا دک درد دور ڪري، تنهنجيون اکيون پٽي توکي گيان جي، آتمڪ سُرت جي ٻوجھہ ڏيندا. ارٿات سُرتي شبد سان ملائيندا.

♦**ميون عيسيٰ** شاهہ لطيف جو همعصر هو. هي صاحب قادري طريقي وارو فقير هو. ڪلهوڙا حاڪم کيس ڪافي عزت ڏيندا هئا. هن کي شاعراٽيءَ دل هئي. هن جي ڪلام ۾ روحاني رمزون آهن.

دنيوي چاهي روحاني راهہ ۾ ڪيڏيون نہ رڪاوٽون رنڊڪون آهن. ڪامل مرشد جي سونهپ ۾ منزل تي پهچي سگهجي ٿو. شاعر ان ڏس ۾ صلاح ڏيندي چيو تہ :

واٽ ارڙي ور گهٽا ۽ پنڌ اٽانگو
سونهون شامل جن سين، تن سهنجو سٽانئو.

شاعر مرشد جي اهميت ٻڌائيندي سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

ڪوڏوري لھہ ڏيھہ مان حڪيم حاذق ڪٿائي
جو نشتر سين نگاھہ ڪري پردو ڪيئيءَ

انسان مايا سان ناتو جوڙي واليءَ کي وساري ويٺو آهي. ائين هوُ زندگي برباد ڪري رهيو آهي. تنهنڪري شاعر تاڪيد ڪندي چوي ٿو :-

الف اور الله سيني جل جلاله پيون ٻن ڏيئي،
تو گڏجين غير سين، عمر سپ ويئي.

♦**فقير صاحب ڏنو فاروقي** ڪامل درويش ۽ سچو صوفي هو. هي صاحب سنہ ١٦٩٧ع ڌاري تولد ٿيو. هي صاحب حضرت عبدالله قادري جو مريد ٿيو جنهن سندس روحاني راهہ لاءِ سونهپ ڪئي. هن بيبي رابع بصريءَ

◆**خواجه محمد زمان** سنه ١٧١٢ ڌاري شيخ حاجي لطيف جي گهر تولد ٿيو. هي صاحب پنهنجي دور جو درويش به هو ته شاعر به هو. سنڌ جو حاڪم غلام شاهه ڪلهوڙو خواجه محمد زمان جو معتقد هو. هن لنواري جي جاگير جو پروانو تحضي طور مرشد کي موڪليو. پر مرشد خواجه محمد زمان اُهو جاگير جو پروانو واپس ڪندي آکيو، ''اسين فقير انهن خفن مان ڇا ڇاٽون!'' خواجه صاحب سنه ١٧٧٤ع ڌاري واليءَ سان وصال ڪيو. پيش آهن سندس ناصحانه ڪلام جا ڪي بيت :

ويهه وڃي وٽ تن، قلم جنين جي هٿ ۾،
مينٽو انگ اڳيون، واري پيو لکن،
پنو سو پاڙهين، جنهن مان پسڻ ٿي پرين کي.

شاعر هن بيت ۾ ڪامل درويشن جي صحبت ۾ رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو، جن وٽ ويهڻ سان اسانجو نصيب کلي ٿو. اُهي ڪامل فقير ڏٽيءَ جي حاصلات جي راهه ٻتائيون ٿا.

هڪ ٻي بيت ۾ شاعر چوي ٿو ته جيڪي دنيا کي ترڪ ڪن ٿا، اُنهن جو ئي دنيا ۾ نالو رهي ٿو :

جڳ تنين جي جاءِ جنين ڇڏيو جڳ کي
سيئي تو سهندباءِ جي تو سُهندين نه تن سين.

جنهنکي هڪ الله جي ڄاڻ آهي، سو سڀ ۾ هڪ ۽ حق پسي ٿو. سندس اندر مان دُئي دور ٿي وڃي ٿي.

تت ڪفر نه غير جو جت سڄڻ جي ساڃاهه
وريو وحدت واءِ دوئي سڀ دور ٿي.

◆**حضرت بقاراشدي** سنه ١٧١٩ع ڌاري تولد ٿيو. هن صاحب به سنڌيءَ ۾ بيت چيا آهن. شاعر راشدي صاحب ڏٽيءَ جي راهه لاءِ بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :

سڄ لهي سانجهي ٿي پکي پيا وٽين،
اُڏڙ هينئڙا پونر ٿي اُسهه پرمٽين
ٿوري ڏينهن گهٽين ميڙو ٿيندءِ سڄٽين.

عاشق کي محبت جي ميدان ۾ سور سختيون سهڻا آهن. پاڻ فنا ڪرڻو آهي.

پير پريان جي پڙ ۾ ڪير چوئي تون پاءِ
تون ٿو سک طلبئين هڪ سڄڻ سور سهاءِ

جي پائنين اوڏو ٿيان الڪ ڪي تہ وچ رام سين لائي
سنياسي سنسار جا ڇڏ لاڳاپا لاهي،
جتي جاتا جوڳ جي، اُتي سامي رس ساهي،
ڪاپڙي ڪاهي، گنگا پيتاج گومتي.

لباس پهرڻ سان سنياسي ڪونہ ٿيندو آهي. جنهنجي رڳ رڳ ۾ رام آهي، سوئي سچو سنياسي آهي. تمر فقير صلاح ڏيندي چيو :

رام جنين جي روح ۾ سنياسي سيئي
اسين بہ رام رنگ ۾ رڱجي وڃون تہ اسانجي زندگي سڦلي آهي.

♦**فقير عنايت چوڏيو** ميان پير محمد چوڏي جو فرزند هو. هي صاحب پڻ شاہ لطيف جو مريد ۽ معتقد هو. هن فقير بہ مرشد کان متاثر ٿي بيت چيا آهن. شاعر هر طرف، هر چيز ۾ محبوب جو مشاهدو ماڻي ٿو ۽ اسانکي بہ اهڙي طرح صلاح ڏئي ٿو :-

هوُ هرجاءِ هيڪڙو، جاڏي ۽ تاڏي،
جنهن ڏٺو جاڏي، تنهن تاڏي پائيو.

سالڪ کي مالڪ جي حاصلات لاءِ ٻاهر ڀٽڪڻ جي ضرورت ڪين آهي.

تنهنجو تو ۾ پرين، ٻاهر ڪين نهار
ونحن اقرب، الله ٿي اندر منجهہ نهار
سپ پرينءَ جي پچار رڳ رڳ مان روشن ٿئي.

♦**محمد هاشم ٺٽوي** سنہ ١٦٩٠ ڌاري مير ٻوٽ ضلع ڪراچيءَ ۾ مولوي عبداللطيف جي گهر تولد ٿيو. هن صاحب بہ سنڌيءَ ۾ بيت چيا آهن. هو مسلمانن کي نصيحت ڏيندي چوي ٿو :

ايمان يا الله جا چوراسي فرض ٿيا
سٺي ياد رکو تن کي، هنئين منجهاران
پهريون فرض ويساہ، وجود ڪري مولىٰ
ٻيو ايمان اُنڪري تہ آهي واجب الوجود
ٽيون ايمان ان ڪري تہ آهي هوُ موجود
چوٿون تہ هوُ موجود مون ڏٺي آڳاٽو انهان

روحل وسين روح ۾ وٺ نہ ڀانيان وار

دنيا فنا آهي انڪري شاعر صلاح ڏئي ٿو :

ڇڏي جوٺو جڳ وڃي روحل رنگاڄ رنگ ۾

دنيوي ناتا ٽوڙي رب جي رنگ ۾ رڱجي وڃ.

روحل سائين پاڪنبي هندو ۽ مسلمانن تي طنز ڪندي آگاه ڪري ٿو :

ڪفر ۽ اسلام ۾ ٿا ڀرن اُبتا پير،

هڪ هندو ٻيو مسلمان وچ وڌائون وير،

انڌن اوندهہ نہ لهي، تن کي ساڃ چوندو ڪير،

روحل راهہ پرينءَ جي، جان گهڙي ڏٺوسين گهير

تہ رب مڙوئي هيڪڙو تنهن ۾ ڦند نہ ڦير

سا ڪاڏي ڪندي پير جا سُتي ڪعبہ الله ۾.

سائين روحل چوي ٿو تہ وات سان وڏيون وڏيون ڳالهيون چوڻ مان ڪاجهہ ڪين ورندو. چيل ڳالهين تي جڏهن عمل ڪيو تہ فيض حاصل ٿيندو، ڏٽيءَ کي ڇاٽي سگهبو.

ڪهٽي تان هرڪو ڪهي، پر رهٽي اوکي بات،

پڌري ٿيندي ذات، رهٽيءَ مان روحل چوي.

ٻي هڪ بيت ۾ شاعر ساڳيو خيال پيش ڪندي چوي ٿو :

پڙهڻ پرجهڻ پاڻ ۾ وڏو فرق ڦير.

اسين گهٽي ئي ڪتاب پڙهون ٿا پر اُن جو چنتن ڪين ٿا ڪريون. چنتن ڪري اُنهن جو منن يعني عمل ڪبو تہ فيض حاصل ٿيندو.

♦**سچل سرمست** سنڌي صوفين جو سرتاج سنہ ١٧٣٩ع ڌاري درازن ڳوٺ خيرپور ميرس سنڌ ۾ فقير صلاح الدين جي گهر تولد ٿيو. سندس نالو عبدالوهاب هو، پر کيس ڪي سچو، سچل سچيڏنو بہ سڏيندا هئا. سچل سائين جي والد جلد ئي وفات ڪئي. انڪري سندس پرورش سندس چاچي عبدالحق ڪئي. ميان عبدالحق پاڻ بہ فقير تن هو. هن ئي سچل جي سونهپ ڪئي. انڪري سچل سائين کيس مرشد ڪري مڃيو. مرشد کيس پنهنجي نياٽيءَ سان نڪاح بہ ڪرايو.

سچل سرمست پنهنجي دور جو اعليٰ صوفي شاعر بہ هو تہ درويش بہ هو. مٿس منصور واري مستي طاري ٿي. هن صاحب سنڌي، سرائڪي ۽ اُردوءَ

جو هنئبن هٿي ڪاني، هيءَ هيءَ ڪلج ۾ هاءِ
پائي مکڻ شيخ ۾ اکيان پر پاڇاءِ
عجيب جهڙي آهه ڪاڪيون ڪان قريب جي

◆ **روحل فقير** صاحب سنه ١٧٣٠ع ڌاري ٿرپاڪر ضلع جي امرڪوٽ ڳوٺ ۾ تولد ٿيو. هي ذات جو زنگيجو هو. جوانيءَ ۾ هن سنڌ جي حاڪم غلام شاه ڪلهوڙي وٽ نوڪري ڪئي. نوڪري ڪندي هن ايتري ته ايمانداري ۽ وفاداري ڏيکاري جو حاڪم طرفان ڪيس انعام عطا ٿيا. روحل جي خذمت ۽ محبت ڏسي شاه عنايت مٿس عنايت ڪري روحاني راهه ۾ ڇڪيو. هن ڪيترا سال مرشد در خذمت ڪئي. هن صاحب شادي به ڪئي ڪيس چار فرزند هئا - شاهو، غلام علي، خدابخش ۽ دولهه درياهه خان. روحل فقير ڪنبڙي ۾ بندگي ڪندي ڌڻيءَ جو ديدار ڪيو. هن صاحب سنڌي، هندي، سرائڪي، پنجابيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. سندس هندي واٽي ڏاڍي اهميت واري آهي. هي صاحب نج ويدانتي ڪوي هو. شاعر روحل فقير سالڪ کي سهٽيون صلاحون ڏنيون آهن. انسان ڌڻيءَ لاءِ ٻاهر ڀٽڪي رهيو آهي، پر هوُ ته منجهس موجود آهي. اسانکي پنهنجي من مان ٻيائي منڊائي جا خيال ڪڍي ڇڏڻ سان دل ۾ دلبر جو ديدار ٿيندو.

جي تون صحيح سچاٽين پاڻ، اٿي قيمت سندو قطرو،
ڪوري ڪڍ قلوب مان منڊائيءَ جو ماڻ،
پري نهارڻ پر کي، سندو ڇتن ڇاڻ،
نت ساءِ توهي ساڻ، رات ڏينهن روحل چوي.

شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو ته تون قرب جي ڪوٺي ڪول، توکي سڪ مان ئي سوجهرو ٿيندو :

جنهن ۾ نشو نيهن جو ساڪا ڪوٺي پٽ
روحل محبت مور م مٽ، ته سڪ ۾ ٿيندو سوجهرو.
هڪ ٻي بيت ۾ به شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :
نڪي سک سمهڻ ۾ نڪي جاڳڻ ۾ جس
اُٿي روحل پرينءَ کي پس، توکي سڪ مان ٿيندو سوجهرو.

ڌڻي اسانجي اندر ئي موجود آهي، هن ۽ اسانجي وچ ۾ هڪ وار جي به وڇوٽي ڪونهي.

ڪي مذهب من مان، ساجهر ساڻ سويل،
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل.

عشق ڏٽيءَ جي اهڙي امانت آهي جنهنجي هئڻ سان، اسانجي دل وسيع ٿئي ٿي. اسين ساري دنيا کي پنهنجو سمجهي پيار ڪريون ٿا.

عشق امانت خاص الله جي دل کي ڏي فراخي

سچل سائين هندن کي بہ صلاح ڏئي ٿو تہ پلي توهان جپ صاحب جو جپ ڪريو پر پريم جي ڪپ سان ڪلفت ڪپي ڇڏيو.

جپ صاحب جو جپ، تا گرنٿي گر مليئي،
قربائتي ڪپ سان ڪلفت پيو ڪپ.

جنهن ڏٽيءَ جي حاصلات لاءِ اسين ٻاهر ڀٽڪون ٿا. اُهو اسانجي اندر ۾ آهي. هر چيز ۾ موجود آهي. سچل سائين سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

محبوب ڳولي ڏس من ۾ معشوق ڳولي ڏس من ۾،
بي فائدو بازار گهمين ٿو، گل ڦل باغ بدن ۾،
سچل سائين صحيح ڪري ڄاڻم يار ڳڏيم ڪک پن ۾.

◆ **مخدوم عبدالله صاحب** سنہ ١٧٣٩ع ڏاري نئي ۾ ميان عبدالقادر جي گهر تولد ٿيو. هن صاحب جي ڪلام ۾ بہ ڪي نصيحت آميز نڪتا آهن. شاعر شخصي آزمودو پيش ڪندي چوي ٿو تہ اڄڪلهہ احسان فراموش وڌي ويا آهن. محبت موڪلائي ويئي آهي. هڪ ٻئي ۾ شڪ وڌي ويا آهن. ڪو پريم سان دل جو احوال ڪين ٿو وٺي. اسانکي زندگيءَ ۾ احسانمند ٿيڻ گهرجي. سڀن سان پيار سان هلڻ گهرجي. هڪ ٻئي ۾ اعتقاد هئڻ گهرجي.

عادت ويئي احسان جي، منجهان ٽي ماڻهن،
وڌا شڪ سڀن کي، سرهي شيطانن،
مهر محبت لڏيو، هيج نہ منجهہ هئين،
پاڇڻ نا هہ پرت سين، منجهان محبتن.

انسان ڪيڏا نہ انسنا ڪري ٿو پر ٿيندو اُهو جو ڏٽيءَ جي من ۾ هوندو.

’آخر ٿيندي تهين، جيڪا رب رضا.‘

◆ **مراد فقير** سائين روحل جي پرمپرا جو شاعر هو. هي صاحب سائين

۾ ڪلام چيو آهي. هن صاحب ناصحاڻہ ڪلام بہ چيو آهي. سنڌي ۽ اڙسنڌي طرح پنهنجي ڪلام ذريعي ڪي نصيحتون ڏنيون آهن. سچل سائين سالڪ کي وحدت جي واٽ وٺڻ جي صلاح ڏيندي آکيو :

وحدت جنين وساري تن جي متي اٽاسي
بيائي ٻانهپ ڇڏ، سچا آءٌ احديت ۾
لحمون دمئون لڏ، تہ پاڪائي پاڪ ٿئين.

شاه لطيف وانگر سچل سرمست سکن کان وڌيڪ ترجيح ڏکن کي ڏني آهي.

ڏکن منجهان سک، مون تان لڌا جيڏيون!
ڏوريندي کي ڏک، سونهان ٿيڙا سچڻان.

دک ئي دلبر جي ويجهو آڻين ٿا، سک سُپرين کان پري رکن ٿا.

سارولوڪ سکن، پوءِ رهايو پرينءَ کون،
ڏسو واهہ ڏکن، هوت ويهاريو هنج ۾.

ڏٺيءَ جي محبت ڪانسواءِ جيئڻ دکدائي آهي.

جيئڻ آهي جڳ ۾ بنا عشق عذاب!

سچل سائين آگاه ڪندي آکي ٿو تہ الله جي عشق ڪانسواءِ ٻيون سڀ ڳالهيون ڪوڙيون آهن.

ٻيون سڀ ڪوڙيون ڳالهيون سچا سچو عشق الستي

سچا مرد ڪوڙ کان ڪنارو ڪندا آهن. دوستي ٻڌجي نہ ٻڌجي هو سچ چئي ڏيندا آهن. سچ تي صاحب راضي

سچ ٿا مرد چون ڪنهنکي وٽي نہ وٽي
ڪوڙي دوستيءَ جو دم ٻٽي نہ ٻٽي.

عاقل الله کان محروم رهجي ويندا. سائين وٽ سياڻپ ڪين هلندي. سچل سائين آکيو.

اوڏا ڪين آيا، عقل وارا عشق کي

اڄ ڪلهہ ڌرم ۽ مذهب نالي ڪيڏا نہ راڙا ٿين ٿا. سچل سائينءَ جو روحاني روَيو ان ڏس ۾ اسانجي رهبري ڪري ٿو. شاعر هيٺين ڏنل بيت ذريعي هندو چاهي مسلمانن کي نصيحت ڏيندي چوي ٿو :

هندو مومن هڪ ٿيو، ڀول نہ ٻئي ڪنهن ڀل.
ٿانج گلابي گل، مُرمار يني منصور جان.

سچل سائين هندو - مسلم اتحاد جو پيغام ڏيندي آکي ٿو :

جن کي سيٺھہ سچ جي، سي ترمي تات نہ ڪن،
ڪين تہ ڪاڻ ڪنيار جي، پيلي تي نہ پُلن،
رکي روح رضا تي، طالب تار ترن،
سي محبتي مڙن، وڃي محب ساڻ مراد چوي.

◈ **عبدالرحمان گرھوڙي** صاحب سنہ ١٧٣٩ع ڌاري راٽيپور ۾ سيدالله جي گھر ۾ تولد ٿيو. ھي صاحب پنھنجي دور جو اعليٰ علمدان ھو. ھن صاحب سنڌيءَ ۾ شعر وشاعري ڪئي. ھڪ بيت ۾ شاعر فرمائي ٿو تہ دنيوي ساٺھو مالڪ کان مال اسباب مگھن ٿا مگر جيڪي ھڪ دفعو دلبر جو ديدار ڪن ٿا سي طمع جو ئي ترڪ ڪن ٿا.

مٿو مگھي لوڪ، ڪڙو مگھن ڪاپڙي،
جنين ڏٺو دوس، سي مورا مگھن ڪين ڪي.

الله جا عاشق جيئري ئي پاڻ فنا ڪن ٿا ۽ سدائين خاموش رھن ٿا.

پاڻ پريان کي جن ڏٺو، تن وائي وات نہ ڪا،
جيئري جھان کان لاھوتي لڌياءِ.

شاعر مرشد جي مھرباني ماڃيندي من کي ۽ اڻسڌي طرح اسانکي سمجھائيندي چوي ٿو :

مونکي مون پرين ميرو ڏسي نہ مٽيو،
پرين پلائي پانھجي، ٿا عيب ڏسيو ڍڪڻ ڪن،
تون ڪئن سندو تن، ديوانا در مٽئين.

◈ **سامي صاحب** سنڌ جي مھان سنت ڪوي سامي صاحب جو جنم ١٧٤٣ع ڌاري شري ٻاڇومل لنڊ جي گھر شڪارپور سنڌ ۾ ٿيو. سندس جنم جو نالو چيٺنراءِ ھو. ڌارمڪ پريوار ۾ سندس پالنا ٿي. وديا پراپت ڪرڻ ۾ چاھہ ورتائين. ڏنڌو وھنوار ڪندي سندس من جي ورتي مالڪ طرف ھوندي ھئي. مائٽن کيس وواھہ جي ٻنڌن ۾ جڪڙيو. گھر گرھست ۾ رھندي ھن سنتن جو سنگ ڪيو. سوامي مينگھراج صاحب کيس ستگرو روپ ۾ پراپت ٿيا. ھي صاحب تيرٿ ياترا بہ ڪري آيو ۽ ڌارمڪ پستڪن جو ابياس بہ ڪيائين. ستگرو سوامي مينگھراج جي ڪرپا سان ھنجو انيو کليو. ھي صاحب وقت بہ وقت سنڌي گرمکيءَ ۾ سلوڪ پني ٽڪرين تي لکي اھي پني ٽڪريون

روحل جو مريد بہ هو ۽ نياڻو بہ هو. هي شاعر سچل سائينءَ جو همعصر هو. هن صاحب بہ پنهنجي مرشد سائين روحل وانگر سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ڪلام چيو آهي. مراد فقير اٽڪل سنہ ١٧٨٨ع ڏاري وجي واليءَ سان وصال ڪيو. سندس ناصحاڻہ ڪلام جا مثال پيش آهن. جيڪي گيان روپي گنگا ۾ ٽٻي ڏين ٿا تن لاءِ سندن دل ئي دوارڪا آهي ۽ ڪايا ۾ ڪاشي آهي. اهڙا سالڪ نفس کي نهوڙي تن ۾ ئي تيرٿ ڪن ٿا. اُنهن کي ٻاهر ڀٽڪڻ جي ضرورت ڪين آهي.

گيان گنگا دل دوارڪا، ڪايا ڪاشي جن،
سي پورب ۽ پڇم جا چاڪي پنڌ پڇن!
ري تيرٿ ٿا تيرٿ ڪن، ماري هن مراد چوي.

مراد فقير روحاني راهہ ۾ من مارڻ ۽ وحدت جي واٽ وٺڻ لاءِ تاڪيد ڪندي چيو :

دنيا ڪارڻ دين کي ٿو ورسيو وسارين،
ڪٽي بازي بانورا، هٿين ٿو هارين!
ماري من مراد چوي، جي وحدت ڏي وارين،
تہ هوند جاڏي نهارين، تاڏي سڄڻ سامهون.

مراد فقير ڍونگي عاشقن تي طنز ڪندي آگاه ڪري ٿو :

ڪهٽي ڪهي سيڪو، پر رهٽي ڪين رهن،
ذات نہ پرجهن پنهنجي، ٿا ڀڏيو بات بڪن.
سي من ميرا مراد چوي، لڪاڪين لڪن،
توڙي ڪوڙي مڪر ڪن، تان ٻيي پارين آهن پڌرا.

سائين مراد فقير سنڌي استعارن ذريعي روحاني رمزن سلينديي سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :

چاڪي چت مراد ڪر، گهاڻو من گهماءِ
ساري سُرت نرت جا ڏينهڪ ڏاند وهاءِ
تُہ تاري ڪيد تن مون، سره صاف پيڙاءِ
تنهان پوءِ تون لاءِ، لگين تيل لقاءَ جو.

وهنوار ۾ چاهي پرمارٿ ۾ سچ جي وڏي اهميت آهي. مراد فقير چوي ٿو تہ جن کي سچ روپي سيٺہ آهي اُن کي ٻي ڪنهن ترهي جي ضرورت ڪين آهي. اُنهن کي دنيوي ساڌن ٺاهڻ وارن جي ضرورت ڪين آهي. هوُ رازق جي رضا تي راضي رهي دنيا جي درياهہ مان پار پون ٿا. اهڙا عاشق وجي محبوب جو مشاهدو ماڻين ٿا :

اٿئي اوديا سنت جي، ڏاڍي لوڀ لھر،
وچن ساپُرسن جو، جاڳي ھردي ٿر،
تہ حاضر ڏسين ھر، سامي چئي سڀ ۾.
مورک ڪن خوار، چوراسيءَ ۾ پاڻ کي،
اکين رُلين ڪيترو، ھاٽي ٿي ھوشيار،
ملي مھد جنن سان پنھنجو ڪر اڌار،
ھڙو سموسار سامي لھندين ڪين کي.

سنتن جو سنگ ڪري وشواس جي وات وٺبي تہ ڪلياڻ ٿيندو.

ملي ساڌ سنگت سان وٺ ويساھون وات.

ستپرشن جي شرڻ وٺڻ سان اگيان جو ڪلف ڪلندو. اسين ھيا ڪيترا بہ ساڌن ڪيون پر اوديا جي اوندھہ دور ڪين ٿيندي. سامي صاحب شرڻ وٺڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

ڪنھن ڪان ڪين لھي اوديا ڪلف اندر جو،
توڙي تيرٿ تپ ڪري دک بک سڀ سھي،
تياڳ ڪري گھر ٻار جو، غفا منجھہ رھي،
ساڌو سرن پئي تہ سکي ٿئي سامي چئي.

سامي صاحب مانش ديھيءَ جو سدُپيوگ ڪرڻ لاءِ بيدار ڪندي چوي ٿو :

ويئي سا ويئي! باقي رک رھت سان،
سامي سُپرين کي، اندر پس پيھي،
مانکا ديھي، موٽي ايندي ڪين ڪي.

ڪال ھرڪنھن جي سر تي سوار آھي، انڪري سامي صاحب اسانکي سجاڳ ڪندي چوي ٿو :

راتيون ڏينھن چڪي ٿو، چڙھيو ڪال ڪلھن تي،
سمي ساڻ سڀ ڪنھن کي نيندو ساڻ ڏِکي،
ڌاريو جنھن سرير کي، سو اسٿرڪين ٽڪي،
توڙي وڃي لڪي، ڪو سامي لنڪا ڪوٽ ۾،

ڪال اچڻ کان اڳ ئي اسانکي ستڪرمن جو سمر تيار ڪرڻ گھرجي.

سامي صاحب سنتن جو سنگ ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

ھيا سڀ ڏئي ھڻ، ڪاجي سنگ سنتن جو،
جي آئي کي آدر سان، پرچي پنھنجو ڪن،

هڪ دلي ۾ وجهندو ويو. هو سلوڪن ۾ پنهنجو نالو استعمال نہ ڪري 'سامي' ارٿات پنهنجي ستگرو سوامي مينگهراج جو نالو استعمال ڪندو هو. ڪن سلوڪن ۾ 'پانيڻ' بہ استعمال ڪيو اٿائين. سامي صاحب جا سلوڪ سنتي سنت ڪاويہ جو امله امر خزانو آهن. سامي صاحب پنهنجي سلوڪن دو ارا ساڌڪن ۽ سنساري منشين کي نصيحتون ڏنيون آهن، جن جو مختصر ذڪر ڪجي ٿو سامي صاحب پنهنجي سلوڪن ۾ ستگرو جي مهما ڳائيندي اسانکي بہ ڪنهن پريپورڻ گرو ڪرڻ جي سکيا ڏين ٿا :

ستگر پرک سڄاڻ رکيو هٿ مٿي تي،
مٿي ويئي من مان سامي ڪنڇاتاڻ،
وسيو مينگهہ ميهر جو پريا نينهن نياڻ،
اچي بيٺا پاڻ سنمک منهنجي سُپرين.

مورک کي گياني، سامي ڪيو ستگرو،
پري هنيائين پريم جي ڪرپا سان ڪاتي،
رهي نہ رتيءَ جيتري نانت ناداني،
جاڳائي جاني، ڏيکاريائين ڏيل ۾.

جيسين اسانجو من اپوتر آهي. اکيون اپوتر آهن، تيسين داتار جو درشن ممڪن ڪين آهي. سامي صاحب صلاح ڏئي ٿو :

بنا پاڪائيءَ پاڪ، ڪنهن پاتو ڪينڪي،
سمجهي ڪو سامي چئي محبتي مشتاق.

پرماتما سروَ وياپڪ آهي. سورج جيان روشن آهي پر اسين اُن جي پراپتيءَ لاءِ ٻاهر ڀٽڪي رهيا آهيون، انڪري سامي صاحب بيدار ڪندي چيو :

پرميشور پرتک سامي سورج جان رهي،
اندا ڏسن ڪين ڪي، پٽي پنهنجي اک،
ڪوهہ ڪرين جک جک، ٿو در در ديو انن جان!

خالق ساري مخلوقات ۾ موجود آهي.

خالق منجهہ خلق، خالق سڀ خلق ۾.

سامي صاحب ڪوڙن ڪمن کان ڪنارو ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي بيدار ڪري ٿو :

ڪوڙا ڪم نہ ڪر، مورک من جي پاءِ تون،

ڪنڌيءَ تي اڇي ديرو ڄمايو. هن درويش فقير علي شاهه کي پنهنجو مرشد ماڃي روحاني فيض حاصل ڪيو. هي پنهنجي دور جو ناميارو شاعر هو. هي شاعر دنيا جي بي بقائيءَ کي ڏسي الله جي عبادت جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :

خدا کي ياد ڪري دم دم جهان فاني نمي داني،
هنيا ڇڏ هٺ ۽ هستي اها ابليس جي مستي،
ڪنهنجي ڪر نہ دل خستي، بلا کي ماردو دستي،
فنا جو گهر فتاح فاني، رکاج اخلاق انساني،
آئي پيري گئي جواني، قبر جي سابہ نيشاني،
خدا کي ياد ڪر دم دم، جهان فاني نهي داني.

شاعر فتاح محمد فقير مٿين مصراڻن ۾ ڪيڏيون نہ ڪارگر نصيحتون ڏنيون آهن.

◆ **غلام علي** هي شاعر سائين روحل جو پيون فرزند هو. هي صاحب سنہ ١٧٥٥ع ڌاري تولد ٿيو. هن پنهنجي والد سائين روحل فقير ۽ وڏي ڀاءُ شاهو فقير مان روحاني فيض حاصل ڪيو. هن بہ پرمپرا موجب سنڌي ۽ هنديءَ ۾ واٽي چئي آهي. سندس هندي واٽي اهميت واري آهي. هوُ سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

پرجهي ڏسج پاڻ ۾، آهي ڪو نہ ٻيو،
تون ڀُولين ٿو جنهن کي ساڀيو آهين سو.

ٻي هڪ بيت ۾ شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ عشق جي راهہ ۾ مفاصلي بابت ڪين پڇ. مالڪ جي محبت جو راز ڪنهن سان ڪين ڪي سل.

غلام علي عشق ۾ پاڇي پنڌ م پڇُ
ڳالهہ پريان جي ڳجهہ جي ڪنهنکي ڪيم چڙُ.

◆ **صادق فقير** کي صديق بہ سڏيندا هئا. هي صاحب اٽڪل ١٧٦٥ع ڌاري سنڌ جي ڀوري ناري ڳوٺ ۾ تولد ٿيو. شروع کان ئي سندس رغبت رب طرف هئي. هي خدا ترس شاخص گهڻو وقت عبادت ۾ گذاريندو هو. هن صاحب ڪافيون ۽ بيت چيا آهن. سندس ڪلام ۾ روحاني رمزون ۽ نصيحت آميز نڪتا آهن. هي شاعر ڌڻيءَ جو بيان ڪندي اسانکي تاڪيد ڪري ٿو :

ذات ورن ڪل ڪرم ڏي سامي ڪين ڏسن،
ڳڌي ڳڌ ڇڏين، سته سڌ سروپ سان.

اسين جيڪڏهن آڌياتمڪ مارگ ۾ وک وڌائڻ ٿا چاهيون ته اسانکي سنتن جا ڳڻ اپنائڻ گهرجن.

سنتن شيپ ڪرم، سماجهي رکيا سرتي،
سيل سنتوش نرويرتا، سيوا ديا ڌرم
تپ تيرٿ جڳ هوم، ورت سامي سڪ مرم
ميٺي پولو پرم، ڪن ڪرتارٿ ڪُل ڪي.

ساڌڪ کي اهنڪار جو تياڳ ڪري ستگرو ۽ پرماتما ۾ پورڻ وشواس شرڌا ڌارڻ گهرجي. شرڻ جو مارگ اختيار ڪرڻ گهرجي.

وڏو چاڻ ويساهه، سامي سپ ڪئمين کون،
ڇڏ وڌائي واءُ، ته سهاجي ملئي سُپرين.

جيڪو شرڻ پيو، اچي ساڌ سنگت جي
سهاجي تنهن سيوڪ جو ڪارج سڌ ٿيو
ڏسي ڪين پيو، سامي سُپرين ري.

شيوا جو مارگ به ڪٺن مارگ آهي، سيوا جي راهه ۾ سيوڪ کي سهِٽو آهي. جيڪو سهندو سو لهندو. سچا سيوڪ سيوا ڪندي سور سهندي رب جي رضا تي راضي رهن ٿا :

سيوا مناجهون جن، لڌو لعل اڻ ملهو،
سي سامي سڪ سچيءَ سان سدا سيوا ڪن،
لئيون مُڪان موچڙا، سامي سر سهن،
رتا رنگ رهن، ائئي پهر عجيب جي.

رام کي رياجهائڻ جو سيوا ساڌن آهي. سيوا نمرتا سان ڪرڻي آهي.

سيوا سنگت جي ڪري، ممتا مٽائي
سنتن جو ڪاويه نصيحتن جو پندار آهي.

♦ **فتاح محمد فقير** صاحب سنه ١٧٥٣ع ڏاڙي دادو ضلع ۾ تولد ٿيو. فقيري اختيار ڪرڻ سبب هي صاحب فتاح فقير جي نالي سان مشهور ٿيو. ڪجهه سالن بعد هن پنهنجو ڳوٺ ڇڏي حيدرآباد ۾ دومڻ واهه جي

پر بنا اکين اندر جي ڪو ڏسي سگهي نہ نور.

جو ويڄهو آهي وٺين ڪون تون سامي سو سنيار،
دلپت چوي ديدار، ٿئي عين اکين سان.

اسان ڀيائيءَ جي ڀولي سبب ڀرمن سنسن ۾ ڀٽڪي رهيا آهيون. انڪري سائين دلپت صلاح ڏئي ٿو :

ڀيائي ڀولي ڪري، ڀوري ڀرم نہ ڀُل،
هوت تنهنجي هنج ۾، ناحق روهہ ۾ رُل.

ڀڳتي مارگ ۾ وئراڳ ضروري آهي. ڪوي هڪ هڪ سواس سمرڻ ۾ سڦل ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو. ڀڳتي مارگ ۾ حليمائي بہ ضروري آهي :

ويراڳ رکي وجود ۾ سڀ تي ٿيءَ نراس،
بن سمرڻ نام جي ڪڻ نہ ڪو اِڪ سواس،
دلپت هردم هر جي ٿيءُ داسن جو داس،
تہ وئنڪٺ لهين واس، وڃي حضور هِر جي.

سائين دلپت پنهنجي بيتن ۾ سائين جي سالڪن ۽ سنساري ماڻهن کي ڪيڏيون تہ ڪارگر سکيائون ڏنيون آهن. پيش آهن ڪي بيت :

ڪي ڪا پڙي قلوب مون مايا موهہ اُپانڊ،
سڪ ويهي ستسنگ ۾ نمرتا کميا کانڊ،
ڪن اکيون، عالم کون ٿئي ٻوٽي پانڊ،
وستو ورتنہ گروءَ کان سا سوگهي ساهہ ۾ سانڊ،
منزل تنهنجي مهاند، دلپت ويهہ م هٿ ويسلو.

کڻ کميا غريبي بندگي نينهن سندو نيشان
چڙهي گهوڙي گيان جي، مل منزل لامڪان

اٿئي سڪ سرڪ جي تا طمع کي ڏي ترڪ،
جيئندي جهان کون پاڇي ٿي غرق.

ڪوي دلپترام سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ سچ روپي صابڻ سان پنهنجي ميري من کي صاف ڪر.

الله ڏاڍو آ، رب ڏاڍو آ. متان ڪا سينو ساهي!
(١) ڪري ويٺو ڪار ڪنيارڪي، هڪڙا ٻڌجي پيا ٿو ٺاهي.
(٢) ڏوري ڏاهي جي هٿ ۾، ڪام وجهي پيو ڪاهي.
(٣) سوين صادق جهڙا، لک وڌائين ليٺائي.

سڀ ۾ مالڪ موجود آهي، پريم دوارن ئي اها پروڙ پوندي. روحاني راهه ۾ عقل جي جاءِ ڪين آهي. شاعر عقل کان وڌيڪ اهميت عشق کي ڏني آهي.

سو سيوئي سبحان، جو تو جٽ نه ڄاتو!
عقل سين الله ڏي پير نه ڪنهن پاتو،
سندو نينهن ناتو پوريءَ کي پاڳي پيو.

شاعر ليلا کي صلاح ڏيندي اسانکي به اشارو ڪري ٿو ته رب کي روئي رياجهايو.

روئي رياجهائيج، ٻاجهون ٻرهي ٻالهيون،
پهت سان پهائيج، ليلا پنهنجي ڪانڌ کي.

◆ ڪوي دلپت صاحب جو جنم سنڌ جي سيوهڻ شهر ۾ سنه ١٧٦٩ع ڌاري ٿيو. سندس ڪاويه مان ظاهر آهي ته کيس سنڌي ۽ هندي ٻولين جي چڱي ڄاڻ هئي. هن درويش دل ميرن وٽ نوڪري ڪندي چڱا عهدا ماڻيا. فارسيءَ جي به کيس ڄاڻ هئي. مير صاحب هن کي عزت ڏيندا هئا. کيس ڀائي آسرداس گرو روپ ۾ پراپت ٿيو جنهن آڌياتمڪ مارگ ۾ سندس سونهپ ڪئي.

کيس سرڪاري عهدي، نوڪري ۽ دنيوي جهنجهٽ مان ڪتائي اچي ويئي. هي صاحب گهڻو وقت پرماتما جي ڀڳتيءَ ۾ لين رهندو هو. هن صاحب سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ٻاڻي چئي آهي. سائين دلپت ساڌڪ کي صلاح ڏئي ٿو ته پنهنجي اندر ۾ ستگروءَ جي گيان جي جوت جڳاءِ ته توکي من مندر ۾ مالڪ جو درشن ٿيندو.

گروءَ جي گيان جو ڏيهي ڏيئو ٻار،
ته نانگا اندر ناٿ جو نکين نور نروار،
دليت ديدار، پيهي پس پاڙ ۾.

پريزءَ کي پسڻ لاءِ اندر جون اکيون کولڻيون آهن. پوءِ هرهنڌ محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهبو :

اندر ٻاهر سڀ ۾ جانب آهي ظهور،

جو اُن ۾ رهيو ڪونہ غم کان بنا.

شاعر سچ جي اهميت ٻڌائيندي ڪوڙ کان ڪنارو ڪرڻ جي نصيحت ڏئي ٿو :

برو ناهہ ڪم ڪوڙ ڏاران پيو،
ٿئي ناءُ گم ڪوڙ مان جنهن ڪيو،
ادا ڪيم ٻالهاءِ، تون ڪنهن سين ڪوڙ،
جو ڪوڙي جي منهن ۾ سدا آهہ ڌوڙ.

شاعر محمد عارف صاحب 'نوڙت' جي اهميت ٻڌائيندي شعر چيو آهي :

تواضع ڪرين جي تون اختيار،
ٿئي خلق جڳ جي سندءِ دوستدار،
تواضع وڏائي تنهنجو مرتبو،
تہ جئن سج کان چنڊ کان پرتو.
تواضع آهي سر بلنديءَ جو پايُ،
تواضع فقير اصل مرڪ مايُ.

◆ **قنبر علي شاه پاڏائي شريف** صاحب سنہ ١٧٩٤ع ڌاري ٻاچل شاه جي گهر ۾ تولد ٿيو. ننڍپڻ کان ئي سندس صحبت درويشن فقيرن سان هئي. هي گهڻو وقت عبادت ۽ ايڪانت ۾ گذاريندو هو. هي پنهنجي دور جو اعليٰ شاعر هو. سندس سمورو ڪلام شاه شريف پاڏائيءَ جي رسالي ۾ آهي. کيس سماع جو شوق هو. کيس موسيقيءَ جي بہ ڄاڻ هئي. هي درويش شاعر شاه لطيف جي ڪلام کان متاثر لڳي ٿو. شاعر پنهنجي ڪلام ذريعي سالڪ کي سهٽيون صلاحون ڏنيون آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان روحاني فيض حاصل ٿيندو :

ڪڻ توڪل تار ۾ ساڃوجهل سڪان،
ساري ڪڻ شريف چئي سفر جو سامان،
تان نہ ڏسين طوفان، سمنڊ سندي سير ۾.

وحدت جي واٽ ۾ سالڪ کي پاڻ وسارڻو آهي، اهوجهہ ٿي اڪتي وڌڻو آهي.

پوريندي ان پار ڏي پاڻ نہ ڪٽاج ساڻ،
ڇُل وڃائي ڄاڻ، وحدت جي درياهہ ۾.

شاعر سسئيءَ کي صلاح ڏيندي اسان کي تاڪيد ڪري ٿو :

صابڻ ڏيئي سچ جو، من جي مارج مَرُ،

وويڪ ۽ ويچار روپي سونهان ساٿي ڪري گيان روپي گهوڙي تي سوا
ٿي پرماتما جي پار ڏانهن پُرج.

چڙهي گهوڙي گيان جي هلڪي هل هيڪار،
ڪڻ ساٿي سونهان پاڻ سان وويڪ ويچار.

◆ **فقير نانڪ يوسف** هي درويش سچل سائين جو معتقد ۽ مري
هو. هي صاحب سنه ١٧٧٨ع ڌاري لاڙڪاڻي ضلع ۾ تولد ٿيو. محبت جي
ڇڪ کيس سچل سائين جي درگاهه درازن ڇڪي ويئي. سچل سائينءَ جو ديدا
ڪندي يوسف تي محبت جي مستي طاري ٿي. هن درويش شاعر به سنڌيءَ ۾
ڪلام چيو. هي صاحب گهڻو وقت سڪون ۾ گذاريندو هو. هي صاحب چُپ
جو ذڪر ڪندي اڻ سڌيءَ طرح اسان کي به سانت جو سبق سيکاري ٿو :

چُپ چپا تي چُپ جي بات مون آهه باني يار چپ،
باغ چپ، بازار چپ، بازار جو واپار چُپ،
شهر چپ، بحر چپ، سارو ئي سنسار چپ،
نانڪ چپ، يوسف چپ، درد جو ڏڪار چپ.

اساڻجي رشين منين به مون کي سون ڪري مڃيو آهي. سانت ۾ رهڻ
سان شڪتي وڌي ٿي، آتمڪ اُنتي ٿئي ٿي.

دنيا جي بي بقائي ۽ بي وفائيءَ جو ذڪر ڪندي شاعر چيو :

دنيا دو رنگ بوهي، بازي اجائي اٽڪو،
فاني فنا گذر ۾ آهي لاڏ ڪوڙو لٽڪو.

شاعر سواس سواس ۾ سائين کي سنڀارڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

رک خيال هِڪو هڪ دم دا، دم دم وچ خوف خصم دا.

◆ **محمد عارف 'صنعت'** صاحب سنه ١٧٩٠ع ڌاري تولد ٿيو. ننڍپڻ
کان ئي کيس شاعريءَ جو شوق هو. هي عربي ۽ فارسيءَ جو عالم هو. هن زندگ
يءَ جو پويون دور گوشئه نشينيءَ ۾ گذاريو. هن صاحب سنڌي ۽ فارسيءَ ۾
ڪلام چيو آهي. شاعر دنيا جي بي بقائيءَ جو ذڪر ڪندي آگاه ڪري ٿو :

نه آهي بقا جڳ کي حاصل ابا!
وڃائج نه هي عمر غافل ابا!
نه رک دل، جو هي ماڳ آهي فنا!

و. هن درويش سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. هي صاحب اسانکي بيدار ڪندي
وي ٿو :

تون تان پڪي پرڏيهي، هي ڏيهہ نہ ڄاڻاڄ پنهنجو!
حب وطن جي غالب جن کي
نامہ جميعت ڪا تہ تن کي.

شاعر پاکنبدي پيرن تي طنز ڪندي آگاه ڪري ٿو :

نالو پنهنجو پير سڏائين،
مڪر ڪيو ٿو مريد ڳڏائين،
اسبابن سان اُٺ لڏائين،
پري درجو پيريءَ جو.

پير کي تہ دنيوي مال اسبابن جو ترڪ ڪرڻ گهرجي.

♦**سائين بچل شاهہ صاحب** سنہ ١٨٠٧ع ڌاري مانجهدن سنڌ ۾ ڄائو.
نديپڻ ۾ هنجي ڌٽيءَ طرف رغبت هوندي هئي، وڏو ٿيو تہ کيس الف شاه درويش
رشد روپ ۾ مليو. جنهن مان هن روحاني فيض حاصل ڪيو. ٦ مئي ١٩٠٦ع ۾
ن خداترس شاعر وجي واليءَ سان وصال ڪيو. هن جي ڪلام ۾ بہ ڪي
صيحت آميز نُڪتا آهن. دنيا يعني مايا جو ذڪر ڪندي بچل شاه چيو :

دنيا دو رنگي دادلي وئشيا وانگر نچي،
سهسين رنگ تماشا ڪري باز بحري بچي،
بچل ڪنهن سورمي سچي، ڪپي چڏيا ڪن ڪميني جا.

بچل شاه سالڪ کي هستي وڃائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

وڃائي تون وجود کي، پاڻون پاسي ٿيءُ،
هڏهن ڪونهي هيءُ، هو پڻ ڪونهي هن ري.

اڳيانين آلسين تي طنز ڪندي بچل شاهہ بيدار ڪري ٿو :

پاڻ پنهنجو پاڻ ۾ جن ڏٺو نہ پيهي،
بچل هن بناوَ جي ڪل تنهين ڪيهي،
وهامي ويئي، وڃي گهڙيون ڏس گهڙيال جون.

♦**حمل فقير لغاري** صاحب سنہ ١٨٠٩ع ڌاري خيرپور رياست جي
ڳوٺ ميرخان ۾ رحيم خان جي گهر تولد ٿيو. هن سنڌي ۽ فارسيءَ جو ابياس
ڪيو. هن پنهنجي ڳوٺ ۾ مڪتب ڪوليو. شاعر حمل صاحب جو ميرن پيرن

ويهہ ۾ ويرم ٿئي پاءِ وڏندي وک،
توڏا وڃن تِکَ، پر نہ پهچين سسئي.

◆**سيٺ نهالچند** جو جنم سنہ ١٧٩٨ع ڌاري مانجهو ضلع دادو سنڌ
۾ شري لکميچند پاروانيءَ جي گهر ۾ ٿيو. پاروانڻي پريوار آڪاهتو بٽيائتو
پريوار هو. هوُ ڏنوان بہ هئا تہ پر اُپڪاري ڌارمڪ بہ هئا. سنت گلابداس جي
شش سوامي پرم هنس جي سنگ ۾ پياري نهالچند کي رام جو رنگ لڳو. هوُ
گرهستي هو پر سنتن جي سنگ ۾ سيٺ نهالچند سنت ٿي پيو ۽ سنہ ١٨٦٥ع
ڌاري هي صاحب پرلوڪ پڌاريو. هن سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ڪافي چئي آهي. هي
درويش شاعر ساڌڪ کي صلاح ڏئي ٿو :

وڻي گيان گروءَ کان، چشمو چاڙهائي،
چم جو چيرائي، تہ نهال ميوو ماڻ تون.

پرماتما اسانجي اندر ئي وياپڪ آهي. اُن لاءِ ٻاهر ڀٽڪڻ جي ضرورت
ڪين آهي، هو هرهنڌ موجود آهي.

جاني جانب يار، سو ذرو نہ جيءَ جدا،
پنج تتن پاڪ خدا، ويٺو توءِ وجود ۾.

جيو جنهن برهم جي کوج ۾ آهي، سو سويم ساکي روپ آهي. سيٺ
نهالچند فرمايو :

تون جو ڳولين تات سو مولا ملڪن ۾ پيو،
سمجهي ڏس سروپ کي، صاحب سو ساکيات،
نهال پاڪين پاڪ، تن مڙيو ئي تنهنجو.

سنساري سنبنڌين يا جڳت جي پدارٿن سان پريت رکڻ دکدائي آهي.
سائينءَ سان سڪ جو ناتو ڳنڍڻ سکدائي آهي. پرماتما جو پريم ئي پڪو پريم
آهي. ڪوي نهالعل انڪري سکيا ڏيندي چوي ٿو :

شاهن سان سچي رکج، راند رهاڻ جي،
ڪڏهين ڪج تون ڪام ڪا، حب ۾ هاج ڪچي،
رک سا پريت پڪي، نهال نوتن نام سان.

◆**پير محمد اشرف شاہ قريش** سنہ ١٨٠٢ع ڌاري ٽنبي الهيار جي
بکير ڳوٺ ۾ شيخ محمد غوث جي گهر ۾ تولد ٿيو. هي اڳتي هلي درويش

◆ **محمد قاسم هالائي** سنہ ۱۸۰۹ع ۾ هالن سنڌ ۾ آخوند نعمت الله جي اڱڻ کي آباد ڪيو. هن سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ ۾ تعليم ورتي ۽ انهن ٻولين ۾ ماهريت حاصل ڪئي. انگريزن جي حڪومت ۾ هن سرڪاري نوڪري ڪئي پر سرڪاري نوڪريءَ مان سندس دل ڪٽجي ٿي پيئي. پوءِ هوُ حيدرآباد سنڌ ۾ اچي رهيو. ميرحسن علي هن جي شاعريءَ کان ڏاڍو متاثر ٿيو. ۱۸۸۱ع ۾ هن عالم شاعر وفات ڪئي. پيش آهي سندس ناصحاڻہ شعر جو مختصر جائزو.

شاعر هالائي صاحب پنهنجي تجربن جي تاثرات پيش ڪندي صلاح ڏئي ٿو :

دنيا سان ۾ رک يار ياري ڪڏهن،
جو ڪنهن سان اُن پت تہ پاڙي ڪڏهن.

حرص هوس انسان کي پتڪائيندو آهي. انڪري شاعر تاڪيد ڪري ٿو :

ڇڏ هوَس ۽ خانئہ ۾ خيرجي،
پڙهہ وجي قاسم قناعت جو ڪتاب.

شاعر قاسم علم جي اهميت واضح ڪندي چيو :

علم ڏاران ڪين ڪنهن هنڌ آب ۽ عزت لهن،
توءِ جاهل جوڙجڪ سان ڪن هزارين ٻول ٻپ.

شاعر اندر مان غلاضتون ڪيڻ جي هدايت ڪندي چوي ٿو تہ الله جي حاصلات ۽ سڪون لاءِ اندر اوجر هئڻ گهرجي. سدائين ڏٺيءَ جو خوف رکڻ گهرجي.

من منجهان غفلت، غلاضت غير ڪي،
صاف رک سينو بہ من مان مير ڪي،
جي گهرين منجهہ آخرت آجو رهان،
ڪر خدا جو خوف ۽ تون غير ڪي.

شاعر قاسم صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ جيڪڏهن تون چاهين ٿو تہ بهشت ۾ ميوا ملن تہ بڪايلن جو پيٽ ڀر. پنهنجي اندر مان وير وروڌ ڪوڙيون خواهشون ڪيي اندر ٻاهر هڪ جهڙو ٿي رهہ.

۽ درويشن سان ڪافي رسوخ هو. هي حاضر جوابيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هو
هن سنڌي ۽ سرائڪي ۾ ڪلام چيو آهي. شاعر حمل مرشد جي ث
ڳائيندي چيو :

سهڻي صحبت مرشد جي، ٻي صحبت سڀ بيڪار،
صحبت مرشد جي حق ڏيکاري، تار لنگهائي پار.

حمل صاحب پنهنجي دؤر جو ممتاز شاعر هو. هوُ زندگيءَ جا حقيق
تجربا پيش ڪندي اسانکي اشارو ڪري ٿو :

هيءَ هيءَ هيءَ هاءِ محبت ويئي ملڪ مان،
جتي قرب ڪمال هو، اُتي لائُ نہ ساءُ،
حمل چوي هن ڳالهہ جو ڪونهي سڌ سماءُ،
ڪو جو وريو واءُ، ماڻهو سڀ متاجي ويا!

يارن جي بي وفائي ۽ خود غرضيءَ جو ذڪر ڪندي آگاهہ ڪري ٿو :

يارانې يارن مان ويئي ڙي ويئي!
گڏيل هُئي گمان ۾ سا پٽري ٿي پيئي،
ڪوڙي لات لباس جي لائن ٿا ليئي،
ڪم لٿي ڪاغذ جيان اُڇلن اڳيئي.

پيش آهي حمل صاحب جو سرائڪي نصيحت اميز شعر جنهن ۾ ه
اسانکي بيدار ڪري ٿو :

ڪر ڪاجهہ ياد خدا ڪون بندا! ڇوڙ دنيا دا ڪوڙا ڌنڌا،
حرص هوَس دا تاڻ نہ تندا، نيڪ بدي دا سمجهن سنڌا،
ڪير اندر دا دروه دغل، ڪرگهن ڪاجهہ تون نيڪ عمل.
ايها عمر نہ آ سئي ويل

اسان مٿن مائٽن يارن سان نينهن جو ناتو ڳنڍيي واليءَ کي وساري ڇڏيو آهي
اُهي يار ۽ مائٽ ڪيڏو نہ خودغرض آهن، جو وقت تي منهن متائي ٿا وڃن
حمل صاحب انڪري آزمودو پيش ڪيو آهي تہ ڏٺي ئي سدائين ساڻي آهي.

جن چيو ٿي جيءُ سي اڄ ٻوڏ نہ چون ٻاجهہ مون
جن ڪارايو خوشيءَ مان سي پاڻي چون نہ پيءُ،
هوڏهن هوڏ حمل چوي، هت حال منهنجو هيءُ،
رحم رب ريءَ، ڪير اڄ ڪنهن تي ڪري!

اسانکي ڏٺيءَ جا احسان وسارڻ نہ گهرجن. شاعر صلاح ڏئي ٿو :

پلايون ۽ پال، پوري وساريٺ ور جا.

ڏٺيءَ جي طالبن کي گهٽي ننڊ ڪرڻ نہ گهرجي. نہ تہ سسئيءَ وانگر سور سهڻا پوندا.

نينهن جني جو ننڊ سان، سيئي سور سهڻ.

◆ **خليفو گل محمد هالائي** موزون سنڌي شاعريءَ ۾ خاص اهميت رکندڙ شاعر هو. هي صاحب ١٨١٢ع ڌاري هالن سنڌ ۾ آخوندن جي خاندان ۾ ڄائو. هن پير پاڳاري صاحب حضرت علي گوهر شاهہ کي پنهنجو مرشد ڪري مڃيو. هي صاحب پنهنجي دور جو پڪو پختو شاعر هو. سندس ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا. شاعر روحاني راهہ جي راهگير کي صلاح ڏئي ٿو :

جنّي پاڻئين تہ وحدت ۾ ٿيان محو گل
تہ هڪ ڏس ۾ ڏس پيو ۾ چوءُ هيءَ هوُ.

شاعر گل محمد دنيا جي بي اثباتيءَ جو بيان ڪندي اسانکي بيدار ڪري ٿو :

ويا دنيا جا شاهہ ڪئين دنيا ڇڏي منجهہ هيٺ پوَن
پاڻ مهٽيندا ڪٿي، اي دل ڪيئي آيا ۽ ويا!
گل حقيقت ٿو پڇين ڪهڙي دنيا جي دور جي،
ڪا خبر ڪنهنجي اٿي، اي دل ڪيئي آيا ۽ ويا!

شاعر گل محمد جا هيٺيان بيت نصيحت آميز آهن، وهنوار چاهي پرمارٿ لاءِ ڪارگر آهن.

ٿي سنگت صحبت ۾ ماڪيءَ ڪان مٺو،
منجهہ ڪاچڻ ڪنهن سان ڪٿو ٿي ڪيم ٿڙهہ
اڻ پاڇي ٻالهہ چوڻ ناهي صلاح

جي گهرين عقبيٰ اندر ميوا ملن،
ڪو بڪئي ڪارڻ اٿي جو سير ڪيو،
قلب مان قاسم ڪيي ڪوڙي هوَس،
هيڪ ٿي هل ۽ وڃان هي وير ڪيو.

شاعر ڏٽيءَ جي حڪم ۽ ڏپ ۾ رهڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

امر ماڃ الله جو قاسم سندس پڻ خوف رک،
سُڻ ساخن ساچ ٿو چوان، پيو سڀ ڦٽو ڪر ڪار ڪم.

♦ **فقير غلام حيدر تيرهو.** هي صاحب ١٨١٠ع ڌاري تولد ٿيو. سنڌي ۽ عربي ٻوليءَ جو چڱو مطالعو ڪيائين. هي سيد قنبر علي شاه جو مريد ٿيو. جنهن مان روحاني فيض حاصل ڪيائين. هن صاحب سنڌي، سرائڪي، اُردو ۾ ڪلام چيو آهي. هي شاعر شاه لطيف کان متاثر نظر اچي ٿو. شاعر روحاني راهه ۾ راهگير کي وحدت الوجود جي واٽ ٻڌائيندي تاڪيد ڪري ٿو :

اوڏو آهي اکين کان، ناهي پاڻ پري.
حاضر هر ڪنهن دم ۾ ڏس دل تي ڏيان ڌري.
جهڙو منانجهه ذري، تهڙو سڀ سماءَ ۾.

شاعر پنهنجي ڪلام ذريعي سالڪ کي سهٽيون صلاحون ڏنيون آهن

هلي هوت حبيب جو جيئري ڏس جمال.
ڪم نه ايندءِ ڪانڌ ريءَ ملڪ مڏي ۽ مال.

ڪڻ توڪل تار ۾ سنبم ڪٽاج ساڻ.
محبت کي مهراڻ آڏو اچي ڪين ڪي.
ڪتڻ سندي ڪار، ڪر ته ڪاهل نه ٿئين.
سنهو سٽ صراف کي ڏهاڻي ڏيڪار.
ناري منانجهه نهار ته تند سچيائي صاف.

پرين جي پانڌيئڙن کي ستون ڪرڻ ۽ سمهڻ ڪين سيبائي.

سمهڻ ۽ ستون ڪرڻ، صوفيءَ ۾ نہ سهاءِ،

جوڳين ڪين جُڳاءِ ڏاران جوت جڳت جي.

اسين پنهنجي اصلي وطن کي وساري مايا ۾ محو ٿي ويا آهيون. سائين بيدل بيدار ڪندي چيو :

ديس ڇڏي پرديس تون آئين، وطن ڪيم وسار.

بيدل اُڏري وڃ اوڏانهن، گوئدر ڪين گذار.

◆**ڇتو فقير صاحب** سنہ ١٨٢٢ع ڌاري محبوب ڀوٽ لاڙڪاڻي سنڌ ۾ فقير مولا داد جي گهر تولد ٿيو. شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :

واحد تو ۾ ويجهڙو ديهيءَ ۾ درس.

ڏيهہ انهيءَ جو ڏس توکي هادي هٿيڪو ڏنو.

سندس هڪ ناصحاڻہ بيت آهي :

رک دوستي دانهہ سان، وير ڪري ويچار

صحبت آہ جنهن سڦري، غازي جو غمٿار.

دانهہ دوستي دم تي جو سر ڏئي سردار

اهڙي ساڻ اظهار ڇنهنجي ڪين ڇتو چوي.

◆**سيد حاجي غلام محمد گدا صاحب** سنہ ١٨٢٦ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ سيد حسن علي شاہ جي گهر تولد ٿيو. سائين باڇل شاہ سندس ڏاڏو هو. هن ابتدائيءَ تعليم ڏاڏي کان پرائي ۽ روحاني فيض بہ حاصل ڪيو. هي سنڌي عربي ۽ فارسيءَ ۾ عالم هو. هي صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ غزل گوشاعر هو. ڪيس ميرن وٽان لوازما ملندا هئا. مگر هي درياهہ دل پاڻ وٽ ڪجهہ بہ بچائي نہ رکندو هو ۽ چوندو هو :

ڪاڻ ڪاراءِ دولت دنيا، اچ تنهنجي ۽ سيان پرائي ٿي.

اڻ سڏيو ڪنهنجي گهر وڃڻ سڙ سڙ.

---- ---- ----

منجهان ديگ پنهنجي بکئي کي ڍئيو
تہ پُر ٿئي جي چکايوس لاس.
عشق جي راهہ ۾ غفلت جي ننڊ رڪاوٽ آهي. شاعر تاڪيد ڪري ٿو
آهہ ننڊ ندوري ۽ آرس اياڳ،
سمهڻ سور ساڙو اُٿي يار جاڳ.
دنيا جا ڪوڙا ڪم ڇڏي. هڪ هڪ دم عبادت ۾ سڦلو ڪر.
هل هوش رک هلڻ ۾ ڪڻ ڏيان ساڻ دم.
ڪرتات رب جي، ڇڏ سب ڪرت ڪار ڪم.
دم جو اچي وڃي ٿو، اي تنهنجو خرچ آهہ.
خرچي م خوش ٿيءُ تون پوءِ ڏس متان ڪرين غم!

♦**فقير قادر بخش بيدل سائين** سنہ ١٨١٤ع ڏاري روهڙي سنڌ ۾
خليف محمد محسن جي اڱڻ کي آباد ڪيو. سندس والد عالم شخص هو
انڪري بيدل سائين جي پرورش، تعليم تربيت پڻ عالماڻي فضا ۾ ٿي. هن
سنڌي ۽ فارسي ٻوليءَ ۾ ماهريت حاصل ڪئي. هو صاحب پنهنجي دور
جو اعليٰ صوفي درويش شاعر هو. هن صاحب سنڌي ۽ فارسيءَ ۾ ڪلام
چيو آهي. روحاني راهہ ۾ خوديءَ کي ختم ڪبو تہ محبوب جو مشاهدو
ماڻي سگهبو. انڪري سائين بيدل سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :
خام خوديءَ جا خطرا، مڙئي ڪچ مات،
قرب پار قدم خوديءَ ريءَ ڪٽڄ تون.
بيدل سائين جو مذهب عشق هو. هوُ ٻاهرين ڏرم مذهب جي ٻنڌنن کان
دور رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :
بيدل مذهب کان رهہ نيارو، وحدت رک ويساهہ.

پيش ڪندي مير حسن علي اسانکي بہ آگاهہ ڪيو :

جيئري کي تہ چڻ موت آهي دنيا ۾ اسيري
آزادگي سان ناهي برابر ڪا اميري
گر فڪر ۽ فاقو هجي بهتر سا فقيري
آزاديءَ جي مٽ ناهي نہ شاهي نہ وزيري.

اهڙيءَ طرح شاعر اسانکي آزاد رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

قرض وڏو مرض آهي. مير حسن علي خان هيٺ ڏنل نصيحت اَميز شعر ذريعي قرض کان باز رهڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

عالم ۾ ڪين ڪر ڪُڏ، پنهنجو شعار قرض،
بک کان مرڻ ڀلو بہ نہ ڪر اختيار قرض،
تون مرض چاڻ قرض کي، ان ۾ نہ ڪر ڪو شڪ،
هي درد سر جو آهي ۽ تن جو بخار قرض.

قسم نہ کڻجي نہ ڪنهن کان قسم کڻائجي. انڪري مير حسن علي ڪنهن بہ حالت ۾ قسم نہ کڻڻ جي تاڪيد ڪئي آهي :

ڪو ڪري اعتبار يا نہ ڪري، تون ڪرين ڇو ٿو اختيار قسم!

◆ **مصري شاه رضوي** سنہ ١٨٢٨ع ۾ نصرپور شهر ۾ سيد بلند شاهہ جي گهر تولد ٿيو هن سنڌي، فارسي ۽ عربيءَ جي تعليم ورتي. مصري شاه بہ ناصحاڻہ شعر چيو آهي. شاعر صلاح ڏئي ٿو تہ دنيوي سکن کي ٿورو وقت ڀوڳڻ سان ساري عمر ڀوڳڻو پوي ٿو. انڪري دنيوي مزن عيشن کان دور رهون :

عيش دنيا جا مڙيئي، مان و ارا ۽ ملوڪ !
سُکہ هڪ ئي ساعت جو ۽ ساري عمر جو سوُر ٿيو.

دنيوي مال اسباب روپ رنگ جي بي اثبابي بيان ڪندي شاعر مصري شاه چيو :

هي نہ تنهنجو، تون نہ هن جو، عمر، مايا ڪوڙي ڇاڻ

جي اسين ڏٽيءَ جا طالبو آهيون تہ مجازي عشق کي ڇڏي حقيقي ع
جي راھہ تي هلڻ گھرجي. شاعر اھا صلاح ڏيندي چيو :

جي آهين طالب المولىٰ تہ بيشڪ
حقيقي عشق وٺ، ڇڏ تون مجازي.

الله جي عشق جي اهميت ٻڌائيندي شاعر گدا صاحب سالڪ کي ص
ڏئي ٿو :

عشق رک موليٰ جو دل ۾ دم بہ دم،
عشق ريءَ ٻيو توکي ايندو ڪين ڪم.

ڪيترا ماڻھو ٻي جو نقصان ٿيندو ڏسي ڪُٻيون هڻندا آهن. شاعر اھ
شخصن کي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :

جي آهين مرد مومن، صاحب فيض
ڪڏهن راضي نہ ٿي، ڪنهن جي زيان تي.

صوفي چاهي سنتن پرپات جو اُٿڻ جي تاڪيد ڪئي آهي تہ جا
جاڳي رب کي ريجھايو. شاعر گدا صاحب صلاح ڏيندي چيو :

ڇڏي خواب غفلت کي تون يار جاڳ،
سمهڻ صبح جي وقت آهي نياڳ.

شاهوڪار مايا روپي هڏيءَ لاءِ وڙهن ٿا، غريب مسڪين جو ڪن
کي خيال ناهي. شاعر طنز ڪندي صلاح بہ ڏئي ٿو :

هڏيءَ تي هوڏ آهي، دنيا دارن جي درهرجا،
غريبن جي ٻڌي ڪنهن ڪين ۽ اهل وطن بگڙيا.

◆ **مير حسن علي خان** سنہ ١٨٢٧ع ڌاري حيدرآباد سنڌ ۾ مير نص
خان جي گھر ڄائو. مياڻيءَ جي جنگ وقت انگريز سرڪار مير نصير خ
۽ سندس واله مير حسن عليءَ کي جيل ۾ باند رکيو. مير صاحب پاڻ انگري
جي غلاميءَ ۾ رهيو. ڪيس پنهنجو تجربو هو. تنهنڪري پنهنجو تجر

ديوان صورت سنگهہ صاحب جو جنم ١٨٣٢ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. هن صاحب سنڌي فارسي ۽ هنديءَ جو اڀياس ڪيو. ڪيس شادي ڪرائي ويئي پر هن جو من سنسارڪ پرپنچ مان ڪٽو ٿي پيو. هن درويش دل ڀڳت سنڌي هندي ۽ فارسيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. هن صاحب خلق ۾ ئي خالق پسيو، سڀ ۾ هڪ ۽ حق جو ديدار ڪيو. ساڌڪ کي صلاحون ڏيندي چيائين :

خلق ۾ خالق ڏسي، نہ تنهن اڳيان،
ٻولي ٻڌي هلي چلي سڀ پاڻ برهم.

---- ---- ----

ڇاڻ تون هردي وسي ٿو ايش هڙ
ٿو جڳائي تان ادب سڀ ساڻ ڪڙ.

ڪوي صورت سنگهہ سنتن ستپرشن جي شيوا ۽ نام سمرڻ جي تاڪيد ڪندي چيو :

ٿهل سنتن جي ڪرين جي دل وڃان،
لوڪ ۾ پرلوڪ ۾ پائين خوب مان.

---- ---- ----

جاڳندي پڻ ننڊ ۾ پڻ نام اُچار،
ڏي ٿڀي نام ۾، پريمي پريم اُتار!

ڪوي صورت سنگهہ پنهنجي مثنويءَ ۾ وهنوار چاهي پرمارٿ لاءِ سهٽيون صلاحون ڏيندي سونهپ ڪئي آهي. پيش آهن ڪي مثال :

ٿورڙو ڳهر ڇڏ بہ ٿورو ڪاڻ ڳهٽ
ڇا ڏسين، ڇا ٻڌين، تون ڇپ نہ پٽ.

---- ---- ----

ايش جو ڪڇ ڪري سو خوب ڇاڻ،
ڇا ڪري حڪمت بہ تنهن ۾ ايش پاڻ.

---- ---- ----

ڪر ٻين جي ساک، پنهنجا عيب سار،

مورتون سانجھين مسافر، رات ٿو رڻ ۾ رهين.

نانهن آهين، نانهن تي، نانهن ۾ ناجهرو اڏي.

شاعر اسانکي بيدار ڪندي چوي ٿو :

جاڳ ڏي جيءَ کي جفا، ڳينوار غفلت کي ڇڏي،

رات ويئي اُپٽڻ اکيون، توکي نياڳا ننڊ نہ ڏي.

دنيوي مزا سک آرام ڪکر جي ڇانوَ وانگر عارضي آهن. مصري شا
اسانکي آگاه ڪندي چيو :

پورا ائين پاءِ، تہ ڪوڙي ڇانو ڪکر جي!

◆ **سائين جيوتسنگھہ** سنہ ١٨٣١ع ۾ قنبر شهر لاڙڪاڻي ضلع
سنڌ ۾ شري شيوڪرام سئناڻيءَ جي گهر ڄائو. جوان جيوتسنگھہ کي
سائين ولايتراءِ گرو روپ ۾ پراپت ٿيو. جنهن سندس زندگيءَ ۾ تبديل آڻي
ڇڏي. ڪيس دنيا کان ڪتائي اچي ويئي. هوُ سارو سميہ سمرڻ ۽ سيوا ۾ سڦلو
ڪندو هو. هن ڀڳتي ڀاونا جي آويش ۾ سنڌيءَ ۾ ڪلام لکيو آهي. هي
صاحب سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

جيوت جاني آهہ هر جائي

اندر ٻاهر آهہ صورت سائي.

---- ---- ----

ڪثرت ڪانهي سڀ آهي وحدت تون پنهنجو پاڻ سڃاڻ.

جت ڪٿ سهڻو دلبر آهي.

سنت جيوت سنگھہ اسانکي سکيا ڏيندي چيو تہ ڪوڙي جڳت وهنوار
کي ڇڏي ستسنگ ۾ سميہ سڦلو ڪريو ۽ گروءَ جي ڏنل منتر جو ابياس ڪندا
رهو. پنهنجي اصلي وطن کي نہ وساريو، اُن طرف وک وڌايو.

رهہ سدا ستسنگ ۾ تون ڇڏ ڏسڻ ڪوڙي عام کي

ويهہ نہ وساري، ڪر تون سدا، وڌاءِ انهيءَ ڳام کي

ياد رک تون دم بہ دم، مرشد جي اعلام کي.

ستگر ٻاجھون سانت نہ پائين،
پنھنجو پاڻ ۾، پاڻ وڃائين!

ڪوي پريم جي اهميت ٻڌائيندي چيو :
بنا پيتي پريم جي، اُڃ بک ڪين لھي.

◆ **سيد فاضل شاہ.** هي صاحب سنہ ١٨٣٦ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ سيد حيدر شاہ جي گھر ۾ ڄائو. سندس والد عالم ۽ فاضل هو. هن زندگيءَ جي پوئين دور ۾ بندگي ڪئي ڪاجھہ ڪلام بہ چيو. هن صاحب جا ڪي شعر نصيحت آميز آهن. چُپ رهڻ جي تاڪيد ڪندي شاعر چيو :

چو ان ٿو چتائي چڱي آهہ چُپ،
ڪر م لڙائي، چڱي آهہ چپ
سياڻپ سندو سوجھرو سچ سڪوت
هنئين ۾ هلائي، چڱي آهہ چپ.

توڪل ۽ قناعت جي تاڪيد ڪندي شاعر چيو :

ٻڌُ قناعت جي ڪمر، ڪر تون توڪل کي تڪيو
تاتگھہ رک توفيق جي طالب طلب نو اب تات.

شاعر ڪوڙ کان ڪنارو ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي سچ جي راهہ تي هلڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

سچ چئاج، سچ سان رهاج سيپ ساڻ واعدو ڪاج سچو،
ڪوڙ کي ڪڍ قلب مان، ڪنھن ساڻ ڪوڙي ڪر نہ بات.

◆ **ڀڳت ماسارام** جو جنم ١٨٤١ع ڏاري ڪوٽڙي سنڌ ۾ شري راڇومل جي گھر ۾ ٿيو. هي گھر گرهست ۾ رهندي پرمارٿ جا ڪاريہ ڪندو رهيو. سنت عطرسنگھہ گلابداسي کيس گرو روپ ۾ مليو، جنھن آڌياتمڪ مارگ ۾ هنجي سونھپ ڪئي. هن صاحب سامي صاحب جي سلوڪن جي طرز تي سلوڪ سنڌيءَ ۾ چيا آهن. ڪن سلوڪن ۾ هن سادڪن کي صلاحون ڏنيون آهن :

پاڻ ڪنبو گل پيا، سا سمجهہ ڏار.
ريس ساڙو شترتا کي خوب ڇڏ!
---- ---- ----

ننڊ غفلت کي ڇڏي ٿي تون سجاڳ
وٺ هوشياري، ڪر نہ سستي کول ڀاڳ
---- ---- ----

سچ سوالي نا دران موٽائجي
هوند وارو ٿي بہ ڪر پڻ نا ٽائجي.

ڪوي جون مٿيون صلاحون ڪيڏيون نہ ڪارگر آهن.

◆ **غلام محمد خانوي صاحب** سنہ ١٨٣٤ع ڌاري تولد ٿيو. سندس
ڪلام ۾ ڪٿي ڪٿي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا. شاعر پنهنجي شع
ذريعي سالڪ کي صلاح ڏيندي چيو :

اکيون غير غليفا ڪٽج ڪيم پرين ڏي،
متان غيرت غليظ، اچي عجيبن کي.
---- ---- ----

اکيون پئي رک، جوڙي جاءِ سجود جي
لحظو ڦير ۾ اک، ڪٿي پي ڪنهن پار ڏي.

◆ **شري ايسرلعل** جو جنم سنہ ١٨٣٥ع ڌاري روهڙي سنڌ جي رانوتي
ڳوٺ ۾ شري پرمانند جي گهر ۾ ٿيو. جواني ۾ ئي سندس دل دنيا مان ڪٽي
ٿي پيئي. هن صاحب جي ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا آهن. پيش
آهن ڪي مثال :

ڀولا من ڪر ويچار، پنهنجو پاڻ ۾ پاڻ سڌار،
ساڌ سنگت سان رک سنيهہ، پنهنجو پاڻ ۾ پسج ڏيهہ.
---- ---- ----

شاعر دنيا جي بي بقائيءَ جو ذڪر ڪندي بيدار ڪري ٿو :

آخر جهان آهي ڇڏڻو، ڪنهنکي پڪو گهر نا هت اڏڻو،
سڀ ڪنهن سر تي بيٺو سڏڻو، ڪي تہ لڏي ويا ڪن ڪي لڏڻو!

◆ **موهن فقير** جو جنم سنہ ١٨٤٦ع ڌاري عاقل ڳوٺ ضلع لاڙڪاڻي ۾ ٿيو. هي پيارو ہہ درجا پاس ڪري پنهنجي پتا سان گڏ هٽڙيءَ تي ويهندو هو. هڪ دفعي پير نصرالدين سندس ڳوٺ ۾ آيو. موهن لعل اُن جو ديدار ڪري متاثر ٿيو ۽ اُن جو مريد ٿيو. مرشد مهر ڪئي پياري موهنلعل کي روحاني فيض رسيو. بندگي ڪندي هن هرهنڌ محبوب جو مشاهدو ماڻيو.

سڀ ماڙيون محبوب جون، سيني ماڙين محبوب،
هر جا صورت حق جي ڏس خاني خاني خوب.

فقير موهن سالڪ کي کهڙي نہ سهڻي صلاح ڏئي ٿو :

وجهي ٻاڃ ٻنيءَ ۾ پنهنجي پوڪ پاڇاءِ،
پاڻي ڏئيس پريت جو سلو ڪين سڪاءِ،
بانڪو ٿي ٻاڇاءِ، متان جمار جهتي وڃئي.

◆ **مير عبدالحسين سانگي صاحب** سنہ ١٨٥١ع ۾ عياباس علي خان جي گهر ڪلڪتي تولد ٿيو. هي سنڌي، فارسي ۽ انگريزي پڙهيو. هي صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ شاعر هو. سانگي صاحب زندگيءَ ۾ ڪيترائي آزمودا پرايا. اُنهن کي پيش ڪندي هن پنهنجي شعر ۾ نصيحت آميز نڪتا پيش ڪيا آهن :

آهي دنيا ۾ جي رهڻ واجب
سور تنهن جا آهن سهڻ واجب.
نيڪ وَ بَدِ جيڪي ڪو چوي سو چوي
تنهن تي هرگز نہ ڪن ڪرڻ واجب.

زماني سازيءَ جي خيال کان شاعر صلاح ڏئي ٿو :

جيسين جئين جڳ ۾ تون، پنهنجو پاڻ ساڃاڻ،
اڪر پڙهي هيڪڙو، عارفن سندو اُهڃاڻ.
---- ---- ----

وٽي گيان گروءَ کان پيهي اندر پسُ،
هاسارام آهي اهو عجب عمر وڃايئہ اڻ هوند ۾.
منش ڪايا مايا تي ڪيڏي نہ غروري ڪري ٿو، مگر اُهي ناسونت
آهن. انڪري ڪوي هاسارام بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :
ڪايا هن ڪوڙيءَ تي ڇو ٿو گرب ڪرين!
ناهي ويساهہ پل جو، سا ڳُڻج ڳالهہ ڳري،
مُئي پڇاڙان پوندين چڪيا تي ويندين جلد جري
هاساران اٿيئي ڳالهہ ڳري، جپي وٺ جگديش کي.

◆ **محمد اڪرم خان 'اَڪرم'** سنہ ١٨٤١ع ۾ شڪارپور سند
۾ آدم خان پٺاڻ جي گهر تولد ٿيو. پوليس کاتي ۾ نوڪري ڪندي سندس
دل دنيا کان ڪٽي ٿي پيئي ۽ من مالڪ ڏانهن مائل ٿيو. هن درويش دل شاعر
جا ڪي ناصحانہ شعر ملن ٿا. شاعر بندي کي بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-
اي ادا ڪجهہ پاڙ پنهنجي قول ۾ اقرار رکي
رک ڏيان ۽ دل نہ ڏي ٻي ديهہ جي ديدار کي.
--- --- ---

ملڪ ايندءِ موت جا، رتي نہ رکندءِ ريو
ڇڏي اوج ويندين ارمان سان!
تون تڪيون سمجهي توڙ جو، ڪروتين نت ڪيو،
موڳا محض مئيءَ واري مان سان.

◆ **سنت وشنداس** صاحب سنہ ١٨٥٩ع ۾ سيٺ نهالچند پارواڻي
جي گهر مانجهو ڳوٺ ۾ جنم ورتو. هن سنڌي ۽ هندي ۾ ٻاٽي لکي آهي

قليچ ان کي هرگز نہ چئنجي ڀلائي.

شاعر خلق جي خدمت ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي چيو :

خلق جي خير ۾ مشغول سدا رهہ تون قليچ،

من ڪڏهن ڪا ٿئي مقبول ڪمائي تنهنجي.

شاعر نشيدار شين کان پري رهڻ جي صلاح ڏيندي چيو آهي :

شراب آهي اَرڙ، آفيم ڪا ڪاريهر، چرش ڪپر

شاعر عشق جي اهميت ڏيکاريندي چوي ٿو :

عشق ري ماڻهو، جسم وَجان بگو،

پت جو نقش آهي سو يا وڻ ري ڦِز.

پيار کان سواءِ زندگي بيسود آهي. پيار جيون شڪتي آهي. ڏٺيءَ جي ...البوءَ کي ائئي پهر ڏٺيءَ جو ذڪر ۽ فڪر ڪرڻ گهرجي. پنهنجي ...و اصن تي ظابطو رکڻ گهرجي.

طالب چڱو سو، حق جي طلب ۾ نت رهي،

پنجئي حو اس پنهنجا ۽ دل تير جو رکي.

روحاني راهہ ۾ سالڪ کي پهرين پنهنجي نفس کي مارڻ گهرجي ۽ من ...ارڻ سان ئي محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهندو.

روشن دلي گهرين جي نفس پنهنجو مار

مر تون مرڻ کان اڳ تہ وجي ترت پهچين پار.

شاعر دنيا جي بي بقائيءَ جو بيان ڪندي بيدار ڪري ٿو :

جڏهن ڪومائجي ڪرندا سيپئي گل،

تڏهن ڪهڙي ڪجي هت باغباني!

انسان جي زندگيءَ جو مقصد دنيوي مال اسباب گڏ ڪرڻ يا عهدا ماڻڻ ...ڪين آهي، پر ڏٺيءَ جي حاصلات ئي مقصد هئڻ گهرجي. انڪري شاعر ...قليچ صاحب آکيو :

دنيا ۾ دل جو مطلب پورو ٿيو تہ ڇا ٿيو ؟

آخر ملي تہ رب ملي، ٻيو سڀ مليو تہ ڇا ٿيو ؟

رات کي ڏينهن، ڏينهن کي چؤ رات،
راڄ ۾ جي اٿيئي رهڻ واجب،
صلاح منظور سڀ سان آهي تہ پوءِ،
حق چڱي راءِ تي رهڻ واجب.

♦ مرزا قليچ بيگ صاحب پنهنجي اصلوڪي تصنيفن ۽ ترجم

سان سنڌي ادب کي مالا مال ڪيو هي صاحب عالم ۽ فاضل شخص هو. هي صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ شاعر بہ هو تہ نثر نويس بہ هو. هي صاحب سنہ ١٨٥٣ع ۾ حيدرآباد سنڌ جي ٽنڊي ٺوڙهي ڳوٺ ۾ مرزا فريدون بيگ جي گهر ۾ تولد ٿيو. ڪاليج پڙهندي هن ادبي مقبوليت حاصل ڪئي. هي صاحب ننڍپڻ ۾ سنڌي ۾ شعر لکندو هو ۽ ڪاليج ۾ پڙهندي هن انگريزيءَ ۾ شعر لک شروع ڪيو. هن شيڪسپيئر جا ناٽڪ سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا. هن صاحب پنهنجي اصولڪين تصنيفن ۽ ترجمن ذريعي سنڌي ادب جا گهڙا ڀريا کيس سنڌي نثر جو ٿنيو سڏيو وڃي ٿو. هي صاحب پنهنجي قابليت سان ڊپٽي ڪليڪٽر جي عهدي تي پهتو. سرڪاري عهدو ماڻيندي هي صاحب خدا ترس شخص، رڄ مڙس هو. سندس 'ديوان قليچ' 'رباعيات عمر خيام' قابل ذڪر آهن. مرزا قليچ بيگ بہ ناصحاڻہ ڪلام چيو آهي. سندس خيال موجب سچي عيد ڇا آهي، اُن جو ذڪر ڪندي هن صاحب چيو :

عيد سان آهي جڏهن اندر جو آرام هوئي
هوئي پاڃاڙي چڱي هئي حال هت باڃڙو تہ ڇا!
عيد سبا آهي وڙهو جڏهن نفس ۽ شيطان سان،
۽ گناهن کان بچو ۽ ڪم ڪريو سڀ ائين ڀلا!

اسين جيڪڏهن ڦل اڃا رکي پر اُپڪار جا ڪاريہ ڪريون ٿا ڪنهن غرض جي خيال کان ڪنهن سان ڀلائي جا ڀير ڀريون ٿا تہ اَن جي ايتري اهميت تہ آهي. انڪري شاعر قليچ بيگ هدايت ڪري ٿو :

عيوض جي طمع تي ڪرڻ هئي سان نيڪي،

سالڪ کي صلاح ڏيندي چيو :

پسڻ ڌاران پر جي آهي سپائي سُڄ
چڙي ڳنگا در تي پيو پتڪين رُڄ.

سوامي ٽرمداس مهاراج ڏٽيءَ جي بندگي ڪرڻ جي صلاح ڏيندي فرمائين ٿا :

بندا ڪر تون بندگي، چريا ٿيءُ نہ چريو،
بنا ڀڄن ڀڳوان جي تون آهين ڪوٺو ڪريو!

♦ **سائين حسن بخش** صاحب سنہ ١٨٥٣ع ڌاري شهداد پور سنڌ جي پير علي شاه جي گهر تولد ٿيو. پهرين هن کي مجازي عشق جي چيٽ لڳي. محبوبا جي موت کان پوءِ سندي زندگيءَ ۾ موڙ آيو. هوُ حقيقي عشق جي راه جو راهگير ٿيو. هي صاحب پنهنجي من کي سمجهائيندي اٿستيءَ طرح اسانکي بہ بيدار ڪندي نصيحت ڏئي ٿو :

حسن بخش رک تون ڌيان اندر ۾
سوجهي لهہ تون نور نظر ۾.
تہ ٿي رکو نادان سپ وڄن ٿا پساه اجايا!
شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي آکيو :
ڏورين چو ٿو ڏور، هوُ ورنهہ اٿي ويجهرو.
ساڄڻ ساهہ پساهہ ۾، دلبر ناهي دور،
ووڙي ڏس وجود ۾ نرمل سندو نور.
حُسن بخش حضور، مري جيءُ تہ ماڻئين.

وريل فقير صاحب اُڻوهين صديءَ جي وچ ڌاري قنبر تعلقي ۾ حمل ابڙي جي گهر تولد ٿيو. هن درويش گهڻو وقت بندگيءَ ۾ گذاريو. هوُ صاحب صوفين کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

صوفي سڏائين تہ پيون وايون سپ وسار،
ٻٽي ٻوڙو ٿي ورندي وات نہ وار،
دين دنيا ايمان ڪفر کان گوشي ٿي گذار
پير مغان جي پڙ ۾ هئہ هئہ هنجون هار
وريل پاڻ وسار، طالب ٿي توحيد جو.

پرينءَ جي پار جي پانڌيئڙي کي پنهنجي من مان وير وروڌ ڪڍي چڏڻ

♦**سوامي ترمداس صاحب** جنم چيٽ جي ۲ تاريخ سنہ ۱۸۵۴
۾ لاڙڪاڻي جي ٺوڙهي ٻوٽ ۾ شري مٺومل جي گهر ٿيو. شري ترمد
اجان يارهن سالن جو هو تہ سندس پتا پرلوڪ پڌاريو. انڪري سندس پرور
ناناڻن ۾ ٿي، هن علم پرايو، دڪانداري بہ سکيو مگر سندس من ڏنٽي ڏاڙ
۾ ڪين لڳندو هو. هوُ پياسي روح هو. سنت نيپوراءِ کيس ستگرو روپ
پراپت ٿيو جنهن سندس روحاني راهہ ۾ رهبري ڪئي. هوُ ايڪانت ۾ وڃ
نام سمرڻ ڪندو هو. سندن وڏو ڀاءُ اوچتو پرلوڪ پڌاريو. انڪري شـ
ترمداس جي من ۾ وئراڳ ورتي وڌي. هن ۱۴ مهنا جهنگل ۾ نام ساڌنا ڪئـ
سائين وسڻ شاه پڻ شري ترمداس تي ديا درشٽي ڪندي چيو تہ تون مٺيـ
وٽ ۾ وڃي سمرڻ ۽ سيوا جي جوت جڳاءِ. سائين وسڻ شاه جي آگيا موجـ
هن مٺين ٻوٽ ۾ نام جي جوت جڳائي، پوءِ لاڙڪاڻي ۾ دربار صاحب بـ
ڪئي. هوُ پاڻ سنت ٿي پيو. ڪيترائي پريمي وٽس پياس ٻجهائڻ ايـ
هئا. ۱۴ جون سنہ ۱۹۴۷ع ۾ هن سنت سنساري سفر پورو ڪيو. هن صاحـ
سنڌي ۽ هنديءَ ۾ واڻي چئي آهي.

سوامي ترمداس صاحب پنهنجي ڪاويہ ۾ روحاني راز سليا آهن. ساڌڪ
کي صلاحون ڏنيون آهن. ڪيترن شاعرن مايا کي ڏائڻ ڏوتي ڪري سڏيو آهـ
پر سوامي ترمداس مايا جو ٻيو روپ پيش ڪندي سکيا ڏيئي ٿو :

ڏوتي ڏوتي نہ چئو ٿين ڏوتيءَ سان ڌرم،
تپ تيرٿ دان ٻاڄ سيئي شپ ڪرم.
مان رکي مردن جو، پڪي شان شرم،
ٻيا بہ ڪروڙين ڪاڄن ڪم، ترمون هن ڏوتيءَ مان.

سوامي ترمداس مانش ديهہ جو قدر ڪرڻ جي تلڪيد ڪندي صلاح ڏئي ٿو :

مانش جنم اموُل کي ٿو مٽي سان ملائين،
هڪ هڪ سواس لکان ڪروڙان، ويسر منجهہ وڃائين،
منهن مڙهيءَ پائي، ترمون ڏسين ڪين ڪي.

ڪوي پريم سان نام سمرڻ جي صلاح ڏيندي چيو :

مٺو نالو نام جو پريت رکي پيو پڙهہ،
متان تنهنجو مڙهہ، ترمون رليئي رک ۾.

گهر ۾ گنگا وهي ٿي پر اسين پياسا رهجي وڃون ٿا. پرماتما اسانج
اندر من مندر ۾ براجمان آهي. ان لاءِ اسين ٻاهر ڀٽڪون ٿا. سوامي ترمدا

پاڻ نہ ڪٽاڄ پاڻ سان پاڻ سڄاڻاڄ پاڻ.
ساڄن توهي ساڻ، تون ڳولهين ٻيو طرف.

◆ **سوامي گنگارام صاحب** جو جنم ۱۸٦۰ع ڏارو سکر ضلع جي
ڪ ڳوٺ ۾ شري ڀاونداس جي گهر ۾ ٿيو. هي هرروز پرڀات جو نام سمرڻ
ڪندو هو، ڀڄن ڳائيندو هو. روز پنهنجي دڪان تي شام جو ستسنگ
ڪندو هو. هن صاحب سامي صاحب جي سلوڪن و انگر سنتي ۾ سلوڪ
ڪيا آهن. ڪوي گنگارام من کي نرمل رکڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

گنگارام دل صاف ڪر، صافين صاف ملندا،
ڪم نہ آوَن چتراٽيان، پرمين ڪيون پوندا.

ڏٺيءَ وٽ چالاڪيءَ واري چال ڪين هلندي.

پرماتما اسانجي من مندر ۾ وياپڪ آهي، پر اسين اگيان جي انڌاري
سبب ڀٽڪي رهيا آهيون.

انڌا ڏسن ڪين ڪي گهمي پنهنجو گهر،
رڳ رڳ ۾ رمي رهيو آد پرک امر.

سوامي گنگارام هيٺ ڏنل بيت ۾ کهڙي نہ ڪارگر نصيحت ڏئي ٿو :

فهمي فهمي هل، جي سکيو چاهين پاڻ کي،
مايا موهہ پرم جو پٿريو پيو ٿي چل،
هن دنيا جي دور ۾ چال سڌاري هل،
ويندي پويئي نہ ول گنگارام صاحب جي درٻار ۾

ڪوي ماٺ ۾ رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

چُپ ڪر چَپ نہ چور مست رهہ تون موج ۾ سدائي
مست رهہ تون موج ۾ سدائي، چوڻ جي ناهي ڪا بات ٻي ڪائي!

ڪوي بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :

اُٿي جاڳ مسافر جيئڙا، ڪاڏي ويو پٽمي ماٺهي
ڏسي ٻن اکين سان تون سمهين پڻ سوڙ پٽ تاڻي

ڪوي ڪنجوس جي عڪاسي ڪندي فراخ دل ٿيڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

جنهنجو چت ڪرپڻ تنهن جو مک مليڇ جان
جيئن ميوي بنا باغ، ڀانگ باڇڙو وڻ

ڪمرجي. شاعر وريل پنهنجو آزمودو پيش ڪندي چوي ٿو :

ڪاتين ڪتا ڪيترا، ڪاتين ڪمي ڪير،
جڏهن وريل ڪيم وير، تہ ڪاتيون سڀ ڪنبي پيون.

◆**صوفي سنت آسورام صاحب** اسو مهني جي ۲۱ تاريخ سن
۱۸۵۵ع هالايراڻا ۾ جنم ورتو. هي صاحب سنڌي عربي فارسيءَ جا عالم هئ
هنن حيدرآباد مان ماستريءَ جو امتحان پاس ڪري نصپور ۾ ماستري ڪئي
هنن ڏارمڪ گرنٿن جو بہ اڀياس ڪيو تہ تصوف سان واپستہ ڪتاب پڙهيا
هن صاحب جهوڪ شريف جي صوفي درويشن ۽ مصري شاهہ مان روحاني
فيض پرايو. هي صاحب روحاني رنگ ۾ رچي راس ٿي ويا. ستگرو سوامي
ٽيئونرام مهاراجن سائين آسورام صاحب کان ئي گرو منتر ورتو. هوُ ڪي
ڏاڏا آسورام نالي سنبوڌت ڪندا هئا. هنن فارسي ۽ سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو
آهي. هي صاحب پنهنجي دور جا عالم ۽ فاضل شاعر هئا. هن صاحب
پنهنجي ڪلامن ذريعي روحاني راز سليا آهن. هڪ شعر ۾ هوُ فرمائين ٿ
تہ اگياني جيو جڙ کي چيڏي ٽاري کي پڪڙي ٿو، مالڪ کي ڇڏي مايا سا
ناتو جوڙي ٿو. ڏٺيءَ کانسواءِ پيون سڀ ڳالهيون اجايون آهن. ڪوي صاحب
فرمائين ٿا :

مول ڇڏي جو پڪڙي ٽاري، تنهن جي ستہ پتہ گم ٿئي ساري،
ڏٺي نہ سوجهي، پٿر پوجي، اندر تنهن جي انڌانڌاري،
الف بنا پيا اکر اجايا، آسوءَ سٽ سا آهي ساري.

شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

آسو قلب اُجارج سچ سان پيا ڪر دور خسارا،
"لا" جو ترهو ڪڙ تون، سنگي پيا ناهن ڪي چارا.

◆**فقير محمد محسن بيڪس صاحب** جي ولادت سنہ ۱۸۵۹ع
ڏاري سڳوري سائين بيدل صاحب جي گهر روهڙي سنڌ ۾ ٿي. هن پنهنجي
والد بيدل سائينءَ مان روحاني فيض حاصل ڪيو. ڏٺيءَ جي شڪتيءَ ڪا
سواءِ اسين ساهہ بہ ڪٿي ڪين ٿا سگهون. هوُ اسانکي ساهہ کان بہ ويجهو
آهي. شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چيو :

ساهئون ويجهو سپرين، پرين ناهي پري،
جنهن ريءَ ڪيم سري ساعت هڪڙي ساهہ کي.

پيا ڪندا تيسين خوشامد، جيسين حاضر آ پلاءُ.

اڄ ڪلهہ جي تعليمدانن تي طنز ڪندي شاعراڻ سڌي طرح سچي
. سچي سکيا پرائڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

هي ڪتابن جو رڳو آ ڍير طوطي جيان رٽڻ
ترتيب آ ڪا نہ پر تعليم جاري ٿو ڏسان

◆ **پيل فقير صاحب** سنہ ١٨٦٥ع ڏاري فقير عبدالوامع جي اڱڻ کي
ڪيو. سندس مرشد ميان خرب الله شاه سندس راهہ روشن ڪئي. اُن
فيض حاصل ڪري رب جي راهہ ڏانهن وڌيو. پيل فقير سنڌيءَ ۾ ڪلام
و آهي جو 'رسالو پيل فقير' ۾ سهيڙيو ويو آهي. شاعر سالڪ کي منصور
ان ٻڌائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

پيير پڙ ۾ پرجهي پاءِ عشق تي اوکو ادا!
مرد ٿيءُ منصور جيان ڪٽي روح رمزن ۾ رچاءِ،
لاهي سانگا ساهہ جا، سوريءَ تي ڪٽي سر نواءِ.

پيل فقير هڪ ڪلام ۾ بيدار ڪندي چوي ٿو :

هميشهہ يار جي حب رک چڙي ڏي حرص حيواني،
وڃائج وقت نا ويهي، اُٿي تون جاڳ پر ڏيهي!
هتان هليا ويا ڪيئي، سڪندر شاهہ سلطاني.

◆ **سويا سنگهہ جڙياسنگهاڻي "بيپر" صاحب** جنم سنہ
١٨٦ع ۾ شري رامسنگهہ جڙيا سنگهاڻيءَ جي گهر لاڙڪاڻي ضلع ۾ ٿيو.
درجا سنڌي پڙهڻ بعد هن فارسي سکي. هو حڪمت ڪندو هو. هن صاحب
پنهنجي قلم ذريعي سنڌي نظم جا گهڻا پريا آهن. پر سندس ڪلام جو
جموعو شايع ڪين ٿيو آهي. سنہ ١٩٥٨ع ۾ هن خدا ترس شاعر اُلهاسنگر
زندگيءَ جو سفر پورو ڪيو. روحاني راهہ ۾ وڌڻ لاءِ شاعر هستيءَ کي
يست ونابود ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

◆ **شاعر هاشم مخلص صاحب** سنہ ١٨٦٠ع حافظ حاجي حاس
صاحب جي گهر تولد ٿيو. سگريٽ ٻيڙي تندرستيءَ جي خيال کا
هاڃيڪارڪ آهن. پيا ڪن تي طنز ڪندي مخلص صاحب اِٽسٽي طرح اسا
ڪي بہ بيڙي سگريٽ ڇڪڻ کان ڪنارو ڪرڻ جي نصيحت ڏئي ٿو :

ويو ملڪ ۾ وڌي اڄ سگريٽ پان ٻيڙي
انسانيت جو سمجهن ٿا شان ٻيڙي!
بيڙيءَ پيئڻ کي ڄاڻن معيار آدميت جو.
ماڻهپيءَ جو آهي گويا نشان ٻيڙي،
ڏاها چون تہ ٻيڙي قاطع حيات آهي.
جهٽ پٽ ڪري فنا ٿي مرڪنهن جي ڄاڻ ٻيڙي

◆ **حاجي امام بخش خادم صاحب** سنہ ١٨٦١ع ۾ محمد بڄل
جي اڱڻ کي آباد ڪيو. هن تعليم جي ڪيتر ۾ رهندي سوَن شاگردن جي
سونهپ ڪئي. شاعر خادم صاحب پرينءَ جي پار جي پانديئڙي کي صلاح
ڏيندي چوي ٿو تہ پريتم جي پياس ۾ لڙڪ لاڙيندي پنهنجي اندر کي انهن
لڙڪن سان صاف ڪر.

آب اکڙين ساڻ اندر ڪر صفا،
پل وهن هي نار دل شام و صباح.
ڏٺيءَ جي حاصلات لاءِ ٻاهر پٽڪڻ جي ضرورت ڪين آهي.
وچ نہ تون وٽڪار ميان پرجھہ پرين سچ پاڻ ۾،
الف رکاج تون دل جي اندر چنڊ رلڻ جي ڪار
هيڏانهن هوڏانهن آهہ اهوئي نرتون نيڻ نهار
واحد هڪڙو سمجھہ صحيح ڪر ناهي ڏٺي درڪار
هوريان ڏاڍيان هل 'امام بخش' دور نہ آهہ دلدار.
شاعر خادم صاحب قناعت صداقت شناخت جي نصيحت ڏيندي چيو :
تنبد ڏاڍي وئي وڌي آ، پڻ فضولي، زيادهہ خرچ،
ڪاجهہ قناعت ڪين آهي، ناهہ اڳ پو جو سماءُ!
شاعر مطلبيءَ خوشاموڙن شخصن کان باز رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :
منهن تي ساراهہ ثنا، پرپٺ ڪرڻ غيبت گلا.

♦ **سوامي بسنترام مهاراج** ڀڳوان شري ڪرشن جو اننيہ
اُپاسڪ هو. هن جو جنم اجن ڳوٺ حيدرآباد سنہ ١٨٦٩ع ڌاري ٿيو. هن صاحب
هندي ۽ سنڌيءَ ۾ ڪاويہ رچنا ڪئي آهي. هنديءَ ۾ سندس 'ڪرشٽاين'
امولیہ گرنٿ آهي. هي صاحب ساڌڪ کي سمجهاڻ ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

رتن رتن آهين ڇو پنهنجو ملهہ ڇپائين؟
شينهن ٻڪرين گڏ ٿيو هو ڀلي ڏڏ،
وساري شينهن سروپ گاهہ چت چريائين،
ديهہ مانش پائي، وڏءِ اندرين راهين،
پاڻ کي ڀلائي، ڇو چوراسي چاهين!

هي جيو! تون مل، وکيپ ۽ آورڻ، انهن ٽنهي پڙدن کي پري ڪري داتار
جو درشن ڪر.

مل کي وساري، وکيپ نواري،
آورڻ اندرون ڪيي، ڏس ڏاتار ڏوري.
ڪوي بسنترام هڪ نام سان نينهن لڳائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :
سچ سچ هڪ رام نام، ٻيو سڀئي اٿيئي ڪوڙ ڪام،
وشين سندا سي سک، سي ڏين پوءِ ڏاڍا ڏک،
ايشور کان سي ڪن ٻي مک، ڇڏي ٻي مکن سندو نام.

♦ **ديوان اُڌارام ٿانوَرداس** هن صاحب جنم اٽڪل ١٨٣٣ع ۾
حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. هي صاحب سچ جي اهميت ظاهر ڪندي سچ جي
راهہ تي هلڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

جي پائين سپتيو ٿين تہ ڪوڙ ڪيم ڳالهاءِ،
نئيي وڏي نينگر سان سدا سچ الاءِ،

سيئي و اٿون ساڃڻ ڏي، جا وٽئي سا وچ،
پانئڻ پيري پاڇ، تہ ٻيپر پسين پر کي.
هيءَ دنيا جهميلو آهي. ڏٽيءَ جي راهہ ۾ سياٽپ ۽ مان شان رڪاوٽون آهن

سارو جڳت جنڄال ٻيپر هوند هئڻ سين،
عقل ۽ اقبال روڪي واٽ وصال جي.
شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :
عقل دين ڌرم جا ٽيئي ٽڳا ٽوڙ،
ٻيپر سڌ سڪڻ جي تہ مور نہ منهن تون موڙ،
اُتي جايون جوڙ، تہ ٻيپر پسين پر کي.

◆ **مهراج ٺاڪرداس شرما** جو جنم ١٨٦٨ع ۾ ليکراج شرما جي
گهر هالا تعلقي جي اجن ڳوٺ ۾ ٿيو. هن صاحب ڀڳتي ڪاويہ جي رچ
ڪئي. ڪوي منش کي جاڳرت ڪندي چوي ٿو :

مسافر ڪر سگهو تياري، مسافر ڪر سگهو تياري،
هي جهان سپ مهمان، ڳالهہ پئي ٿئي ساري.
سوڪا سو اس ڪاڄن ٿا جيسين.
نينهن نام ۾ لائج تيسين.

◆ **حاجي عبدالله ڏکڻ صاحب** سنہ ١٨٧٠ع ڌاري محمد فقير ڏکڻ جي
گهر لاڙڪاڻي ضلع ۾ تولد ٿيو. شاعر سالڪ کي بيدار ڪندي چوي ٿو :
الف اُٿي تون آڌيءَ رات، ڪر الله جي وائي وات
سيد ٿي پڙهہ تو صلوات. ٿيندءِ نيٺ نصيب نجات.
اهڙي هٺ نہ ايندءِ ڪار،
خوف رکي ڪاڇهہ من کي مار.

◆**حڪيم هيرانند ناٿاڻي صاحب** جو جنم سنہ ۱۸۷۴ع ۾ سدوجن ٻوٽ نواب شاهہ سنڌ ۾ شري ڪنٽمل ناٿاڻيءَ جي گھر ۾ ٿيو. هوُ حاذق حڪيم هو. هن ويدانت سنبنڌي سلوڪ لکيا آهن. هوُ سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

سمجهہ پاڻ کي سيٺ، غافل نانهن گماشتو،
ڏيٺو ڏوڪڙ ناهہ ڪو، هيرا ڪنهن جي پيٺ،
چڱيا ويهي چيٺ، تہ مالڪ آهين ملڪ جو.

ڪوي هيرانند من جي شانتيءَ ۽ آتمڪ اُنتيءَ لاءِ صلاح ڏيندي چوي ٿو :

ويهي سمر سيگهہ ۾ هيرا سو هر نام،
اوڏو ايندءِ ڪين ڪي لوڀ ڪروڌ ۽ ڪام،
دل جي اندر ڏام، ناهج ڪو هرنام جو.

---- ---- ----

پڙهيءَ ڪوڙ پنا سمجهن ڪين سخن کي،
هيرا ڪيئہ نہ هڪ گھڙي صدق ساڻ ثنا،
ڇڏي فڪر فنا عالم ٿيءُ الله جو.

مهاراج جئڪرشنداس صاحب جو جنم سنہ ۱۸۷۵ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. هن هنديءَ ۽ سنسڪرت جو اڀياس ڪيو. هن ڀڳتيءَ ڀاونا وارا بيت ۽ ڀڄن لکيا. هي صاحب جيو کي بيدار ڪندي سکيا ڏئي ٿو :

جک مارين چو من ماني، ساري عمر ولوڙين پاڻي،
رام رتن توهين تن ڀيتر ڏوري ڪوهہ ڏوراني!

---- ---- ----

چت چيتن ۾ رک ڀائي، ڇڏ ڪوڙي ڀاڇر پرائي،
چنتن ڪر چرڪال هري جو، ڀوجل ڀريو اٿائي،

◆**مهاراج ڀڳوانداس** جو جنم سنہ ۱۸۷۶ع ۾ ٽنڊو الهيار حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. هن صاحب هندي سنسڪرت جو اڀياس ڪيو. هن سنڌي هنديءَ ۾ واڻي چئي آهي. هي صاحب پنهنجي شعر ۾ نصيحت ڏيندي چوي ٿو :

تت سزا ملنديءِ ٿيندين ٻچڙو لوڪ ۾.
پاڇڙو ٿيندو لوڪ ۾ ڪونہ ڪنديءِ اعتبار
جيڏن ۽ سرتن ۾ ٿيندين گهڻو خوار،
اِها ڳالهہ هڪوار، ڪٿي هنداءِ هنئين سان.

◆ **مولوي احمد ملاح** سنہ ١٨٧١ع ۾ بدين سنڌ هڪ مسڪين نانگيو ملاح جي گهر تولد ٿيو. هڪ ڏينهن وور پاريز درسن ڪيائين تہ زندگيءَ ۾ علم جي تمام ضرورت آهي :

ڊور چاريندي اچي ويو اوچتو مونکي خيال
علم ريءَ انسان کي ڪاجهہ ناهي عزت احترام.

◆ **شري يوجراج موٽواڻي 'يوچل'** صاحب جو جنم سنڌ لاڙڪاڻي شهر ۾ چاندومل موٽواڻيءَ جي گهر ۾ ٿيو. هن صاحب پهرين ٽپال کاتي ۾ ۽ پوءِ انجنئرنگ کاتي ۾ نوڪري ڪئي. قنبر ۾ سائين جيوسنگهہ جو درشن ڪندي هن آنند جو انڀو ڪيو. عيال جي پالنا ڪندي سندس ورتي نام سان جڙي هُئي. هن سائين جيوسنگهہ کان گرومنتر ورتو. پنهنجي ستگرو سائين جيوسنگهہ جي ٻاڻيءَ کان پرڀاوت ٿي هن بہ سنڌي هنديءَ ۾ شعر لکيو. هي صاحب پنهنجي من کي سمجهائيندي، اسانکي بہ صلاح ڏئي ٿو :

خيال خوديءَ جا سڀ ڇڏي وٺ راهہ وحدت جي وري،
خيال دوئيءَ وارا سڀ ڇڏي ڏس اصل پنهنجي ذات.

جڳت جي نشورتا جو ذڪر ڪندي شاعر اسانکي سچ جي راهہ تي هلڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

هي جڳ سارو سپنو آهي سمجهہ بندا نروار،
جيڪي ڄاڻئہ پنهنجو ناهي اُهو تنهنجو
ڏنڌو دنيا فاني نيبهہ ناهہ نشاني،
سودو سچ جو ڪر تون سهڻا وٺ اهو وکار١

◆ **ساڌو ٽي. ايل واسواڻي 'نوري'** صاحب مهان سنت، ودوان، سماج سڌارڪ، دارشنڪ، ساهتڪار ڪوي، دکين دريدرن جا دوست هئا. سندن جنم ٢٥ نومبر سنہ ١٨٧٩ع شري ليلارام واسواڻيءَ جي گهر حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. سندن پتا شري ليلارام ديوي ماتا جو اُپاسڪ هو تہ ماتا وران بائي شري گرونانڪ صاحب جي ڀڳتياڻي هئي. گهر جي ڌارمڪ واتاورڻ ۾ بالڪ ٿانور جي پالنا ٿي. هي ننڍپڻ کان ئي پڙهڻ ۾ پروين هو. هوُ اجان چوٿين درجي ۾ پڙهندو هو جو سندس پتا شري ليلارام پرلوڪ پڌاريو. ان گهٽنا سبب بالڪ ٿانور جي من ۾ وئراڳ ورتي پئدا ٿي. پريوءَ لاءِ پياس پيدا ٿي. هي صاحب مئٽرڪ امتحان ۾ ساري سنڌ ۾ پهريون نمبر بيٺو، انڪري کيس ميڪيولڊ اسڪالرشپ عطا ٿي. هي صاحب ڪاليج ۾ داخل ٿيو. هن ڪاليج ۾ پڙهندي پنهنجي قابليت ۽ نمرتا سبب نالو ڪڍيو. ڪاليج جا پروفيسر کيس ڏاڍو پائيندا هئا. هن ڪاليجي پڙهائيءَ سان گ نہ ڌارمڪ گرنٿن جو بہ ابياس ڪيو. سندن جيون ۾ سادگي، سيوا، سمرڻ، سچائي، سنيهہ، ساهنيوتيءَ جا گڻ چمڪيا. هوُ بي. اي. ۾ انگريزي وشيہ ۾ ممبئي يونيورسٽيءَ ۾ پهريون نمبر آيو، انڪري کيس ايلس اسڪالرشپ عطا ٿي. کيس ڪراچيءَ ۾ ڪاليج ۾ ليڪچرار جي نوڪري ملي. ڪاليج ۾ پاڙهيندي هن ايم. اي. جو امتحان پڻ پاس ڪيو. سندس تقرير ۽ تحرير ۾ تاثير هوندو هو. هي صاحب جدا جدا ڪاليجن ۾ پرنسيپال ٿي رهيو ۽ هزارن وديارٿين جي سونهپ ڪيائين.

٢٩ سالن جي عمر ۾ پروفيسر واسواڻيءَ کي برلن ۾ ٿيندڙ وشو ڌرم سميلن ۾ شرڪت ڪرڻ جي نيند ملي. ساڌو واسواڻيءَ ان سميلن ۾ ودوتا پورڻ وياکيان ڏيئي پڌندڙن کي ڏاڍو متاثر ڪيو. هن صاحب آزاديءَ جي آندولن ۾ بہ سڪريہ ڀاڱ ورتو. هي مهاتما گانڌيءَ جي ويچارڌارا کان پربياوت ٿيو. مهاتما گانڌي بہ کيس عزت ڏيندو هو. گانڌيجيءَ جڏهن ينگ انڊيا پترڪا جو سمپادن ڪيو تہ اُن جي پهرين انڪ جي پهرين صفحي تي ساڌو واسواڻيءَ جو ليک پرڪاشت ڪيو.

واسنا ترشنا کي پٽي نرنتر اڏي چڏ پوءِ اهم نواس،
يڳيو ان جڏهن رهڻي رهين تون چڙي مڪتي پد ۾ ٿين پاس.

◆ **ڀائي رتارام رتناڻي** ١٣ اپريل سنه ١٨٧٧ع ۾ قنبر علي خان ضلع لاڙڪاڻي سنڌ ۾ شري شامنداس رتناڻيءَ جي گهر جنم ورتو. هن صاحب سامي صاحب جي سلوڪن جي طرز تي سلوڪ لکيا آهن. هي صاحب اسانکي اوديا جي ننڊ مان سجاڳ ڪندي سکيا ڏئي ٿو :

وڃئين ٿي وهندي اورجا هن هٽ مان،
ساجهر سار ڏٽيءَ کي باقي رک رهندي،
موٽي ايندءِ ڪينڪي اهڙي موج بندي،
تون ساجهر وٺ ڪندي، ڪيول ساڌ سنگت جي.

◆ **سائين قطب شاه صاحب** اُڻويهين صديءَ ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ تولد ٿيو. هن درويش سوَن کي روحاني فيض رسايو. شاعر اُنهن سُو اسن کي سڦلو سمجهي ٿو جن سان ستگر جو نام جپيون ٿا.

سو دم سرتيون سڦلو آيو،
جو دم ستگر ساڻ اُٿايو.

طالب کي حق ۽ هڪ جو چنتن ڪرڻ گهرجي. سائين قطب شاه سالڪ کي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :

رکين ٿو طلب جي دعويٰ، دلين وحدت ساريو تون،
ڦٽا ڪر غير جا خيالا، اُٿ پيءُ شونق جا پيالا.

چا ٿيو ڪوليا تو ڪٽ شاستر.
پر ڪين ڪولي تو دري دري،
علم قلم بن قرب نہ ڪم جا.
ايندين ڪال چڪر ۾ وري وري.

پريم بنا جيئڻ اجايو،
پريم بنا نہ سفر ساجايو،
بن ڀڳتيءَ ويٺو وقت وڃائين،
پريم بنا سڀ ڪوڙ ڪمائين.

ساڌو واسواڻيءَ دين دکين دريدرن پکين پسن جي شيوا ڪي ڀڳتيءَ کان وڌيڪ اهميت ڏيندي صلاح ڏني آهي :

ساچي ڀڳتي دکين جي شيوا،
در تنا جي وٽ مهر جا سيوا،
تن چرنن وچي سرجهڪاءِ،
نوري نماڻي دل اندر دونها دکاءِ.

غريبن کي جوئي ٿو ڪاڌو ڪارائي،
ايشور جي آسيس نوري سو پائي.

ساڌو واسواڻي گرديو ٽئگور وانگر شري ڪرشن کي غريبن جي جهوپڙين ۾ پسيو :

ڪري خزمت خدا جي اُٿي ڏيئڙو ٻار،
دين دکين کي پکين پسن کي ڏي تون پيار.
چمڪي نہ محلن ماڙين ۾ موهن ٿو
جهمڪي ڀڳل جهوپڙين ۾ اچي پاڻ.

ساڌو واسواڻي اسانکي دريدرن مسڪينن محتاجن جي خزمت ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

ساڌو واسواڻي حيدرآباد سنڌ ۾ ميران هاءِ اسڪول برپا ڪيو. سنڌن اسڪول جي وديارٿين ۾ شيپ سنسڪار جا ٻج ڇٽيا ويندا هئا. هن صاحب ستسنگ دواران پڻ هزارن لوڪن جو مارگ درشن ڪيو. ديش جي ورهاڱي بعد ساڌو واسواڻي پونا ۾ اچي رهيا. سنڌن آسيس سان پونا ۾ ميران هاءِ اسڪول، سنت ميران ڪاليج فار گرلس شروع ٿيو. ساڌو واسواڻي ستسنگ ۽ سيوا جي جوت جڳائي، دکين دريدرن پکين پسن جي شيوا به شروع ڪئي. هوُ ديا پريم جا اوتار هئا. هن وقت دادا جشن واسواڻي سنڌن جوت جڳائي رهيو آهي.

ساڌو واسواڻيءَ سنڌي ۽ انگريزي ساهتيہ جو سرجن ڪيو، نثر ۽ نظم ۾ يوگدان ڏنو. سنڌن سموري، سنڌي ۽ هندي ٻاڻي 'نوري ڪرنٽ' ۾ سنگره ڪري پرڪاشت ڪئي ويئي آهي. ساڌو واسواڻيءَ جو نوري ڪرنٽ امولہ دين آهي، سنڌي سنت ڪاويہ جو خزانو آهي. پريمي اُن کي شاستر ڪري مڃين ٿا. ساڌو واسواڻيءَ پنهنجي ڪاويہ ۾ نوري تخلص استعمال ڪيو آهي. ساڌو واسواڻي جي ٻاڻيءَ ۾ پڻ ڪيترائي نصيحت آميز نڪتا آهن جن تي عمل ڪرڻ سان اسان پنهنجو پرمارٿ ۽ وهنوار سڌاري سگهون ٿا، آتمڪ آنند بہ پراپت ڪري سگهون ٿا. ساڌو واسواڻي هيٺ ڏنل گيت ۾ سکيا ڏئي ٿو تہ توهان زندگيءَ روپي ٻنيءَ ۾ نرمل، پوتر ويچارن جا ٻج پوکيو تہ جيون سکميہ ٿي پوندي.

زندگي اٿيئي تہ اِڪ ٻني،
جي تون سنڀالين تہ ٿين ڏني،
ٻج اُن ۾ پوک نرمل ويچار،
اُسري تہ اُن مان شيپ ڪم ڪار،
سمجھہ سان جيون ٻني تون سنڀال،
نوري نماڻي رک سهڻا خيال.

چوڏاري نفرت ناسازيءَ جو وايو منڊل آهي، انڪري گهرن ۾، ملڪن ۾ اشانتي آهي. صرف پستڪن پڙهڻ مان فيض حاصل ڪين ٿيندو. پيار دواران ئي شانتي ايندي، پريو بہ پيار ذريعي پراپت ٿيندو.

صبر ۾ سھي جو سدائي پائي
صبر جھڙي تپسيا ٻي ناھي.

ساڌو واسواڻي پنھنجي گيت دوران جيوَ ديا جو پيغام ڏيندي چيو تہ ديا ڌرم جي جڙ آھي. گگدامن کي ڪمي اسين اُنھن جو ماسُ کائون ٿا تہ اسين سکي ڪين ٿي سگھنداسين. انھن معصوم گگدامن تي ڪھل ڪري غير ويشنو ڪاڏي کان پري رھون.

جيو ديا جي جوت جڳايو
ھنسا پيڙا کان ملڪ بچايو
سک ساچو اُن کي ڪئن ملندو
گگدامن سان قھر جو ڪندو
ماس اوھين ٿا تن جو کائو
آتم شڪتي پنھنجي گھٽايو.

ساڌو واسواڻيءَ جيو ديا جو ڪيڏو نہ پرچار ڪيو. ھزارن گگدامن کي ڪھڻ کان بچايو. سندن وارث پيارو دادا جشن واسواڻي بہ ديش وديش ۾ جيو ديا جو پرچار ڪري رھيو آھي. انڪري ساڌو واسواڻي مشن طرفان ساڌو واسواڻيءَ جو جنم دن ٢٥ نومبر ساري وشو ۾ ويشنو ڏينھن ڪري ملھايو ويندو آھي. اسين ڪيڏا نہ نردئي ٿي پيا آھيون. مٿين مصرائن دوران ڪوي اسانکي ديا ڪرڻ جي نصيحت ڏئي ٿو.

ساڌو واسواڻيءَ پريوءَ جي پراپتيءَ لاءِ پوڄا پاٺ ورت مالھا سان نام جپڻ کان وڌيڪ ترجيح آلين اکرين کي ڏني آھي پريوءَ جي پيار ۾ سڪ جا لڙڪ لاڙيون تہ ساڄن سيني لڳائيندو.

اسين رات ڏينھن دنيوي رسن پٺيان پيا ڀٽڪون. ساڌو واسواڻي آتمڪ رس وٺڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

دنيا ساري اٿيئي فاني،
وٺ آتم رس نوري نماڻي.

اسين نام کي وساري دنيوي پدارٿن جي حاصلات لاءِ منش ديھہ پيا برباد

طالب ٿي نہ دنيا جو، مسڪينن اڳيان سرجهڪاءِ،
غريبن ۾ ڏس غائب آهي، خاڪ تنا دي لڳڻ لڳاءِ.

ساڌو واسو اڻي پاڻ حليمائيءَ جي تصوير هئا. انڪري پنهنجو تخلص 'نوري' نماڻي رکيائون. روحاني راهہ ۾ يا وهنوار ۾ مغروري ڪيرائيندي آهي، ايمان، آڪڙ رنڊڪون آهن. نمرتا انسان کي چاڙهيندي آهي. اسان کي بہ نوڙت جي واٽ وٺڻ گهرجي.

آتمڪ شڪتيءَ جو پر کوليو،
ايمان چڙدي نئڙت ۾ پوليو.

پريوءَ کي پراپت ڪرڻ لاءِ نمرتا ساڌن آهي. ساڌو واسو اڻيءَ سالڪ کي صلاح ڏيندي چيو :

جئن سوڙهو آهي اُهر جو داڻو،
جئن سُئيءَ جو پاڪڙو نماڻو،
تئن ننيڙو مڪتيءَ جو دئار،
ٿي نماڻو تہ پئين تون پار.

ساڌڪ کي صلاح ڏيندي ساڌو واسو اڻي صبر صدق سچ سيل جا سبق سکڻ جي سکيا ڏيندي چيو :

ستگر جي اسڪول ۾ سبق چار پڙهج
پڙهي سچي پريم چاڙهيءَ مٿي چڙهج
پهريون سبق صدق سچ سونهارو
ٻيو سبق سچ جو سائين کي پيارو
ٽيون سبق صبر جو جيون جو آڌارو
چوٿون سبق سيل جت نوري چمڪي تارو.

سالڪ کي نيڪي بديءَ جو خيال نہ ڪري سچ جي راهہ تي هلڻ گهرجي.

ساک نہ نندا جي رک پرواهہ
نوري نماڻي هل سچ جي راهہ

صبر ڪرڻ بہ هڪ تپسيا آهي. صبر ۾ وڏي شڪتي آهي. ڪَسُ ۾ ئي جسُ آهي.

♦ **سيد هادي بخش شاه مسڪين سنہ ١٨٧٩ع ۾ ٽنڊو جهانيا.** حيدر آباد سنڌ ۾ سائين روشن علي شاهہ جي گهر ۾ تولد ٿيو. پنجن سالن جي عمر ۾ اڌ رات جو اُٿي الله الله پڪاريندو هو. چار پنج درجا پاس ڪيائين. پڙهڻ ۾ دلچسپي ڪين هيس. ڪيس شادي ڪرائي ويئي پر هن جو ڏيان ڏٺيءَ ۾ رهندو هو. سندس جوان فرزند گذر ڪري ويو پوءِ دنيا کان ڪنائي اچي ويس. هو گهڻو وقت گوشي نشينيءَ ۾ گذاريندو هو. روحاني راهہ ۾ اڳتي وڌيو. سندس والد علي شاهہ سنہ ١٩٣٢ع ۾ وفات ڪئي تہ مسڪين صاحب سجادہ نشين ٿيو. مسڪين صاحب درويش بہ هو تہ شاعر بہ هو. سندس سمورو ڪلام 'مسڪين نامو' ۾ شايع ٿيل آهي. سندس ڪلام ۾ روحاني راز سمايل آهن. سندس ڪي ناصحاڻہ بيت ملن ٿا:

الله جي راهہ ۾ اٽڪلون ڪم نہ ڪنديون، سائين سان سياڻپ ڪرڻ نہ سُهندي جيڪي ان راهہ ۾ پاڻ فنا ڪندا سي ئي محبوب جو مشاهدو ماڻي سگهندا.

اٽڪل واريون اوري رهيون پيون پاڇن پلاءِ،
اوڏو تن الله جن صدقي ڪيو ساهہ کي.

شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ اندر مان غيرت ڪيي دل صاف ڪري غفلت ڇڏبي تہ دلبر جو ديدار ٿيندو.

دل ڌوٽي ديد سان دلدار کي ڏسجي،
غيرءِ غفلت ڪيي غمخوار کي ڏسي
دلبر کي ڏٺي دل ٿي دربان تہ در جو
دربان ٿي دل سان ديدار کي ڏسي.

شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ اُسر جو اُٿي ڏٺيءَ جي بندگي ڪر.

اُٿي اسر ويل جو تون لنوَ لطيفي لات
مسڪين ٻولج من سين، آهہ محب تنهنجي محلات.

شاهہ لطيف وانگر فقير مسڪين صاحب هڪ الف يعني الله جو ابياس ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو:

اکر پڙهہ الف جو ڇڏ وهيون وساري

ڪريون. ساڌو واسواڻي اسانکي سجاڳ ڪندي چيو :

قلعا ڪوٽ هي سڀ ته ٿي ويندا خاڪ
بنا نام ڪوئي، نه ڪڏهن ٿيو پاڪ
هي مانک جنم پياري ڪريو سجايو!
ڪتو پيا ڪريو ڌن اوهين سڀ اجايو.

غفلت جي ننڊ مان سجاڳ ٿي پنهنجي اندر مان راڳ دويش ڪيي ڇڏيو:

ٿي ساچيت ٿي سجاڳ
قلب مان ڪپ سڀ دويش ۽ راڳ.

ساڌڪ کي سانت ۾ رهڻ جي صلاح ڏيندي ساڌو واسواڻيءَ چيو :

سانت جي پردي آهه پريتم پاڻ
نوري نماڻي اُت ويهي ڪر تون روح رهاڻ.

سنتن جي سنگ ۾ سچي سک جي پراپتي ٿيندي. ساڌو واسواڻي سنتن ستپرشن جي سنگ ۾ گذارڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

سک ساچو جي تون چاهين
سنت جنان ڪي چرنا ويهه
نوري گوبند گاءِ مناَ
درليِ اُتم مانک ديهه.

جڳت جي نشورتا بيان ڪندي ساڌو واسواڻي بيدار ڪندي چوي ٿو :

جڳ سارو جڻن رات جو سپنو،
هت ڏينهن ٻه چار اٿي رهڻو.
ملڪ سارو اٿيئي موت مڪان
ڇڏ ويسر ڪرڪو ڌيان.

گروءَ جي ڪرپا سان نصيب کلي ٿو اسانکي ٻه ڪنهن ڪامل گروءَ جي شرڻ وڃڻ گهرجي.

بنا گر ڪرپا نه مارگ ملي
نوري نماڻي قسمت کلي.

ساڌو واسواڻيءَ جو نوري گرنٿ سکيائن جو ساگر آهي. ڪو غواص ٽٻي ڏئي لعل لوچي اچي.

ق ۾ آهي قنايت، پڙھہ قنايت جو سبق،
قلب ۾ رک قرب قائم، پاڻ ۾ ڏس پوءِ پهي،
ي يقينو ياد رک، ويساهہ نت وڌندو رهي،
نہ تہ فقيريءَ جي عمارت، پل اندر پوندي ڊهي،

◆ ديوان صوبراج نرملداس 'فاني' صاحب جو جنم ٢٧ فيبروري سنہ ١٨٨٣ع حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. مئترڪ پاس ڪرڻ بعد سرڪاري نوڪري ڪيائين. هن صاحب ڊپٽي ڪليڪٽر جو عهدو بہ ماڻيو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ ڪلام لکيو آهي. هن پنهنجي شعر ذريعي روحاني رمزون بہ سليون آهن. هوُ سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

ہوٽ اکيون ہئي ڪن وات، وساري آپو،
اناحدي سير جو پوءِ ماڻ ترانو دل ۾.

شاعر دنيا جي بي اثباتي بيان ڪندي بيدار ڪري ٿو :

دنيا جي خوشي خنڪ سندي نقش ڪچو رنگ،
عارف کي رهي اُن جي حقيقت کان سدا ننگ.
۽ جيڪي پون چهٽي انهيءَ نقش دغا کي،
ديکين اُهي نيٺ دکن وارو وجي دنگ.

ٻاجهاري جي ٻاجهہ لاءِ ٻاڏائج. اُن جي رحمت سان ڪاميابي ملندي.

ٻاجهہ ري ٻاجهاري جي ڪا ڪار جس واري نہ ٿي.

فاني صاحب درويشن جي عنايت ۽ سندن درجي دز جي تعريف ڪندي اُنهن جي صحبت ڪرڻ لاءِ اشارو ڪري ٿو :

خوش رهڻ قسمت اُنهن جي جن تي درويشن ديا،
ڪيميا درويش خاڪ آهہ جا ڪري ڪل ڪينو صاف.

شاعر فاني صاحب کي مسڪينن لاءِ ڪيڏي نہ همدردي هئي. هوُ اسان کي پنهنجي شعر ذريعي غريبن کي ڪجهہ ڏيڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

خوشامديءَ جي خيالون ٿا ڪيترو خرچون،

ڪُلي ڪتابن جا چڏ اکر اُتاري.

پرينءَ جي پار جي پانڌيئڙي کي گهٽ کلڻ گهرجي ۽ وڌيڪ وڌيڪ سڪ جا لڙڪ لاڙڻ گهرجن تہ رب راضي ٿيندو. شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چيو :

روئڻ سان راضي ٿئي صاحب رب رحمان
گهٽو روئو تورو کلو، هي فرمايو فرمان.

سالڪ کي اکيون ۽ ڪن بند ڪري ستگر جي شبد سان سُرتي جوڙڻ گهرجي. مسڪين صاحب چيو :

وجهي ڪپهہ ڪنن ۾، چَپ هڏ م چور،
اکيون پوري پنهنجون سُر سڳو سور
رکي پريم پساهہ سين ڏيل اندر تون ڏور.
امر سين اور مسڪين انهيءَ مام کي،
واليءَ کي وسارڻ نہ گهرجي، ائين پهر اُن کي ياد ڪجي،
ور وساري ويهہ م، ور ري وروسارڻ ناهي روا.

مٿين بيتن ذريعي مسڪين صاحب ڪهڙيون نہ ڪارگر نصيحتون ڏنيون آهن.

◆ ڊاڪٽر روچلداس منشاراماڻيءَ جو جنم ٦ جنوري سنہ ١٨٨٠ع ۾ روهڙي سنڌ ۾ ديوان سڄانسگهہ منشاراماڻيءَ جي گهر ٿيو. سائين قطب شاهہ کيس مرشد روپ ۾ نصيب ٿيو، جنهن سندس روحاني راهہ روشن ڪئي. ڊاڪٽر روچلداس ڊاڪٽري ڪندي روحاني راهہ ۾ وک وڌائي. سندس هٿ ۾ شفا هئي. هي صاحب نمرتا جي ساکيات تصوير هو. هن صاحب ڪيترن ئي پريمين کي پريوءَ جي راهہ ۾ چڪيو. ڊاڪٽر صاحب پنهنجي ڪلام ۾ فرمائي ٿو تہ پريم ۾ فائدا آهن پر پهرين سهڻو آهي. جيڪو سهندو سو لهندو.

سڪ ۾ آهن فائدا، پر ڪس اول کائڻ کپي.
نينهن مان ٿيندا نفعا، نقصان سهسائڻ کپي.

ڊاڪٽر صاحب سالڪ کي سهڻون صلاحون ڏيندي چوي ٿو :

ڪوي ٻاجهري جي ٻاجهہ جو ذڪر ڪندي اسانکي حقيقت ٻڌائي ٿو اسين سمجهون ٿا تہ اسين ئي سڀ ڪجهہ ڪري رهيا آهيون، پر اسين پليل آهيون. ڏٽيءَ جي مهر سبب اسين هلي رهيا آهيون.

بندا تنهنجو بار تہ آهي اصل الله تي
ڏس ڪيئن پالي پيٽ ۾ ٻاجهارو ٻہ ٻا!
ٻار ڄمڻ کان اڳ ئي ٻري ڪير ٿڻن ۾ نار،
ايءَ پسي اسرار اڃا ٿو عاجز ٿئين!

♦ ڪوي ڪشنچند 'بيوس' صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ ۽ هردل عزيز شاعر هو. سندس جنم ٢٥ فيبروري سنہ ١٨٨٥ع ۾ لاڙڪاڻي سنڌ ۾ شري تيرٿداس ڪتريءَ جي گهر ٿيو. هي صاحب تيز فهم، سادو، نماڻو، ايشور ڀڳت، ديش ڀڳت هو. هن صاحب ٽيچرس ٽريننگ ڪاليج مان ماستريءَ جو امتحان پاس ڪري اسڪول ۾ ماستريءَ جي نوڪري ڪئي. هي صاحب پنهنجي قابليت سبب پرائمري اسڪول جو هيڊماستر مقرر ٿيو. هي صاحب فيلسوف ۽ سنڌي ٻوليءَ جو ماهر هو. هي شاعر خدا ترس رڃ مڙس آستڪ ۽ آشاوادي شاعر هو. شعر و شاعري ۾ هن صاحب ئي راشٽريہ ڪوي هوندراج 'دکايل'، پروفيسر رام پنجواڻي، شاعر هري دلگير، شاعر گوبند ڀاٽيا صاحب جي سونهپ ڪئي. هن صاحب سنڌيءَ ۾ مضمون بہ لکيا تہ ايڪانڪي ناٽڪ بہ لکيا. مگر سنڌي شاعريءَ ۾ هن خاص اهميت واري جڳهہ والاري. سائين 'بيوس' پنهنجي دور جي صحيح تصوير پنهنجي شعر ۾ چٽي آهي. شعر 'بيوس' 'شيرين شعر' 'بيوس گيتانجلي' سندس شعرن گيتن غزلن جا مجموعا آهن. سندس جنمشتابديءَ جي موقعي تي دادا هوندراج دکايل بيوس سائينءَ جو سارو ڪلام سميڙي 'بيوس گرنٿ' روپ ۾ شايع ڪيو. ٢٢ سيپٽمبر ١٩٤٧ع ۾ سائين بيوس پرمڌام پڌاريو. هن صاحب زندگيءَ سان وابستہ موضوعن تي ڪلام لکيو آهي. پيش آهي

رُنا ٿا ڪيترا پيسي پڏاو سان پرچون.
مگر الله جي نالي ڏيڻ ڏکيو پيسو،
غريب سان غريبيءَ سبب نہ ٿا سرچون.

شاعر فاني صاحب هيٺ ڏنل شعر ذريعي ڪهڙيون نہ نيڪ نصيحتون ڏئي ٿو :

نہ چاڻج ڪنهن بہ شيءِ کي ڪم، ڪڏهن تون خود پرستيءَ ۾،
جو جي اُڏري پوي اک ۾ تہ ڪک پڻ آهہ هستيءَ ۾.
ڏڪارين ڇو ٻين کي، عيب پنهنجا ڪين ٿو ڇاڻين.
اِهو انڌ مورکا، توکي اچي ٿو وهم مستيءَ ۾.

◆ شاعر تولارام بالاڻي 'عاجز' صاحب پنهنجي سماجڪ، ساهتيڪ سياسي سيوائن دوارن سنڌي قوم جا گهڻا پريا. سنڌس جنم ۱۸۸۲ع ۾ ڏياريءَ ڏينهن نوشهري فيروز سنڌ ۾ منشي ميگهراج بالاڻيءَ جي گهر ٿيو. هن صاحب ماستري ڪندي پنهنجي جيون ۾ سمرڻ سيوا جي جوت جڳائي. هوُ وديارٿين ۾ ديش ڀڳتيءَ جي ڀاونا پيدا ڪندو هو. هن ديش جي آزادي آندولن دوران 'صداءِ سنڌ' سنڌي - انگريزي اخبار شروع ڪئي. جنهن ۾ انگريزن جي اتياچار خلاف ۽ قوميت وارا ليک شايع ڪندو هو. هي صاحب نبر پترڪار هو ۽ سؤمان پسند هو. هن سنڌيءَ ۾ ڪاويہ رچنا بہ ڪئي.

اگياني انسان اهنڪار جي روڳ سبب وڏائيءَ سان هلي ٿو، هوُ پنهنجا عيب نہ ڏسي ٻين جي عيبن جو ئي ڪري ٿو. اهڙو منش جيون جو آنند ماڻي نہ سگهندو. اُٽسٽيءَ طرح شاعر اسان کي صلاح ڏئي ٿو تہ ڪنڌ مان ڪلي ڪيي نمرتا سان هلڻ گهرجي ۽ پنهنجي اوڻاين کي ڏسي دور ڪرڻ گهرجن.

اگيانيءَ کي انڌ هوميءَ جو هردم رهي،
هلي هيٺ نہ هڏهين، ڪري ڪياڙيءَ ڪنڌ،
پنهنجي لئہ پوري اکيون، پسي ڏارين جو درڳنڌ،
عاجز پري پنڌ، ان لاءِ آنند ڏام جو.

جوئا ڪيڏا نہ راڱا ڪري ٿي، اُن جو ذڪر ڪندي ڪوي بيوس اسانکي اُن کان دور رهڻ لاءِ آگاه ڪري ٿو :

جوئا جي جهڙپ ساڙيا جي وري ساوا نہ ٿيا وڻ سي،
ويا ناموس ننگ ميٽي، ڪٽي ويا خانداني گهر.

هن ڏڪر جي زماني ۾ ڪوي اسانکي ڪفايت ڪرڻ جي نصيحت ڏيندي چيو :

ڏڪر پيا ڏيهہ ۾ ڪامي بکن ڊنگو وڏو ڊاهي،
ڪفايت جو سمو آهي، اُڏائڻ لئہ نہ آهي زر.

ڪوي بيوس سچائيءَ جي اهميت ٻڌائيندي اسانکي سچ جي راهہ تي هلڻ جي سکيا ڏئي ٿو :

وڏائي شان انسانيت اندر کي ٿي رکي اُجرو،
رهي مالڪ سدا موهت سچائيءَ جي صفائيءَ تي.

ڪوي بيوس جي من ۾ پکين پسن لاءِ همدردي هئي. جيڪي سنگدل اُنهن کي گدامن کي مارائي لقمو بڻائي کائن ٿا، تن لاءِ ڪوي پرماتما کي پرارٿنا ڪري ٿو تہ اُنهن کي موم دل بڻاءِ جئن گگدامن لاءِ سندن من ۾ ديا ڀاونا پيدا ٿئي.

ستمگر سخت دل ٿي جي ستائن ساهہ وارن کي
سڪل دل ٽوٽ تنجي تون پرت سان پاڻ ڪر آلي.

انسان جي ذات ڪائڻ تي هريل آهي. وٺڻ لاءِ هو هڪيو حاضر آهي پر ڏيڻ لاءِ ڏينهن جو ڏيئو ٻاريندو آهي. ڪوي اهڙن شخصن کي صلاح ڏيندي چيو :

جو چاڻي وٺڻ پر ڏيڻ ڏانءَ ناهہ،
اُنهيءَ جو تہ انسان ئي نانءَ ناهہ،
دنيا خود گذاري سندو ڳانءَ ناهہ،
منجهس تون بہ آهين رکو آنءُ ناهہ.

پرماتما اسانکي جيڪي تن دولت ڏني آهي سا سندس ئي امانت اسانکي

سندس ناصحاڻہ شعر جو مختصر جائزو.

ڪوي بيوس اسانکي وسيع دل ٿيڻ جي نصيحت ڏيندي چيو :

ڪر دنيا ۾ دل وڏيري تون بہ رهہ مان ٻيي رهان

آڻ من ورتيءَ ۾ ڦيري تون بہ مان ٻيي رهان.

اسين پريوءَ کي پراپت ڪرڻ لاءِ صرف ڌارمڪ آستانن تي ڀٽڪون ٿا. ڪوي بيوس ڏٺيءَ کي غريبن جي جهوپڙيءَ ۾ پسي ٿو :

اڄ غريبن جون ڪکايون جهوپڙيون مالڪ کمي،

ٿو مڙهيءَ مسجد مندر ديول ٽڪاٽي ڪان ٿمي.

ڪوي بيوس اسانکي دکين دريدرن جي شيوا ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو. هڪ ٻي شعر ۾ سائين بيوس چوي ٿو :

ويو تاجي مترا ۽ گوڪل ناهي جمنا جڳپتي

شهر شيوا ۾ وڃي ٻاڇ محب مرليڌر ڪٽي.

سائين بيوس خلق جي خدمت کي بندگيءَ کان وڌيڪ اهميت ڏني آهي :

دنيا ۾ خلق خدمت کان نہ ٻانيون بندگي بهتر.

امرت ويلي جي اهميت واضح ڪندي ڪوي اسانکي بہ امرت ويلي اُٿڻ جي نصيحت ڏئي ٿو :

گپت گنگا گيان جي ٿي امرتي ويلي وهي

جو سچو ٿو ٻو هجي سو ٻل اصل موتي لهي.

شراب پيئڻ مان جي نقصان آهن، ڪوي بيوس اُنهن جو بيان ڪندي اسانکي بہ شراب کان ڪنارو ڪرڻ جي نصيحت ڏي ٿو :

سوچ ڪر سياڻا ڇڏي ڏي شوق شيطاني شراب

جو ڪري ڪارو رکي اخلاق جهڙو آفتاب.

مان عزت خاندانيءَ کي ملائي خاڪ ۾،

پڻ پياڪن کي ڏياري ٿو شرابيءَ جو خطاب.

◆**سوامي ٽيئونرام مهاراج.** پريم پرڪاش منڊل آچاريہ ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراج مهان سنت ڪوي، برهم گياني. برهم ڌياني. برهم شروتري، برهم نشٽي سنت هئا. سندن جنم حيدرآباد سنڌ جي کنڊو ڳوٺ ۾ آکاڙ مهني ۾ سنہ ١٨٨٧ع ۾ شري چيلارام آسنداس کتريءَ جي گهر ۾ ٿيو. سندن ماتا کين ننڍپڻ ۾ 'شووهم' جي لولي ڏيندي هئي. گهر ۾ ڀڳتيمیہ واتاورڻ ۾ بالڪ ٽيئونرام جي پالنا ٿي. ١٤ سالن جي عمر ۾ هنن مشهور شاعر صوفي سائين آسورام صاحب کان گرومنتر ورتو. پوجيہ پتاجن جي پرلوڪ پڌارجڻ سبب هو پتاجن جو ڌنڌو سنڀاليندا هئا. مگر سندن ورتي نام سان جڙيل هوندي هئي. هو وهنوار سان گڏ نت نيم ستسنگ جي جوت جڳائيندا رهيا. سندن من ۾ وئراڳ ورتي وڌي ويئي. هو صاحب ٽيهن ورهين جي عمر ۾ ڌنڌي وهنوار ۽ کنڊو ڳوٺ جو تياڳ ڪري ٽنڊي آدم شهر جي ٻاهران واريءَ جي دڙي تي ويهي تپسيا ڪرڻ لڳا. سندن ڀڳتي ساڌنا سبب سُڄ ۾ وسنوَ ٿي ويئي. اُهو آستان امراپور آستان جي نالي سان پرسڌ ٿيو ۽ تيرٿ آستان بڻجي پيو. سوامي جن نت نيم اُتي ستسنگ ڪندا هئا. سندن سنگ ۾ ڪيترن پيارن کي رام جو رنگ لڳو. سوامي جن کين 'ست نام ساکي' منتر ڏئي ست مارگ بتائيندا هئا. سوين صدقي اچي سرجهڪائيندا هئا. شرڌالو ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراجن ۽ ٻين سنتن جو درشن ڪري پرسن ٿيندا هئا.

سوامي ٽيئونرام مهاراجن پريم پرڪاش منڊل برپا ڪيو. هوُ سنت منڊليءَ سمت سنڌ جي جدا جدا ڳوٺن ۽ شهرن ۾ وڃي پنهنجي ستسنگ دواران ستلن کي سجاڳ ڪندا هئا. کين نام جو امرت پيئاريندا هئا. سوامي جن سناتن هندو ڌرم جي سڌانتن جو پرچار ڪيو. هوُ مهاتما گانڌيءَ جي ويچار ڌاران کان بہ پرڀاوت ٿيا. سوامي جن سماجڪ ڪُرسمن خلاف بہ سماج کي سجاڳ ڪري سنئين راهہ تي آڻڻ جو يتن ڪندا هئا. سندن منهن ۾ مٽيا ۽ پيشانيءَ ۾ آتمڪ تيج هوندو هو. سندن واڻيءَ ۾ سرسوتيءَ جو واسو هو. سندن سنگ ۾ ڪيترائي ساڌڪ آيا جي امراپور آستان جي سيوا

ڳهرجائن ۾ ورهائڻ گهرجي. سائين بيوس ڏيڻ جي پريرڻا ڏيندي چيو :

ولهن ۾ به ونڊ، جي اٿيئي مال ڌن
نه ڌن آهي ڪافي ته ييتا ڏي من
نه من آهه موافق ته ارپي ڏي تن
نه تن جي توانو ته منڙو وچن
مگر ڪي نه ڪي توکي ڏيڻو ضرور
فدا پر پلي لاءِ ٿيڻو ضرور.

ڪوي بيوس مٿين مصرائن ذريعي نصيحت ڏني آهي تن من ڌن ۽ منڙن وچنن سان ٻين جا دک درد دور ڪريو. ڪو نه ڪو پر اُپڪار جو ڪم ڪريو.

موهه ممتا دکدائي آهي پر پريم سکدائي آهي. انڪري اسين پريم جي ساگر ۾ ٽپيون ڏيون ته اسانجا ڪوتا خيال ختم ٿي ويندا. سائين بيوس فرمايو آ :

پريم ساگر ۾ پوڻ سان ممتا مٿجي وئي،
هن پوتر جل اندر جڙ پاپ جي ڪٽجي وئي.

مايا ۽ سنساري پدارٿن لاءِ اسين رات ڏينهن پاڻ پتوڙيون ٿا پر سڪندر بادشاهه وانگر ڪوڏي به ساڻ ڪٽي ڪين ويندا سين.

ڪيي هٿ ڪفن مان سڪندر سليو
هتان ڪو نه ڪوڏي ڪٽي ڪو هليو.

اسانکي پرماتما جيڪي ڏنو آهي سو پر اُپڪار جي ڪارين ۾ ڏئي سڦل ڪريو.

ڪوي بيوس اسانکي صحت لاءِ، وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ ڪهڙيون نه ڪارگر صلاحون ڏنيون آهن.

سوامي جن ساڌڪ کي صلاح ڏيندي چون ٿا :

گر منتر ۾ سُرت سمائج، گر منتر ۾ نرت ملائج،
سمتا جي وٺ سمجھہ گرن کان ڀوڌ سندي وٺ ٻوجھہ گرن کان.
گر چرنن جي ڪر تون سيوا، پائج پورن آتم ميوا،
گر درشن سان تاپ مٽن ٿا، جنم جنم جا پاپ گھٽن ٿا.

سوامي جن مانش ديهہ جو مهتوَ ٻڌائيندي بيدار ڪن ٿا :

مانش تن چندن سم ڄاڻج، تنهن ۾ سڳندي آنند ماڻج،
غفلت ۾ نہ گنوائِ،
مانش تن هيرن جي کاڻي، تنهن جو پورو قدر سڃاڻي،
ليکي هرجي لاءِ!

وهنوار جي واڌاري ۽ پرمارٿ جي پرڳتيءَ لاءِ پريم جي پرڌانتا آهي.
سوامي جن پريم جي اهميت ٻڌائيندي فرمائين ٿا :

پريم سان پريو ملي ٿو پريم هي پرڌان آ،
پريم وارن تي هميشهہ ٿيو پرسن ڀڳوان آ.
پريم بن پرماتما جي هي سڄو سنسار ٿي،
پريم ئي ساري جڳت جو اوٽ ۽ آڌار ٿي.
ڀري پيءُ پريم جو پيالو، رهي سنسار کان نرالو،
هريءَ سان هيت لاهي وٺ، ٻڻي تون مست موالو.

سوامي ٽيئونرام مهاراجن جي من ۾ دکين مسڪينن لاءِ همدردي ۽ پيار هو. هوُ پاڻ اُنهن جي شيوا ڪندا هئا. هوُ اسانکي بہ اُنهن جي خدمت ڪرڻ جي سکيا ڏيندي فرمائين ٿا :

دنيا وارا دنيا ۾ ڌرم ۽ ڪجھ دان ڪريو!
دينن غريبن ۽ اناٿن جو ڪجھ ڌيان ڪريو.
دين غريبن بي وامن جي سک سان شيوا ڪمائج تون،
تن من ڌن سان سڀ جيون کي سک پهچائج تون.

سوامي جن ڌنوانن کي مخاطب ٿيندي چون ٿا :

مسڪينن کي پيڙي جي تون مايا جوڙيندين،
آهہ غريبن جي سان، آخر دک تون لوڙيندين.

ڪندي سوامي جن جي آدرشن ۽ سکيائن انوسار هلندي سنت ٿي پيا. سوامي جن اُنهن کي بيک ڏئي سنت بڻايو. هن وقت ديش وديش ۾ سندن سوين آستان آهن.

سوامي ٽيئونرام مهاراج مهان سنت ڪوي به هئا تہ گايڪ به هئا. هوُ يڪتاري تي پاڻن ڀڳائي سنگت کي منتر مگڌ ڪري ڇڏيندا هئا. سوامي جن جي سموري سنڌي ۽ هندي باڻي "پريم پرڪاش گرنٿ" ۾ سنگرهيت ٿيل آهي. هي گرنٿ وهنوار چاهي پرمارٿ لاءِ مارگ درشن ڪري ٿو. سوامي جن پنهنجي ڀڳتي ڪاويہ ۾ ڪيتريون نصيحتون بہ ڏنيون آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان اسانجو جيون سارٿڪ ٿي سگهي ٿو. سوامي جن جڳت جي نشورتا بيان ڪندي اسانکي بيدار ڪن ٿا :

چاڻ مسافر خانو دنيا هتڙي تنهنجو ڇاهي؟

جڳت نظارو جو بہ ڏسين ٿو چار ڏينهن سو آهي!

---- ---- ----

ڪهي ٽيئون جڳ جوٿو ڄاڻي ڇڏ تون موهہ متائي،

جوٿي جڳ کان ڪري ڪنارو سٿگرو سنتن جو وٺ لاڙو.

سنسار جا ڀوڳ پدارٿ، رس، مايا جا روپ ڪيئن نہ ڀنيلائن ٿا. سوامي جن اسانکي بيدار ڪندي سکيا ڏين ٿا :

جڳت جا ڀوڳ ڀڳونت کان بندا توکي ڀلائن ٿا،

ڏسڻ ۾ تي مٺي ماکي، دکي ٽيندين چکي چاکي،

سمجهہ رک تون بٺي ساکي جگر کي سي جلائن ٿا.

موهہ جي اوندهہ کي دور ڪرڻ لاءِ گيان جي روشني جي ضرورت آهي.

گيان بنا نا ٿي روشنائي،

موهہ سندي نا مٽي اونداهي.

وويڪ وڏو جاچ آهي، هوُ اسانکي ڪڪرم ڪرڻ کان روڪي ٿو. انڪري سوامي جن صلاح ڏيندي فرمائين ٿا :

سنتن ويدن ساک سٽائي وٺ وويڪ جي جيءَ ۾ جلاءِ.

جوت جڳاءِ جوت جڳاءِ، هردي ۾ گيان جي جوت جڳاءِ.

♦ شري لعلچند پمناڻي جو جنم سنڌ جي اُباوڙي شهر ۾ سنہ ١٨٩٠ع ۾ شري ٽانورداس جي گهر ۾ ٿيو. هن صاحب پهرين اسڪول ۾ ماستري ڪئي. ڪجهہ سالن بعد وري ڏنتو ڏاڙي ڪري عيال جو گذران ڪندو هو. هن صاحب سامي صاحب جي سلوڪن جي طرز تي سلوڪ لکيا آهن. هي صاحب هيٺ ڏنل سلوڪ ۾ ماٺ ۾ رهڻ جي صلاح ڏيندي ۽ ڏک سک ۾ اڏول رهڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

ماٺ جهڙو ٿول ٻيو ڪونهي جڳ ۾،
هلي ڏسجَ هڪ دفعو پوءِ تورج تول،
سک ڏک مان ايمان ۾ رکجَ چِت اڏول
لعلو اهو عمدو ٿول قائم رکجَ قلوب ۾.

ڪوي ساڌڪ کي غريبي يعني حليمائيءَ جي راهہ تي هلڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :

وٺ غريبي واٽ، تان سهجي ماڻي سپرين.

ڪوي ڏٽيءَ جي ڏيان ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :

ترُ ڏيان دل ۾ سدا تون اُنهيءَ ڪرتار جو،
جو والي آهي وِسَ جو ۽ وِس سندي وستار جو.

♦ **نواز علي نياز صاحب** ١٨ آڪٽوبر سنہ ١٨٩٢ع ۾ لاڙڪاڻي سنڌ ۾ محمد آچار خان سومري جي گهر تولد ٿيو. هي صاحب پڪو پختو شاعر هو. شاعر نياز صاحب هري دلگير جي بہ رهنمائي ڪئي. شاعر تاڪيد ڪري ٿو تہ بي قصور تي هرو ڀرو غضو ڪرڻ، ظلم ڪرڻ جائز ناهي. اسين اها غلطي ڪري ٿا وجهون.

ڇو ڪجي ڪاوڙ ڪنهن سان ظلم ڪنهن سان ڇو ڪجي!
بي سبب بي فائدو بي قاعدو بي انتها.

اڄ اسين پنهنجي ماتر ڀاشا سنڌيءَ کي وساري ڌاري ٻوليءَ جا ماڻهو ٿي پيا آهيون. هڪ سو سال اڳ لکيل نياز صاحب جون مصرائون اڄ بہ عمل

سوامي ٽيئونرام مهاراج پنهنجي ڪاويہ دوران جيو ديا جو سنديش ڏيندي اسانکي هنسا جي ڪاتي ڪان دور رهڻ جي سکيا ڏين ٿا :

منش ڪي ڪڏهن بہ ماس ڪائڻ نہ گهرجي،
اشٽ ڪاڄ ۾ دل لڳائڻ نہ گهرجي.
ڪرڻ جيوَ هنسا وڏو پاپ آهي،
گلي ڪنهن جي ڪاتي وهائڻ نہ گهرجي.
بکي ماس جوئي نرڪ ۾ وڃي سو،
وڃي نرڪ ۾ جيءَ جلائڻ نہ گهرجي.

سوامي ٽيئونرام مهاراج وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ سندر سکيائون ڏيندي فرمائين ٿا :

ڪم انساني ڪر تون پيارا، ڪين بڻاڄ حيوان،
شان شرم ۽ مان مرم سان، هلڄ رکي تون ڌيان.
چوري زوري جوئا نہ ڪر تون ماس نہ کاءُ اجان!
ڪپٽ ايرشا ڪيي اندر مان پريم رکاڄ پرڌان،
ستگر اڳيان سيس نوائڄ، حاجت چڏي ايمان،
رسنا سان سچ ٻولڄ منڙو ڪوڙ نہ ٻول سڄان.
ٿهل هٿن سان ڪري هميشه ٺن جو ڏي تون دان،
ڪهي ٽيئون ٺر ڌيان گرن جو سمر شري ڀڳوان.

سوامي ٽيئونرام مهاراجن جو 'پريم پرڪاش گرنٿ' سکيائن جو ساگ ر آهي. ڪو غواص ئي لعل لوچي ايندو. سوامي جن سچ جي راهہ تي هلڻ جي صلاح ڏيندي فرمائين ٿا :

ڪوڙ ڪاغذ جي ٻيڙي جاڻڄ،
سچ ڪاٺ جي ٻيڙي جاڻڄ.

سوامي جن رويڪن دوران ساڌڪ کي گيان گريت سکيا ڏين ٿا :

من گهوڙيءَ کي لغام سنڄم، چابڪ شبد جڳائي،
محبت جي ميدان ۾ هل تون، وويڪ سان ورائي.

کيس خاص ڄاڻ هئي. شاعر اتحاد ۽ سازيءَ جو سنديش سٽائيندي اسانکي سکيا ڏئي ٿو :

نہ هرگز رکون ڪا جدائي ڀيائي،
ٿيون هڪ ٻئي تي سدائي فدائي.
اِها ئي وطن جي محبت تي سڌجي،
انهيءَ طرح ٿو پاڻ ۾ ملڪ ڳنڍجي.

دنيا جي اثباتي ۽ بي اثباتي کان حقيقت شناس ٿيڻ لاءِ شاعر صلاح ڏئي ٿو :

بقاجي ۽ فنا جي سڀ حقيقت،
اي غافل! گل و گلزار کان پڇ.
دنيا جي گهر کي ڄاڻ سياڻا تون هڪ حباب
اُيري بہ جلد جلد فنا ٿي بہ ٿو وڃي.

اسين بي بقا دنيا ۽ پدارٿن پٺيان پنهنجي حياتي برباد ڪري رهيا آهيون. زندگيءَ جو زيب آهي بندگيءَ ۾.

◆ **سوامي گوالانند مهاراج** صاحب جو جنم سنہ ١٨٩٧ع ۾ آڪاڙ مهني ۾ کنڊو حيدرآباد ضلع ۾ شري چيلارام کتريءَ جي گهر ٿيو. ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراج سندس وڏا ڀاءُ هئا. سوامي گوالانند مهاراج سوامي ٽيئونرام مهاراجن کان ئي گرومنتر وٺي نام ساڌنا ڪئي ۽ پاڻ بہ سنت ٿي پيو. هن سنڌيءَ هنديءَ ۾ ٻاڻي لکي آهي. سندس سمورو ڪاويہ ”گوالانند ڳرنٿ“ ۾ سنگره ٿيل آهي. سوامي گوالانند مهاراج بيدار ڪندي چوي ٿو :-

سمجهہ سياڻا سچ، دنيا ساٿ نہ چلٽي،
جئن سرشٽي سپني جي، تئن ڪوڙو ڄاڻج ڪچ.

---- ---- ----

اک پٽ اُکيڙ ڄاڳي جپ هرنام
بنا ڀڄن ڀڳوان جي ڄاڻ جوٺو ڪام
ڌن، ترتي ڪٽنب سڀ ڄاڻج جوٺو ڌام.

ڪرڻ جي تاڪيد ڪن ٿيون شاعر پنهنجي وطن ۽ مادري زبان جي سلامتي لاءِ ڏاڍيءَ ڪان دعا پني ٿو :

نياز آزي ڪري درگاهه رب ۾ گهري دعا هردم.
وطن سان گڏ سلامت شل رهي سنڌي، زبان پنهنجي.

◆ **محمد بخش واصف صاحب** سنه ١٨٩٢ع ۾ ڳوٺ راٽي چنوتي محمد عثمان جي گهر تولد ٿيو. انسان رات ڏينهن يورن جيان پيٽ گذران لاءِ گهمي ٿو. شاعر طنز ڪندي، اسانکي بيدار ڪري ٿو ته هن حياتي جو قدر ڪري ڪجهه سُڪرت جا ڪم ڪريون، ڏاڍيءَ ڪي ياد ڪريون :

ٿو پيٽ پٺيان پئين جي سويرو ٿو اٿين،
ٿئي رات جڏهن ٿي ته سمهين خوب رهين،
يورن جيان سڄي عمر گذر تنهنجو ٿيو،
پوءِ ڪهڙي طرح پاڻ کي انسان ٿو سڏين!

◆ **ڪوي راما سوامي** سنه ١٨٩٢ع ۾ دادو ضلع جي زندن ڳوٺ ۾ شري ٿهليارام جي گهر ڄائو. سندس ڪاويه جا چار پستڪ رام شلوڪا وليءِ 'رام درشناولي'، 'رام شبداولي'، 'رام جپو'، پرڪاشت ٿيا. ڪوي صاحب گيان جي اهميت ٻڌائيندي اسانکي به گيان پراپت ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

گيان جو سورج گهٽ ۾ جڏهن گهر اُجلائي
وڃن وهم وجود مان سُرت سمت آئي.

ڪوي مسڪينن جي جهوپڙين ۾ مالڪ کي پسي ٿو. اڻسڌيءَ طرح ڪوي مسڪينن جي سار سنڀال لهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

غريبن جي جهوپڙين ۾ پرين پاڻ پسائي،
مايا جي مد يون ۾ پٽ پير هٽائي.

◆ **حڪيم فتح محمد سيوهاڻي صاحب** سنه ١٨٩٣ع ۾ سيوهڻ ۾ غلام محي الدين جي گهر تولد ٿيو. هي صاحب عيال جي پرورش لاءِ حڪمت جو ڪم ڪندو هو. هي پڪو پختو شاعر هو. علم عروض جي

ﻫوڙ ﭙيائيءَ ڪي وجهي ﻫن آءٌ اندر ايڪتا
ﭘريم ئي ﭘرماتما جو ﭘنٿ آهي بي خطا.

سوامي ﻫوتراج صاحب ﭘاڻ ديالو منش هو. اسانکي ﭘڻ ديا جو مهتو ﺑﮅائيندي ديا جو گڻ اپنائڻ لاءِ فرمائي ٿو :

دل ديا سان نت ﭘري ڪر دين دلين کي بهار،
دل جي ڪوملتا تي آهي گڻن مڙني جو مدار
دل ديا سان نت ﭘري ڪر جيو جنتوءَ جي رکيا
'ﻫوت' وشنو ٿئي سو، جو لهي دکين جي سار.

جيون جي سارتڪتا شيوا ۾ آهي. شيوا ﺑﻪ ﭘريم سان ڪرڻ گهرجي. سڀن کي ﭘريم جو پيالو ﭘيئارجي. سڀني جيون کي پيار ڪرڻ گهرجي.

ﭘريم امبرت جو پيالو ﭘُر ڪري سڀ کي ﭘيئار،
ﭘريم سان شيوا ڪرڻ سان ئي اچي ٿي دل ۾ بهار.

نؤڙت انسان جو ﮔﮫڻو آهي، سوامي ﻫوتراج ﺑﻪ فرمائي ٿو :

'ﻫوت' ﭘريل ٽاريءَ مثل رک نئڙت ادب.

ﭘنهنجي دل کي گل جيان ڪومل نرمل رکڻ گهرجي.

مثل گل دل کي رک ڪومل سدائين شڌ نرمل

هڪ هڪ جي اندر حسد جي باهه ﭘري ٿي. ڪوي ان باهه کي صبر جي جل سان وسائڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

حسد ۽ ساڙ جي اگ صبر جل سان وسائيندس.

ڪوي ﻫوتراج صاحب من کي مؤن روپي ميٽ سان صاف ڪري اندر جو ايمان دور ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

ميٽ مؤن جو مهتي من کي دور اندر جو ڪر ايمان

ڪوي هنس وارنگر هلڻ جي صلاح ڏيندي لکيو :-

'هنس ٿي هر حال ۾، هت ڪانوَ ڇڏ ڪار دوست.'

جئن شمع ﭘاڻ جلي ٻين کي روشن ڪري ٿي تئن انسان کي ﺑﻪ ﭘاڻ قربان

سوامي گوالانند مهاراج اسانکي بيدار کندي وقت جو سدائپيوڳ ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

وقت جو ويو موٽي ملي ڪين ڪي
غافل غفلت کي ڇڏي پاءِ لعلڻ لاءِ ليئو.

ڪوي سانت ۾ رهڻ جي نصيحت ڏئي ٿو :-

جيئري مري جڳ ۾، ڪنهن سان ڏٽي نہ ڏند

سوامي گوالانند مهاراج ستگروءَ جي اهميت ٻڌائيندي صلاح ڏئي ٿو :-

وٺي گيان گروءَ کان ٽئي پردا کول.

◆**سوامي ٻوڏراج صاحب** جو جنم ٦ فيبروري سنہ ١٨٩٧ع ۾ ڪوئٽيا بلوچستان ۾ ديوان لوڪومل واتواٽيءَ جي گهر ٿيو. سوامي ٻوڌراج جو اصلي نالو شري يوڄراج هو. سندس ستگرو سوامي پرمانند چد آڪاشي هنجو گيان ۽ ودوتا ڏسي، مٿس پرسن ٿي کيس 'ٻوڌراج' نالي سان سڏيو. هي هڪ آدارشي اڌياپڪ ٿي سوَن وديارٿين جي سونهپ ڪندو رهيو. هي صاحب سادگيءَ جي صورت هو نماڻائيءَ جي مورت هو. هي پراُپڪاري آڌياتمڪ راهہ جو پانڌيئرو هو. هن صاحب جي ڪاويہ ۾ روحاني رمزون بہ آهن تہ وهنوار لاءِ بہ سونهپ ڪيل آهي. سوامي ٻوڌراج نصيحت آميز شعر بہ چيو آهي. هي صاحب جڳياسن کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

ڪر آتم تيرٿ ۾ اشنان
ميٽ مڙيئي من جو مان.

سوامي ٻوڌراج پرمارٿ چاهي وهنوار جي واڌاري لاءِ ڪمڙيون ڪارگر صلاحون ڏنيون آهن. ڪوي پريم جي پنٿ ۾ هلڻ جي تاڪيد ڪري ٿو

پريم جو هڪ پنٿ آهي، پنٿ سيڪنهن کان جيدا،
ريس ساڙي حسد، ٻيائي کان سدا آهي صفا.

---- ---- ----

اچ ادا پڙهہ پريم پستڪ، پريم ۾ ئي رهہ فدا.

ادبي آئينو' تي انعام عطا ڪيا. ڀارت ۾ ڪين صراحي شاعري تضيف تي
ساهتيہ اڪادميءَ ۵ هزار روپيا انعام عطا ڪيو.

سنڌ ۾ هن صاحب جو 'ڪليات عزيز' پڻ شايع ٿيو.

عزيز صاحب ناصحاڻہ شعر چيو آهي. شاعر عزيز صاحب خلق جي
خدمت ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

جي بلندي ٿو گهرين تا خلق جو ڪر پيو پلو،
خلق جي خدمت ڪان غافل رهہ ڪڏهن هڪ دم نہ ڪو.

عزيز صاحب پيار ۽ همدردي ڏيڻ جي صلاح ڏين ٿا :-

ڪنهنجي بہ دل وٽن ۾ سهڻا ثواب آهي،
هي تيرٿن ۾ تيرٿ لاجواب آهي.

شاعر بيدار ڪندي چوي ٿو :-

اُٿ يار پٽ اکيون، چو اجا توکي خواب آهي،
روشن ٿي لاٿو رات جو سورج نقاب آهي.

◆ **سيد ميران محمد شاه 'مير' شاه صاحب** سنہ ١٨٩٨ع ۾ ٺٽڙ
سنڌ ۾ تولد ٿيو. هن بي. اي. ايل. ايل. بي امتحان پاس ڪيا. هن سياست ۾
بهرو ورتو ۽ سنڌ اسيمبليءَ جو اسپيڪر ٿي رهيو. پاڪستان سرڪار
طرفان اسپين جو سفير ٿي رهيو. مير صاحب دنيا جي خود مطلبيءَ جي
عڪاسي ڪندي بيدار ڪري ٿو تہ اسين خود غرضن کان خبردار رهون.

دنيا هي آهہ مطلب جي جنهن ۾ خيرخواه ڪونهي،
گهٽائي دوست چاهن ٿا مگر ڪو باوفا ڪونهي!
ملن مشڪن گلي لائن، عزيز خويش ٿا چائن،
اندر ۾ پر رکن ڪينو، منجهن ڪو دل صفا ڪونهي!

مير صاحب علمدان هو، انڪري علم جي اهميت ٻڌائيندي اسانکي علم
جي حاصلات لاءِ صلاح ڏئي ٿو :-

جئن ڏيو روشن ڪري علم تئن دل جو چراغ،

ڪري پين جو پلو ڪرڻ گهرجي :-

شمع جا سڙندي ڏني روشنائي
عجب ان مونکي ٻوڏ ٻولي ٻڌائي.
سڙي پاڻ روشن ڪيو جنهن پين کي
اُنهيءَ امر جوتي جڳت ۾ جڳائي.

باغ سونهين ٿو سرهاڻ وارن گلن سان تيئن گهر سونهين ٿو گيانوان
وير ڏير ڀڳت سان. ماتا پتا اهڙي سنتان پيدا ڪن جن سان ڪُل جو نالو
روشن ٿئي.

سڳنڌي گلن سان سونهين باغ بهتر
وسي ميگهہ جڏهن ٿئي پُر تڏهن تر.
ڌرم وير گياني رشي تياجسوي ڪي
چمن 'ٻوڏ' جڏهن تڏهن ٿو سونهين گهر.

سوامي ٻوڏراج صاحب وهنوار چاهي پرمارٿ جي راهہ تي هلڻ لاءِ
ڪهڙيون نہ ڪارگر صلاحون ڏنيون آهن.

◆ **شاعر ليڪراج عزيز صاجب** جو جنم سنہ ١٨٩٧ع ۾ حيدرآباد سنڌ
۾ شري ڪشنچند ميرچنداڻيءَ جي گهر ٿيو. هي صاحب سنڌي، عربي ۽
فارسيءَ جو عالم اُستاد هو. زندگيءَ جا پويان ڪيترا سال هي صاحب
ڪي.سي. ڪاليج ممبئيءَ ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر ٿي وديارٿين جي
رهنمائي ڪندو رهيو. هن صاحب کي شعروَشاعري لکڻ جو شونق سنڌ کان
ئي هو. ڪيس سنڌ ۾ ڪن تصيفن انعام پڻ عطا ٿيا. هي ڪامياب مضمون
نويس ناٽڪ نويس ۽ اعليٰ درجي جو شاعر هو. ڪيس علم عروض جي خاصي
ڄاڻ هئي، انڪري سندس شعر پڪو پختو آهي. هن سگهڙ شاعر شعرو
شاعري لکڻ ۾ ڪيترن جي سونهپ ڪئي. هي خدا ترس رڄ مڙس هو.
سنڌ سرڪار سندس قدرشناسي ڪندي شاعراڻي شمع 'پڇتاءَ جا لڙڪ'

ڪيتريون نصيحتون ڏنيون آهن. جيڪي وهنوار چاهي پرمارٿ لاءِ اساناجي سونهپ ڪن ٿيون.

اڄ ڪلهہ گهرن ۾ ڪل ڪل ڪلفت آهي. نہ تہ تہ اساناجا گهر سرڳ ٿي پون.

جي ڪلفت کان گهر گهر ۾ اُلفت هاجي ها،
تہ گهر بهشت گهر گهر ۾ برڪت هاجي ها!

ڪوي پهلاجرام نشيدار شين جي واهپي خلاف تاڪيد ڪندي اُنهن جي نتيجن جو ذڪر ڪيو آهي.

وِڪ کان بہ سماجهہ ويتر ويري شراب ڪي،
وياجهو نہ ويري آٿج خاني خراب ڪي.
ڪو نتر ڪُتا ڪروڙين، ان ڀنگ جي پٽيان،
دارونءَ ۾ ڏُف نہ ڪر تون ڇهري گلاب ڪي.

ديا بنا انسان پسون سمان آهي. ڪوي صاحب ديا جي اهميت ٻڌائيندي چون ٿا :-

تو يار ڪيا، ڏينهن رات ويهي وهنوار ڪيا،
تو پار ڪيا پريوار ڪيا، تپ تيرٿ ڀي تہ هزار ڪيا،
پر دل ۾ ديا جي ڪانہ ذري،
تو ڪاجهہ نہ ڪيو! تو ڪاجهہ نہ ڪيو!

مانش ديهہ جو مهتوَ ٻڌائيندي ڪوي صاحب اسانکي سڄاڳ ڪن ٿا :-

ملي درلڀ مانش ديهي اٿئي،
جنهن ۾ سهاڄ سُکن جا سيئي اٿي.
هيءَ هيرن موتين جو اهرن کان،
اٿي مهانگي سڄ چنبر تارن کان،
پاڇ قدر وجي قدروارن کان،
بي قدرن کي ڪل کهڙي اٿئي!

سنڌيءَ ۾ هڪ شاعر چيو آهي تہ 'نيڪي نندين پاڻ سان پيو سپ رهندو هت.' ڪوي پهلاجرام آگاه ڪندي پڻ ساڳي نصيحت ڏيندي فرمائن ٿا :-

جنهن جي دل اونداه تنهن کي ڪيئن سڏيون انسان!
علم واري کي ٿين حاصل ٻئي دنيا ۽ دين،
ٿو ٿئي ٻي علم کان برخود خُدا خالق خفا!

♦ڪوي سوامي ڦهلاجرام صاحب جو ناصحاڻو شعر

لوڪ پريہ سنڌي ڪوي ۽ ڳايڪ سوامي ڦهلاجرام صاحب جو جنم سنہ ١٩٠٠ع ۾ ڪاهي ڳوٺ سکر ضلع سنڌ ۾ مکي مدنداس جي گهر ۾ ٿيو. هوُ اڃا ٻالڪ هو جو سندس ماتا پتا پرلوڪ پڌاريا. کيس سنڌي اسڪول ۾ داخلا ڪيو ويو ۽ ساڻ ساڻ ٽڪاڻي ۾ هن گرمکي اکر بہ سکيا. مائٽن کيس شادي ڪرائڻ جو ويچار ڪيو پر پياري ڦهلاجرام جي من جو لاڙو ڌارمڪ وديا پراپت ڪرڻ ڏانهن هو. هوُ سوامي شيامانند پارتيءَ وٽ ڪنکل هردوار ۾ هندي، سنسڪرت پڙهڻ ۽ ڌارمڪ وديا پراپت ڪرڻ لاءِ ويو. سوامي شيامانند پارتيءَ جي سونهپ ۾ هن هندي سنسڪرت سکي ۽ ڌارمڪ گرنٿن جو ابياس ڪيو. هو ڪجهہ وقت رشيڪيش ۾ رهيو ۽ ساڌنا ڪئي. سندس شيوا ڀاونا ڏسي سنہ ١٩٢٢ع ۾ سوامي شيامانند پارتيءَ کيس گيڙو سروپا ڏني. هوُ سنڌ ۾ واپس وريو. هن ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراجن جي چرڻن ۾ ويهي پڻ سکيا گرهڻ ڪئي. هن سنہ ١٩٣٠ع ۾ حيدرآباد ۾ 'ڦهلاج پوري' آشرم برپا ڪيو. هن ڪاويہ رچنا بہ شروع ڪئي. هوُ پنهنجون رچنائون پاڻ ڳائي منتر مگڌ ڪندو هو. سندس ئي زماني ۾ سنڌ ۾ ڪيترائي سنت، ڳايڪ، شرڌالو سندس ڀڄن ڳائيندا هئا. هوُ سنت ڪوي بہ هو تہ سماج سڌارڪ بہ هو، ايشور ڀڳت بہ هو تہ ديش ڀڳت بہ هو. هن ڇند شاستر جي آڌار تي بہ ٻاٽي لکي آهي تہ علم عروض موجب بہ رچنائون ڪيون ۽ فلمي طرز تي پڻ سوين ڀڄن رچيا. ورهاڱي بعد ڀارت جي جدا جدا شهرن ۾ هن سنت ڪويءَ پنهنجي واڻيءَ دواران سنديش سڻايو. ٢٧ مئيءَ سنہ ١٩٦٥ع ۾ سنساري سفر پورو ڪيو. سندس سموري سنڌي هندي واڻي ''ڦهلاج پريم واڻي'' ۾ پرڪاشت ڪئي ويئي آهي. هن صاحب پنهنجي ڪاويہ ۾

کاجائڻ کان ڪنهنکي ڪلائڻ چڱو آ،
رُسائڻ کان ڪنهنکي رَسائڻ چڱو آ.

انسان کي ماڻو مغروري نہ ڪرڻ گهرجي ۽ جيڪي ست ڪرم ڪرڻو آهي هڪدم ڪري :-

ڪر نہ ماڻو ٿي سياڻو، اڄ سياڻو يا نصيب!
جيڪي ڪرين ڪر اڄ مٺا! پوءِ ٿي پڇاڻو يا نصيب!

سنتن ست پرشن جو سنگ سنسار جي ساگر مان تاريندو. انڪري اسان کي سنتن جو سنگ ڪرڻ گهرجي :-

سنگ سنتن جو توکي تاريندو، ڏکيو ڏينهن تہ مور ڏيکاريندو،
پهلاج ڪريل جي سڌاريندو، ميٺي ورڌاتا جو انگ ادا.

دک وڌي وجي اُن کان اڳ ئي اُنجو علاج ڪرڻ گهرجي. وير وروڌ ڪروڌ ڪيتريون بيماريون پيدا ڪن ٿا. اُنهن کي پنهنجي اندر مان پاڙون پٽڻ گهرجي. ڪوي پهلاجرام پنهنجي شعر ذريعي نصيحت ڏئي ٿو :-

اڳ ۾ ڪر علاج اوکي گهڙي نا اچي،
وير وروڌ ڪروڌ کي پاڙون پٽ پهلاج.
سيتل ڪاڄ سياوَ کي من ۾ رک مهاراج،
مايا جو موٽاج مرندي پيي ٻڻُ ڪينڪي.

ڏٺي حرفت سان ڪين ملندو، باادب هئڻ سان اسانجو نصيب کلندو. ڏٺيءَ درخاڪساري اختيار ڪرڻي آهہ. جئن شرير جي صحت لاءِ پرهيز ضروري آهي تئن من جي شانتيءَ لاءِ پرهيز ڪرڻ گهرجي، جيسين اسان پرهيز نٿا ڪيون تہ نصيب چا ڪندو!

ادب ساڻ نصيب جڙندو آهي جيوَ جو،
پرچي نا پهلاج چڻي حرفت ساڻ حبيب.
ڪِري جنهنکي ڪانہ ڪا، تنهنجو ڪونہ طبيب،
گندو پيو غريب ڏکيا ڏسندو ڏينهڙا.

نڪو هلندي عمارت هيءَ نڪو ڪٽبو خزاني ڪي
پٽيان نيڪيءَ بديءَ جي هڪ عمارت ڪي اڏي هليو!

منش پريم جو چشمو پائي ڏسي ته ڪيس هرڪنهن ۾ هرهنڌ هڪ پرماتما ڏسڻ ۾ ايندو :-

عشق جي عينڪ اکين تي چاڙهج،
نور سان سڀ گهٽ نور نهارج،
هرهنڌ هوت نهار!

ڪوي ڀلاجرام صاحب وهنوار چاهي پرمارٿ جي پرگتيءَ لاءِ نصيحتون ڏيندي فرمائين ٿا :-

اُها ڪا پوڪ پوڪج، اڇي ڪم جا وقت توکي،
مرڻ جي مهل سڀ توکي مڏيون ۾ مال ڏک ڏيندءِ!
صداقت سک سناخت سک لياقت سک شرافت سک،
عنايت، سک، ڪفايت سک، لاچڙ ٻيا لعل ڏک ڏيندءِ!

ڪنهنکي به رنجائڻ نه گهرجي، جيڪڏهن اسين سکي ٿيڻ چاهيون ته ٻين کي به سکي ڪريون. ڪوي صاحب سهٽي صلاح ڏيندي چون ٿا :-

ڏئي آرام جو سڀ کي اُهو آرام پائي ٿو،
رنجائي ڪين ڪي ڪک کي، اُهوئي رام پائي ٿو،

سکميه جيون رهڻ لاءِ ڪوي صاحب صلاح ڏئي ٿو :-

گروءَ جي گود ۾ گرمک گذاريندين ته خوش هوندين
ديا ڌيرج ڌرم دل ۾ جي ڌاريندين ته خوش هوندين
بنا ڀلاج ستگر جي انڌارو ڪين ڪي ويندو
گروءَ جي گيان جو ديپڪ جي ٻاريندين ته خوش هوندين

ڪوي صاحب مٿين مصرائن ۾ گروءَ جي اهميت به بيان ڪئي آهي.

ڪوي ڀلاجرام کهڙيون نه ڪارگر نصيحتون ڏئي ٿو :-

وِسائڻ کان ڪنهنکي وَسائڻ چڱو آ،
هيسائڻ کان ڪنهنکي هَسائڻ چڱو آ.

ڪوي ڀلاجرام صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ ڪميا روپي ڪنڊ ڪائي منهن منو رکاج. يعني منهن سان منو ٻالهائج. ٻاڙو نہ ٻول. وهنو ار لاءِ چاهي پرمارٿ لاءِ متر ٻالهائڻ ۾ ڪميا جو ڳڻ تمام ضروري آهن.

منهن ڪي ڪر منو، ڪائي ڪنڊ ڪميا سندي،

ڪو تي ڪيڊ خيال مان ڪارو اکر ڪتو.

منهن تي جيڪڏهن ڪارائڻ لڳي وڃي ٿي تہ منهن ڪي ڌوئڻ سان منهن صاف ٿي ويندو پر جيڪڏهن من ڪارو آهي، من ۾ مئل آهي. وڪارن جي ڪارنهن آهي تہ اُن ڪي پريم روپي پاڻيءَ سان صاف ڪري اندر ۾ پرڪاش ڪر. من ڪاري ڪان منهن ڪارو ڀلو.

منهن ڪر ڪارو من ڪارو ڪين ڪي،

منهن ڌوئي ٿو منٿ ۾ من ڪارو ئي ڪارو.

پريم سان ڀلاج چئي ڪر اندر تہ اُجالو،

پريوءَ جو پيارو اُهو اٿي آدمي.

هنيلو ماٺهو اوڙاهہ ۾ اٽڪي تہ بہ پنهنجي هوڏ تي قائم هوندو آهي. هوڏي انسان موتين ڪي چڏي ڪوڏ چونبي ٿو، پندو پر پنهنجي آڪڙ نہ ڇڏيندو. ڪوي صاحب صلاح ڏيندي چيو تہ اسانڪي هوڏ، هٺ نہ ڪرڻ ڳ هرجي، ٻاهريون آڏمبر ڪرڻ نہ گهرجي.

هوڏي ڇڏي نہ هوڏ توڙي رساتل رسي،

محبت جامو ڇڏي، ڪانئر ميڙي ئي ڪوڏ.

پني تہ بہ ڀلاج چئي لوئيءَ ساٺي لوڏ،

گهر ۾ ليي نہ گوڏ، تہ بہ ڌوڏيندو ڌرتي هلي!

پرماتما جي پانڌيئڙن ڪي صبر سونهين ٿو. ڪميا سندن هشيار آهي. ڪروڌ تہ هرڪنهن لاءِ زهر مثل آهي. جيڪو ڪروڌ ڪري ٿو سو گنهگار آهي. ڪوي صاحب نصيحت ڏيندي چيو :-

صبر سالڪن ڪي سينگار آهي،

سنسار ۾ سست ٿي نہ رهجي. پرشارٿ ئي ديو آهي. ڪوي پهلاجرام آلسي ماڻهو جو چتر چٽيندي اَسانکي چست، پرشارٿي ٿي رهڻ جي تاڪيد ڪن ٿا :-

آلسي اڏ مئا جيئرا سمجهہ جهان ۾،
ڪم ڪرڻ جو ڪوس سي ڪائڻ جا ڪوها
ڪائي پي پهلاج چئي سهن ڏنپ ڏوها،
چت جا چور چوها، وات رکو تن ويڪرو.

اُدم وارو انسان اُنتي ڪري سگهندو آهي. نصيب بہ اُن کي نقصان پهچائي نہ سگهندو آهي، انڪري ڪوي صاحب صلاح ڏئي ٿو تہ سدائين اُدم ڪندا رهو.

اُدم جو اُستاد ساڻ ڪنيو جنهن سورمي،
ياويءَ جو تنهنکي نٿو يوت ڪري برباد.
پرشارٿ پهلاج جا اگڻ ڪري آباد،
ٿيندا ڪئن آزاد جن ڪرمن پاتيون ڪڙيون!

منش پنهنجي ڪيل ڪرمن تي فخر وٺي نہ پنهنجي وڏڙن جي واڪاڻ تي ناز ڪري، ڪوي محنت ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي چيو :-

پنهنجي ڪرٽيءَ ڪُڏ. ڪُڏ نہ ابن آسري،
وڏڙن جي واڪاڻ تي لوڏ رکي نا لُڏ.
محنت ڪر جان مرد ٿي، مورک بٽاج نہ مُڏ.
متان رکين رُڏ. نانءِ پٽيان پهلاج چئي.

ڪوي صاحب ڀڳتيءَ کان وڌيڪ سيوا جي اهميت ڏيکاريندي چيو :-

سيوا ڀڳتيءَ کان مٿي، سالڪن سيوا چئي،
وڏي جپ تپ جوڳ کان ڪامل ديا ڪئي،
پريت رکي پهلاج جا ڪرتون سيو سئي.

خودداريءَ جي شناس ڏئي ٿو.

جتوئي صاحب پنهنجي هڪ ٻي شعر ۾ خودداريءَ جو احساس ڪرائيندي بيدار ڪري ٿو :-

زرپرستي ڇڏي انسان جا پوڄاري ٿيو،

محل ۽ موهه ڇڏي مان جا واپاري ٿيو،

جتوئي صاحب جو نظريو وسيع هو ۽ سندس من ۾ انسان ذات لاءِ محبت هئي. اٽسڌي طرح شاعر اسانکي به سڀکي نصيحت ڏئي ٿو.

جو به مذهب آ انساني محبت جي خلاف

آ خلق جي خلاف آهه سو قدرت جي خلاف

ڪينو فتنو ٿئي برباد قرب محبت زنده آباد!

◆ **مراد علي قاظم** سنه ١٩٠١ع ۾ روهڙي سنڌ ۾ تولد ٿيو. هن صاحب اعليٰ تعليم حاصل ڪئي ۽ سرڪاري ملازم به ٿي رهيو. دنيا جي خود مطلبي جي عڪاسي ڪندي شاعر اسانکي به آگاهه ڪري ٿو :-

ڪنهنجو نه ڪنهن سان مطلب، مطلب سان آهه مطلب،

مطلب جي آهه دنيا مطلب جا يار آهن.

◆ **عبدالرحمان هالائي صاحب** ١٥ آگسٽ سنه ١٩٠٢ع ۾ هالا نوان سنڌ ۾ جناب علي محمد جي گهر تولد ٿيو. هن صاحب ماستري ڪندي سوَن شاگردن جي رهنمائي ڪئي. هن صاحب پنهنجي شعر ذريعي ڪي ڪارگر نصيحتون ڏنيون آهن :-

حلم ۽ پاڪيزگيءَ جو صاف صابڻ تون هڻي،

آب عبديت سان ڌوئي جسم جو سڀ ميرڪڻ.

نيڪ عملن ڪان سواءِ ڪٽنڊين نه ٻيو ڪاجهه پاڻ سان،

كميا جي برابر نہ هٿيار آهي.
زهر جي مثل آهہ ڪاوڙ ڪروڌ.
ڪروڌي منش خود گنهگار آهي.

ڪوي پهلاجرام صاحب جي گرنٿ ۾ انيڪ نصيحتن روپي هيرالعل آهن. ڪو غوا ص ٽٻي ڏئي لعل لوچي اچي.

◆ شري ليلارام پريمچند سڪندر جي وصيعت جو ذڪر ڪندي اسانکي بہ بيدار ۽ آگاهہ ڪري ٿو :-

مرڻ بعد لاشي کان ٻاهر ڪجو،
ٻئي هٿ خالي سي ظاهر ڪجو.
ڏسن مر نندا ۽ وڏا شهر جا،
تہ کنئين پاڻ سان شاهہ ڪوڏي نہ ڪا!
ڇڏي سڀ اتيئي خزانا ويو!
مڙئي معل ماڙيون اٽالو پيو!

◆ **حيدر بخش جتوئي صاحب** سنہ ١٩٠١ع ۾ لاڙڪاڻي جي بگوديري ڳوٺ ۾ الله داد خان جي گهر تولد ٿيو. بي.اي. پاس ڪري هي مختيارڪار ۽ ان بعد ڊپٽي ڪليڪٽر بہ ٿيو. سرڪاري عهدو ڇڏي هوُ هارين جي حقن جي حاصلات لاءِ لڙيو. ديش جي آزادي آندولن ۾ هن جناب آزاديءَ سان وابستہ غزل شعر لکيا. هي صاحب باغي ۽ ترقي پسند شاعر هو. سندس رڳ رڳ ۾ قوميت جي ڀاونا هئي. هي وطن دوست شاعر هو، خوددار شخص هو. سندس ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا آهن.

ٻئي جي محلات کان آ، پنهنجو ڪچو گهر خوشتر،
ڌارين جي زربخت کان پانهجي کدر خوشتر.

شاعر اسانکي بہ پنهنجي ديش ۾ ٺهيل شين واپرائڻ جي صلاح ڏيندي

ڪندي سکيا ڏئي ٿو :-

پروس پيڙيءَ پور، سک سيئي سنسار جا
غربت، مان غرور مور نہ رهي من ۾.
ناهي هيءَ تنهنجو ڏيهہ پروس تون پرديس ۾
ستگر ساڻ سنيهہ ڪري مڪتي ماڻ تون

اسانکي اناٿن مسڪينن لاءِ همدردي ۽ پيار هئڻ گهرجي. ڪوي ڏنو انن کي مخاطب ٿيندي اسانکي اٿسڌي طرح سکيا ڏئي ٿو :-

پروس اوڍي پٽ تون، محلين ڪرين قرار،
پر عجب اسرار، اجهو ڏين نہ اناٿ کي.

◆**سوامي بسنترام مهاراج** پريم پرڪاش منڊل جا ودوان بزرگ سنت هئا. هن ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراجن کان گرومنتر وٺي ساڌنا ڪئي. سندن جنم سنہ ١٩٠۴ع ۾ ڪاهي ڳوٺ ۾ شري ليکراج ڦگڻمل جي گهر ۾ ٿيو. هي سوامي ٽيئونرام مهاراجن جا پرم شش هئا. هن صاحب پرمپرا انوسار سنتي ۽ هنديءَ ۾ ڪاويہ رچنا ڪئي آهي. هي صاحب ڪايا ڪنچن ڪامنيءَ جو ذڪر ڪندي انهن کان دور رهڻ لاءِ آگاه ڪن ٿا :-

مايا ڪايا بادل ڇايا ڪنهن سان نيبهہ ناهہ
ناري ڪاري ناگڻ سمجهي تنهن سان من نہ لاءِ.

سوامي بسنترام مهاراج ساڌڪ کي صلاح ڏيندي چيو :-

بسنت جي مڪتي چاهين، گڻ گوبند جا ڳاءِ،
موهہ مٽائي گيان برهم جو هردي سان هنڊاءِ.

سوامي بسنترام مهاراج وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ سکيا ڏيندي چيو :-

ڇڏي موهہ ممتا، ڪپٽ ڪوڙ ڪاوڙ،
رکي پريم سڀ سان مٺي ٻولي ٻاٽي.
بسنت ڪر ڀلائي ڀلن ۽ ٻُرن سان،
هتي نام نيڪي ڇڏي وڃ نشاني.

ڪونه هلندو قبر ڏي، مٽ يا قريب و يار هڪ.
ابتدا ۾ ڇا هٽين اچ انتها تي غور ڪر،
وقت نعمت ڄاڻ ڪر ڪجهه پوءِ هلندءِ ڪين وس.
حسن پنهنجي تي مٿا مغرور هرگز ڪيم ٿي،

◆ **ڪوي تلسيداس تلريجا صاحب** جو جنم ۱۹۰۴ع ۾ ٿيو. هي صاحب سڄي زندگي اُستاد ٿي هزارن وديارٿين جي سونهپ ڪندو رهيو. هي سادگي سنيهه جو سوروپ هو. هن صاحب سنت 'تلسيداس جو رامچرت مانس' سنڌي ڪاويه ۾ دوها - چوپائي ڇند ۾ ترجمو ڪري سنڌي سماج سان وڏو وڙ ڪيو ۽ سنڌي ڌارمڪ ڪاويه جا ڳهڙا پڻ پريا. هن صاحب سنڌيءَ ۾ شعر چيو آهي. سندس شعر ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا به آهن.

ماڇ سڄڻ منهنجي صلاح ڇڏ هٺ، صبر اختيار ڪر،
جن کي تولئه آهه نفرت تون اُنهن کي پيار ڪر.
تو ڪري جهونو حسد جو گهر اُجڙ گلشن خزان،
مشڪ پيو ۽ مرڪ دم دم زندگي گلزار ڪر.

◆ **شاعر فتحچند 'پروس' صاحب** جو جنم ۱۹۰۴ع ۾ بهلاٽي نواب شاهه ضلع ۾ برهمڻ پريوار ۾ ٿيو. هن صاحب سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ڪاويه رچنا ڪئي. 'پروس جي پڪار' رهاٽيون راحت پريون سندس ڪاويه سنگره آهن. اسين ڪيڏا نه ورق وارايون ٿا، پر ڏٺيءَ جي ڄاڻ وارو پستڪ ڪين ٿا پڙهون. ڪوي پنهنجي من کي سمجهائيندي اسانکي به سکيا ڏئي ٿو :-

ڪيڏا پڙهيئه ڪتاب، هڪ هڪ ڪري حب مان،
پروس پڙهيئه نه باب، راز پريو رازق جو.

سنساري سک دائمي ڪين آهن، اُهي عارضي آهن ڪوي صاحب بيدار

سڀ کي پريم پيئار، پريم جو پيالو من کي ماري.
تپت نو اري دل کي ٺاري، ميٺي سنسو سيءُ نو ار.
سو امي بسنترام محبت ۽ ميلاپ جو پيغام ڏيندي اسانکي صلاح ڏئي ٿو :
ملي پاڻ ۾ پريم وڌايو دلڙيون ملايو،
سڀ وير وروڌ ڀلايو دلڙيون ملايو.
پريم ڪرڻ سان ايڪتا ٿئي ٿي،
تنهن مان طاقت پيدا ٿئي ٿي.
ڪري همٿ دشمن کي دٻايو، دلڙيون ملايو!

◆ **سو امي پرمانند صاحب** جو جنم شڪارپور سنڌ ۾ شري چوڪسرام جيگهه جي گهر ٿيو. هي صاحب گهر گرهستي هوندي نام ساڌنا ڪري سنت ٿي پيو. آڌياتمڪ مارگ ۾ اُنتي ڪري سوَن پريمين جي سونهپ ڪيائين. هن صاحب سنڌيءَ ۾ سامي صاحب جي سلوڪن جي طرز تي سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ٻاڻي چئي آهي. اسين سنساري پدارٿن جي پراپتيءَ لاءِ هرڻ وانگر سهڪي ساهه ڏيون ٿا. سو امي پرمانند سجاڳ ڪندي چوي ٿو :-

جڳ هيءُ سڄو رُڃ جو پاڻي،
نڪي هو هوندو نڪي ڏس هاڻي
سو امي جن روپڪن ذريعي سکيائون ڏين ٿا :-
مفت محبت جي مٺائي آ، ڪا سمجهي دل سياڻي
ڪنهن سان مٺو ڳالهائڻ، ڪنهنکي پيار ڏيڻ ۾ ڪو خرچ ڪونهي پر تڏهن به پيار ڏيڻ ۾ ڪنجوسائي ڪريون ٿا :-
لاهي لٿا لوڀ جا موهه کي موڪل ڏي
سو امي پرمانند ساتڪ کي لوڀ ۽ موهه جو تياڳ ڪرڻ جي سکيا ڏئي ٿو :-
ويساهه وٺ وشو اس ڪر ويرَ ورهين جا نلس ڪر
پنڄ وڪار انسان جا دشمن آهن. ڪوي اُنهن کي نلس ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

ڪوي صاحب پريم ۽ شرڌا سان دان ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

ڌن مان ڪر دان جيئري شرڌا ۽ پريم سان
جيڪي تون پاڻ ڪندين سوئي ساڻ ڪٽندين
ڪلندو تون سرڳ ۾ ويندين ديون جي اُڌار سان
پوڪي جيئن ان وڏي ٿو، ڏيندي تيئن ڌن وڌي ٿو
پريو پرسن ٿئي ٿو دينن جي سار سان.

مسڪينن گهرجائن کي دان ڏيڻ سان پرماتما بہ پرسن ٿئي ٿو. ڪوي بسنترام مهاراج پاپ ڪرم ۽ مانس شراب کان ڪنارو ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

ري من مورک! پاپ ڪري ڇو هردم، پنهنجو پيٽ ڀرين ٿو!
مانس ماڇي کائي ٿو خوش ٿين، دارون پي دل ۾ تہ ٺرين ٿو!

ڪوي صاحب ٻين اوگڻن کان بہ دور رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

وياج، ٺڳي چوريءَ رشوت سان، ڪپٽ ڪري ڇو دين ڦرين!
لوڀ موهہ ۽ ٻوهہ ڪري تو ڪوڙن قسمن کان نہ ڊرين.
بسنت سي ئي ساٿ نہ ڏينديءَ، جن لاءِ ڳٽتين منجهہ ڳرين!
ساڌ سنگت هر ڀڳت ڪري تون، ڀو ساگر مان ڇو نہ ترين!

اسان مان ڪيترا رسن ۾ ريجهي پنهنجو پاڻ کي بيمار ڪريون ٿا. پنهنجي پيرن تي پاڻ ڪهاڙي هڻون ٿا. ڪوي صاحب اسان کي بيدار ڪري ٿو تہ اُنهن رسن چسڪن مسڪن کان دوُر رهون.

پاڻ ڪهاڙي هٿي پير تي، پاڳل پيو پڇتائي،
يوڳ ڀوڳي کي روڳ پرائي، ويٺو دوا ڪرائي!
مايا خرچي دارون وٺي ٿو، در در چوٽان کائي،
جوئا ڪري جوئاري جڳ ۾، دربدر ٿي دک پائي.
ڪام اند ۾ ڪامي ٿي ٿو، ڪرم ڪڪرم ڪمائي.
ايرشا ڪروڌ اگنيءَ ۾ ڪروڌي پنهنجو جيءُ جلائي.

ڪوي بسنترام مهاراج پريم جو پيغام ڏيندي لکيو :-

پريم بنا ڪو ڪنهنجو ناهي، سڪ سان سڀڪو پنهنجو آهي.

◆**سوامي ڪيولرام صاحب** جو جنم سنہ ١٩٠٦ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ شري پرمانند گوپالداس ڏاسواڻيءَ جي گهر ٿيو. هن سوامي ڪيشوداس مهاراجن جي چرڻن ۾ ويهي آتمڪ گيان پراپت ڪيو. سوامي ڪيولرام جيو ڪي جاڳرت ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

موج ماڻج تون من ۾، جڳ سپنو ڪوڙو ڄاڻ،
مايا کيل تماشو اٿئي، متان ڦاسين پاڻ.

◆سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن جو نصيحتائہ شعر

پريم پرڪاش منڊل جا برپا ڪندڙ ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراج مهان گيانوان ودوان ۽ اوچ ڪوٽيءَ جا سنت ڪوي هئا. سندن گادي نشين ستگرو سروانند مهاراج بہ ڪوي هرديہ هئا. هنن پنهنجي ڪاويہ ۾ پنهنجو نالو استعمال نہ ڪري پنهنجي ستگرن سوامي ٽيئونرام مهاراجن جو نالو استعمال ڪيو آهي. سندن ڪانپوءِ ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراج گ ادي نشين ٿيا. پرمپرا کان پرياوت ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراج آڌياتمڪ مارگدرشڪ سماج سڌارڪ ڀڳت ڪوي هئا. هنن بہ پنهنجي رچنائن ۾ پنهنجي نالي بدران پنهنجن ستگرن جو نالو ورتو. ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن جو جنم رکشا ٻنڌن جي پوتر ڏينهن ١٥ آگسٽ ١٩٠٧ع ۾ سکر سنڌ جي چڪ ٻوٽ ۾ شري آسودومل ڀوجا جي گهر ۾ ٿيو. سندن ماتا جو نالو ڄڳل ٻائي هو. سوامي جن ٻارهن سالن جا هئا تہ کين وڏي ماتا نڪتي، انڪري سندن اکين جي روشني غائب ٿي ويئي. سنت سائين هرچورام صاحب ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراجن جي ڪرپا سان سندن اندر جون اکيون کليون. نئدپڻ ۾ ئي کين مهان وڀوتي ستگرو سوامي ٽيئونرام مهان گرو روپ ۾ پراپت ٿيا. ٻالڪ سوامي جن آجيون سندن شرڻ ۾ رهيا. اُنهن جي اسيم آسيس ۽ نام ساڌنا سبب هوُ پاڻ سچا سنت ٿي پيا ۽ هزارن لوڪن جي راهہ روشن ڪيائون. سوامي جن سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ڀڳتي ڪاويہ جو سرجن ڪيو. سندن ڪاويہ 'ڀڄن بهار' ٻن ڀاڱن ۾

♦ **درويش گوپالداس 'طالب'** سنت بابا نيپراج صاحب جو مريد هو.
هن درويش دهليءَ 'مجنو ڪاٽيلا' آستان پرپا ڪيو. اُتي هن روحاني رنگ
لڳايو. هن صاحب به سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. طالب صاحب سڀ ۾ سائين
کي پسي، اسانکي به ساڳي صلاح ڏئي ٿو :-

طالب سڀ ۾ ساکي چاڻج،
صورت مورت سوئي سڃاڻج.

طالب صاحب سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو :-

خودي ڇڏي ڪوريءَ ۾ سُن جو مڪان ٺاهه تون
دُئيءَ جو دروازو ڀڃي، اندر گهارين گهاءِ تون.

شاعر ٻيائيءَ جي ڀاونا اندر مان ڪيي بسڀ ۾ هڪ ڏٺيءَ جو ديدار ڪرڻ
جي صلاح ڏئي ٿو:-

دُئيءَ جا ڪيڊ تون دل مان داغ،
سڀ ۾ سمجهه هڪ الله.

اسان کي پنهنجي ڪرمن جو حساب ڏٺيءَ در ڏيڻو آهي. هڪ هڪ
سواس جو ليکو ڏيڻو آهي. شاعر بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

منزل ڪين وسار مسافر اِڪتي هل،
مرشد آهي توسان پل پل.

١) گهڙي پلڪ جا رنگ تماشا،
من کي نه ڏي ڪوڙا دلاسا،
من پنهنجي کي مار - منزل ڪين وسار!

٢) هُت به توکان پڇاڻو ٿيندءِ
دم دم جو ليکو ڏيڻو پوندءِ
وحدت اندر نهار - منزل ڪين وسار!

مرشد ۾ پورو پورو اعتقاد هئڻ گهرجي. هو اسانجا ڏک درد دور ڪندو.

هو رهبر ڪم ڪندو سڀ سؤلا، ڪم ڪندو سڀ سؤلا.
ڏکن جا ڪين ڏينهڙا ايندا، سڀ ٿي لهندا رولا.

۽ پياري پريوءَ کي پرسن ڪرڻ لاءِ سيوا هڪ ساڌن آهي. سيوا بنا مغروري ۽ مٺو ڳالهائيندي ڪرڻ گهرجي. پنهنجا عيب کولڻ نه گهرجن. سوامي جن اها سکيا ڏيندي فرمائن ٿا :-

تڪبر تيا ڳي سيوا ڪن جي، لوڪ پنهنجي ۾ تن تن سي،
سيوا ڪندي مٺڙو ٻولن، پلاجي ڪنهنجو عيب نه کولن،
چاهي تن نر ناري ري، مئن واري جاوان....

ٻئي هڪ پڄن ۾ سوامي جن فرمائن ٿا :-

صاحب کي سرچائڻ خاطر سيوا ساڌن آهي
سيوڪ بڻجي سيوا ڪر تون، چڙهي سوارٿ سارا
سيوا ڪريو سيوا وارا

سوامي جن کي دين دکين پکين پسن لاءِ دل ۾ همدردي هوندي هئي. هوُ اُنهن جي شيوا ڪرڻ لاءِ اُتساهت ڪندا هئا ۽ پاڻ به سدائين سڪرت - سيوا جي ڪارين ۾ سڪريه هوندا هئا. هوُ آئي وئي کي سنمان ڏيندا هئا. هوُ اسانکي اها سکيا ڏيندي چون ٿا :-

مايا وارا مايا مان ڪڇ ديا ڌرم پڇ دان ڪريو
پوڄن بکين کي کارايو، پاڻي پيئاريو پياسن کي
انگ ڍڪڻ لئه ڪپڙا ڏيو، آئي جو سنمان ڪيو
چوٽو پکين کي گاهه پسن کي، ڪنڍ ماڪوڙين ڪولين کي
ٻوٽن برڇن کي جل ڏيئي بن کي سوپياوان ڪيو

سوامي جن دکين جي شيوا ڪرڻ کي اهميت ڏين ٿا :-

ڪر ڪروڙين چڙهي سيوا جي ڪر ڪار تون،
دين دکين ۽ پسُن پکين ڏياڄ هلي آرام.

سوامي جن پاڻ سخاوت جا صاحب هئا. دان پڇ ڪرڻ ۾ درياهه دل هئا، انڪري اسانکي پريرت ڪندي فرمائين ٿا :-

دان بنا ڌن اٿوَ اجايو، ديد بنا جئن نئن ٻئي،
موڙي بڻجي لوڪ پنهنجي ۾، پنهنجو نا ايمان ڪيو.

سنگرهيت آهي. سوامي جن جي ڀڳتي ڪاويہ ۾ ڪيترائي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا، جي اسانجي وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ راهہ روشن ڪن ٿا.

اهنڪار ۽ هٺ انسان کي ڪرائيندو آهي. خدا جو خوف رکڻ سان اسين پاپ ڪرم کان پري رهنداسين. سوامي جن فرمائين ٿا :-

هل وات هيٺائين واري، جا پرينءَ کي آ پياري
ڊپ سائين جو ڌار، هٺ هئڻ جو هار
ڪر غريبي گذار، جي پسڻ پرينءَ جو چاهين.

ٻي هڪ پاڇن ۾ سوامي جن صلاح ڏين ٿا :-

ڪنبي ڪنبي ڪڻ پير، من تون ڪنبي ڪڻ پير،
پير پير جو ڪندءِ پاڇاٺو، مالڪ مهاسمير.
ڪک جي هيٺان لک تہ پيو ٿي، عقلمندن چوڻ اهو ٿي،
هيٺ نهاري هلج سنڀاري، جئن دکي نا ڪير - من ...

سٺي صحت لاءِ ڪم کانا گهٽ کائڻ گهرجي ۽ من جي شانتيءَ لاءِ غم کائڻ گهرجي، ڌڻيءَ جي رضا تي راضي رهڻ سان سک جي پراپتي ٿيندي. سوامي جن بہ اِها صلاح ڏيندي فرمائين ٿا :-

غم کائيندين سک پائيندين، ساجن هن سنسار ۾
غم کائڻ مردانگي، چت چاهيندين سک پائيندين
پاٺو ماڃين ڀڳوان جو، جس ڳائيندين سک پائيندين.

ستگرو اگيان جي اوندهہ دور ڪري گيان جو پرڪاش ڏئي ٿو. انڪري گروءَ جي سخت ضرورت آهي. وهنوار لاءِ چاهي پرمارٿ جي پرگتيءَ لاءِ گرو ضروري آهي.

گر بن ڪنهنکي گيان نہ ٿيندو
گيان بنا اگيان نہ ويندو
اٿي دک جو پاڇ اگيان ري....

سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي 'نيت بد روڻي رد، نيت صاف تہ نفعا ئي نفعا.' سوامي جن پنهنجي رچنا ۾ اها نصيحت ڏين ٿا :-

نيت جن جي آ صفا، هِتِ هُتِ ٿين تن کي نفعا
کهي ٿيئون درمت چڙي گرمت جو پرڪاش ڪر.

دنيا ۾ رهندي ڪم ڪريون پر پريوءَ کي نہ وساريون. هٿ هاج ۾ من
لڪ ڏانهن مائل هجي. سوامي جن اها سکيا ڏيندي فرمائين ٿا :-

يلي دنيا جي ڪر ڪار تون پر سائينءَ کي نہ وسار تون،
گهرجي ڪر ڪاڄ، ڪر تون پر جي،
هٿ جي ڪر ڪاڄ، ڪرتون هرجي،
ڪهي ٿيئون جنم سدار تون.

ست ڪرم ڪرڻ ۾ وير نہ وجهجي

جو ڪاڄ ڪرڻو ٿي هاڻي، رک نہ سڀاڻي تائين
مهل حال جي اٿي امولڪ، وئرٿ متان وڃائين!

جيڪي بنا سوارٿ ٻين جو ڀلو ڪن ٿا انُهن جو تنهي لوڪن ۾ جس
ٿئي ٿو.

پرهت ڪارڻ جيئڻ جنهنجو
لوڪ ۾ جس آ تنهنجو
جنهن ۾ ترنا پر اُپڪار آ، تنهن جو جيئڻ ئي بيڪار آ

جيڪي صبوح جو سويل سجاڳ ٿين ٿا تن جو نصيب کلي ٿو،
انڪري سوامي جن صلاح ڏين ٿا :-

امرت ويلي جاڳ جاڳ پيارا!
جاڳڻ سان ئي کلندو ڀاڳ پيارا!

---- ---- ----

امرت ويلي امرت جهڙي ٻاڻي ٻول تون،
امرت ٻاڻي ٻولي پنهنجي قسمت کول تون.

سنتن جي سنگ ۾ تن من سڌري ٿو ۽ ڪسنگ ۾ من اُڌري ٿو. سوامي
جن انڪري صلاح ڏين ٿا :-

ساڌ سنگت ۾ تن من سُڌري، ڪاري ٿو ڪسنگ منهنجا من.

ڪيترائي شاخص نہ سو اسن جو قدر ڪن ٿا نہ مايا جو سداُپيوگ ڪن
ٿا. اهڙن شاخصن کي آگاهہ ڪندي سوامي جن فرمائين ٿا :-

اسين مايا جي چڪر ۾ مالڪ کي وساري ويٺا آهيون. پرماتما اسانکي امولہ مانش ديھي ڏني آهي، سوين سک ڏنا آهن، اُن سان نينھن جو ناتو ڳنڍڻ گھرجي.

جنھن آ توکي پيدا ڪيڙو تنھنکي تون نہ پلاءِ بندا!
چوراسي لک جوڻين اندر مانش جوڻي اُتم اٿي،
سائي جوڻي جنھن تہ ڏني ٿي تنھن سان لنوڙي لاءِ بندا.

سوامي جن ڏينھن جو سنساري وھنوار ڪرڻ ۽ رات جو ڪاجھہ وقت پرپوءَ جو چنتن ڪرڻ جي سکيا ڏيندي چون ٿا :-

رات رام سان ڏينھن ڏيھہ سان ائين وقت گذار بندا!
لوڪن سان پل ملج ڏينھن جو، رات پرينءَ سان گھار بندا!

سوامي جن من کي سمجھائيندي اسانکي اشارو ڪن ٿا :-

چوري چغلي نندیا ڪر نا، اوگڻ ڪنھنجو دل تي ڌرنا،
سڀ سان منٺڙي ٻولي ٻولج، پڙدو ڪنھنجو نا تون کولج،
پرپوءَ وٽ مان پھچايان، منڙا توکي آنءُ سمجھايان.

منش ڪوڙ ڪپٽ جي وھنوار ۾ والیءَ کي وساري ڇڏيو آهي. سوامي جن سچيت ڪندي صلاح ڏين ٿا :-

من گھڙيءَ گھڙيءَ جپ رام تون، ڇڏ ڪوڙ ڪپٽ جا ڪام تون!
ھلي روئيندين انت تمام تون ڇڏ ڪوڙ ڪپٽ جا ڪام تون.

سوامي جن کوٽ ڪندڙن کي آگاھہ ڪندي چون ٿا :-

من کوٽ نہ ڪر تون کوٽا، جم جا سھندين سوٽا،
کوٽ ڪري خوراڪون کائي، پيٽ پرين ٿو ڏوٽا،
ڌرمراءِ ھُت ليکو پڇندو، گھاٽي ۾ ڏئي گھوٽا.

اڄ جو واتاورڻ ڏسي سوامي جن کمڙي نہ سھٽي صلاح ڏين ٿا :-

پنھنجو پاڻ پلج، پوءِ ٻئي کي جھلج اي پيارا!
اڄ چوڻ جو وقت ڪنھن ناھي، جو چوندو سو وير پرائي،
تنھن کان ماٺ ڀلي، اِھا نيڪ ڳلي عقل وارا.

اچ ڪلمہ ڪنهنکي بہ ساچ چوڻ نٿو وڻي، مرچ لڳن ٿا. انڪري سوامي جن ماٺ ۾ رهڻ جي سکيا ڏين ٿا :-

ماٺ ڪري هت وقت گذار، ڪُڇ پُڇ ڪنهن سان ڪين پياري،
جي ٿو ساچ چوان مان ڪنهنکي، لڳي باهہ ٿي تن ۾ تنهنکي.
بيحد جڳت ڪري بيزار، ماٺ ڪر هت وقت گذار.

سوامي جن هڪ ٻئي سلوڪ ۾ پنهنجي سکيائون ڏين ٿا :-

منڙا منهنجا جاڳ تون، ڪر تون ساچ جي ڪار،
سيل صبر سنتوش کي، دل جي اندر ڌار،
گرمنتر جي مام سان، من مورک کي مار،
تہ تنهنجي ٿئي جئڪار، ٽيئون لوڪ ٿنهي ۾.

سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن جي ڪاويہ ۾ ڪيترائي نصيحت روپي گوهر آهن.

◆ **شاعر محمد بخش 'ڪوجهي' صاحب** سنہ ۱۸۹۱ع ۾ شڪارپور سنڌ ۾ شيخ الاهي بخش جي اڱڻ کي آباد ڪيو. هي ننڍپڻ کان ئي تيز فهم پڙهڻ ۾ هوشيار هو. هن ايل.ايل.بي. پاس ڪري لا ڪاليج ۾ داخلا ورتي. هوُ لا ڪاليج ۾ ٻيو سال پڙهي رهيو هو جو سندس والد وفات ڪئي. ڪٽنب جي پرورش لاءِ هن پڙهائي اڌ ۾ ڇڏي وجي سرڪاري نوڪري ڪئي. هي صاحب پنهنجي قابليت ۽ علميت سبب پهرين مئجسٽريٽ ۽ پوءِ ڪليڪٽر ٿيو. هي درويش دل خدا ترس شخص هو. هن ساچل سائين جي سجاده نشين سخي قبول محمد مان روحاني فيضِ حاصل ڪيو. هي صاحب ساچل سائين جي درگاه جو عقيد تمند مريد هو. هن مرشد ساچل سرمست جي نالي 'ساچل لا ڪاليج' برپا ڪيو. هن صاحب سنڌي ۽ هنديءَ ۾ ڪلام چيو آهي. هي صاحب روحاني رنگ ۾ رنگيل ويو. هن صاحب پنهنجي ڪلام ذريعي کي نصيحتون ڏنيون آهن. جن کي دلبر جي ديدار جي چاهنا آهي تن کي اڌ رات جو اُٿي رب کي ريجهائڻ

من سوچ تون ڪاڄهہ لوچ تون، ويٺي ويندءِ ڪوهہ ڪٽي!
ڪهي ٽيئون چڙ آرس ڀائي، همٿ رکي ڪر نيڪ ڪمائي.
ڀاڳہ بہ توسان ڪري ڀلائي، پوندين سورن ڪان بہ ڇٽي.

هر پراڻيءَ ۾ پرماتما وياپڪ آهي انڪري اندر مان ڪروڌ، ايرکا ڪيي
سين سان منٺو ٻوليو :-

گهٽ گهٽ اندر گوبند چاٽي، ٻولي منٺي ٻول تون،
ڪي منهن مان اڪر نہ خام، تنهن ۾ تنهنجو آ ڀلو.

سائينءَ سوين سک ڏنا آهن، پر جيڪڏهن ڪو دک ملي ٿو تہ دانهون
نہ ڪيون.

شڪر شڪر ڪر ڏاٽيءَ جي دئاري
شڪر سان صبر ڪي رکاج هردي ڏاري.

ڪرم انوسار ڦل جي پراپتي ٿئي ٿي. ست ڪرم ڪرڻ سان سک
جي ۽ ڪڪرم ڪرڻ سان اُنجو نتيجو دک ڀوڳڻو پوي ٿو. ڏاٽيءَ جي در
حساب ڏيڻو آهي.

ڪندين ڪرم جهڙو، ملي ڦل بہ تهڙو،
ليکو پاپ پنج جو، اُتي تون ڀريندين.

اسين پاڻ کي دائمي سمجهي ڪيڏو نہ وستار ۽ اهنڪار ڪيون ٿا.
سوامي جن سچيت ڪندي آگاه ڪن ٿا :-

ڏينهن چار تون، هت يار تون ايڏو ڇو اهنڪار ڪرين!
ڪال وڏي هڪ آهي هستي، سڀ جي لاهي ڪنهن ڏينهن مستي،
تنهنجي پي ٿي اڳتي بستي، وئرٿ ڇو وستار ڪرين!

دان پنج ۽ ڌارمڪ ڪرم ڪرڻ ۾ ويرم نہ وجهجي، سوامي جن سکيا
ڏيندي چون ٿا :-

ڌرم ڪرڻ ۾ ڪر نا دير، جي چاهين ڪلياڻ تون پنهنجو
هڪڙو پل پي دير نہ لائج، ڦرني سان گڏ پٽيہ ڪمائج
ترت دان مها پنج، جي چاهين ڪلياڻ تون پنهنجو.

ـي آهي. سندس سپتر گوپ چندر ۽ مهيش چندر اڄ بہ ديش وديش ۾ ماستر
چندر صاحب جي يادگيري تازي رکي ويٺا آهن. ماستر چندر دنيا جي بي
اٿباتيءَ جو ذکر ڪندي بيدار ڪري ٿو :-

دل ڪنهن سان نہ جڳ ۾ اٽڪايو،
متان پيار ڪري پوءِ پڇتايو.
گل لاٽي صبح گلزاي آ،
ٿيندي شام تہ گل جي تياري آ.
ڏينهن چار چمن ۾ بهاري آ، جڏهن آئي خزان گل مرجهايو!

دنيا جي بي اٿناتي بيان ڪندي شاعر بيدار ڪري ٿو :-

باغن ۾ بهاري ۽ خوشبوءَ آ صفا
بنگلن ۾ نهاريان ٿو تہ بنگلا بہ بي بقا!
ماڻهو بہ سڀ ٿا ڏسجن سر ڪان اصل خفا،
هر چيز بي بقا تہ پوءِ ايندي ڪٿان وفا!

--- ---- ----

دل ئي نئي لڳي هن ڪوڙي جهان ۾،
ڪوڙو وکر رکيل آهي ڪوڙي دڪان ۾.
بنگلا وسايا جن اُهي بنگلا بہ ويا ڇڏي!
ڪهڙو مزو پوءِ ايندو اعليٰ مڪان ۾.

شاعر چندر صاحب مٿين مصرائن ۾ سکيا ڏني آهي تہ اسين دنيا ۽ دنيوي
بيدارٿن ۾ موهہ نہ رکون، اُنهن جي حاصلات لاءِ ڪُڪرم نہ ڪيون.

ماستر چندر جي دل ۾ مسڪينن لاءِ محبت ۽ همدردي هئي. هن حاڪمن
۽ زردارن کي للڪاريندي سکيا ڏني :-

غريبن جي گهر کي نہ ديوار در آ،
زمين فرش ۽ ڇت عرش نيلو امير آ.
جهنگلن جهوپڙين ۾ جنين جو گذر آ،
تڏهن بي زبان تي شڪر ئي شڪر آ.
لڙي ڪا گهڙي وڃ وٽن ملڪ والي،
او! زردار تن سان ٿيءُ حالي حوالي!

هرجي. پنھنجي اندر مان ٻيائي ۽ ٻين غلط خيالن جو ڪچرو ڪيي اندر صاف ڪرڻ گهرجي. اندر صاف ٿيندو تہ دل ۾ دلبر جو واس ٿيندو.

اُٿي جاڳ عاشق سڄڻ ٿو سنڀاري،
سمهڻ تو نہ لائق پرين ٿو پڪاري.
نہ ڪر دير دم ڀي اول گهر صفا ڪر،
سڄو غير ٻوهر ڪيي ڇڏ ٻوهاري.
اُٿي تون آديءَ جو سھٽل ڪاڻ ڪوجهي،
انھيءَ پر اوجاڳو سدائين سنواري.

◆ **شري ٿارومل بجاج صاحب** جو جنم ١٩٠٨ع آباوڙي سنڌ ۾ شري تلسيداس بجاج جي گهر ۾ ٿيو. سنڌ ۾ هن ماستري ڪئي. پونا ۾ رهندي هن ساڌو ٽي. ايل. واسواڻي ۽ دادا جشن واسواڻيءَ مان روحاني فيض حاصل ڪيو. هي صاحب سامي صاحب جي سلوڪن جي طرز تي سنڌيءَ ۾ سلوڪ لکيا. هي صاحب بيدار ڪندي ستسنگ جي صلاح ڏئي ٿو :-

بندا جلد ٿي سجاڳ، ڇو انڌو ٿيو آهين انڌ ۾
انھيءَ مايا موهڻي جي وس ڦاٿو آهين وشين گند ۾
رستو پريوءَ جو ڀلجي ڦاٿو آهين تون ڦند ۾
داس ٿارو لاڙو رکہ ستسنگ ۾، جتان ملئي سوجهرو

◆ **ماسٽر چندر صاحب** جو جنم سنہ ١٩٠٩ع گيتا جينتيءَ ڏينھن ٿاروشاه سنڌ ۾ شري آسنداس دانيءَ جي گهر ۾ ٿيو. هن گاين وديا جي ساڌنا ڪئي. سندس ڪنٺ ۾ سرسوتيءَ جو واسو هو. سائين ڪين متر آواز ڏنو. گرو گلراج صاحب ڪان گرمنتر ورتائين. هي صاحب ٻين درويشن جي بہ صحبت ۾ رهيو. سندس سوز ڀري سُر تي هزارين ماڻهو اڪن ڇڪن هئا. هي صاحب نہ صرف سٺو گايڪ هو پر ڪيس شاعراڻي دل بہ هئي. سندس ڪلام ۾ موسيقي ۽ ميٺاج آهي. سندس عاشقاڻہ ڪلام اڄ بہ هزارن جي لبن

۾ ڀاڱ ورتڻ شروع ڪيو. هي صاحب مهاتما گانڌيءَ جي ويچار ڌارا کان
پرڀاوت ٿيو. هي صاحب سنت جي ٻولين ۾ شهر ۾ پنهنجي قومي گيتن
ذريعي عوام ۾ ديش ڀڳتيءَ جي ڀاونا جو سنچار ڪندو هو. سندس انقلابي
۽ قومي ويچار ڌارا سبب ڪيس جيل جي ياترا ڪرڻي پئي. هي نشڪام
نشناوان نبر ديش ڀڳت هو ته ايشور ڀڳت به هو. سندس ڪنٺ ۾ سرسوتيءَ
جو واسو هو. هوءُ پاڻ گيتڪار به هو ته بلند آواز وارو گايڪ به هو. ديش
جي ورهاڱي سبب هي ڀارت ۾ آيو. گانڌيڌام آدي پور اڏڻ ۾ به سندس يوڳ
دان رهيو. هوُ ڪيترا سال سنت ونوبا ڀاوي سان گڏ ڀودان آندولن ۾ سڪريه
رهيو. هي صاحب سادگي سيوا ستيه سنيه سهانيوتيءَ جي ساکيات صورت
هو. 'سنگيتانجلي' ۾ سندس گهڻو ڪلام سنگره ٿيل آهي. ان بعد ٻيا ڪاويه
پستڪ به شايع ٿيا.

'وڻ ڪهاڙو' دادا دکايل صاحب جو شاهڪار نظم آهي، جنهن ۾ هن
ديش جي آزاديءَ لاءِ ايڪتا ۾ رهڻ جي نصيحت ڏني آهي. نظم جو پويون
مصرائون پيش آهن :-

وڻ متي هن ملڪ جي آزادگي جاٽي سدا،
ٻن غلاميءَ جي ڪهاڙي جو ته ٿيو باحري خدا.
هيءَ نصيحت ناهه ليڪن دل دکايل جي پڪار،
جا ڪندي غافل وطن وارن کي جاڳائي هوشيار.

راشٽريه ڪوي دکايل صاحب 'ليلا مجنون' نظم ذريعي به ملڪي محبت جي
نصيحت ڏني آهي. ان نظم جون پويون مصرائون پيش
آهن :-

ڪُتيءَ جي ڪتوري جا مجنون گهڻا،
مگر رت ڏيڻ وارا ڪي ڪي ڪٿا.
فدا سر جي آزادي لعليٰ تان ڪن،
وعن کان متي نه ڪجهه به وانجهي رکن.
دکايل اُهي ديش جا گهٽگهرا،

اسين سنسار ۾ نام جو واپار ڪرڻ، ست ڪرمن جو سودو ڪرڻ آيا آهيون، دنيا جي پرپنچ ۾ اسين ڪچ جوواپار ڪريون ٿا. پرماتما جي سودي جو ڪو ورلي واپاري آهي. ماستر چندر صاحب بيدار ڪندي چوي ٿو :-

ڪوڙي شان جي خاطر ڪيئي ڪوڙ ڪمائن ٿا.
بازي جيتڻ لاءِ بهانا هنر هلائن ٿا.
'چندر' تنهن جيتي بازي، جنهن جيتي ئي هاري،
سائينءَ جي سودي جو آ ڪو ورلو واپاري.

شاعر مٿين مصرائن ۾ بندگي ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو.

ماستر چندر شاستر پڙهڻ کان وڌيڪ مهتوَ شرڌا ۽ وشواس کي ڏنو آهي. ٻاهرين علمن کان وڌيڪ ملهائتو آهي آتما جو گيان.

وشواس ۽ شرڌا رکڻ شاستر پڙهڻ کان قيمتي
هڪ آتما جو گيان آ، علمن سکڻ کان قيمتي

شاعر ڪامني ڪنچن جي آسڪتي ڇڏڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

ڪجهه خبر ناهي تہ سڏ ٿيندو سرڪار جو،
موهہ ڇو مورک رکين ٿو مال ۽ زال ۾!

انسان ڪيڏا قلعا اڏي ٿو، شاعر بيدار ڪندي لکيو :-

ڇا سمجهي ٿو تہ تون نئي دنيا ڪا اڏيندين!
آخر تہ ادا تون بہ زماني مان لڏيندين!

◆ **ڪوي هوندراج 'دکايل' صاحب** سنڌين جو راشٽريہ ڪوي هو. سندس جنم لاڙڪاڻي سنڌ ۾ ١٦ جنوري سنہ ١٩١٠ع ۾ شري ليلارام ماڻڪ جي گهر ۾ ٿيو. ١٣ سالن جي عمر ۾ سندس رچيل گيت 'ڪرشن ٻالجناولي' سنہ ١٩٢٣ع ۾ پرڪاشت ٿيو. اُن بعد سنہ ١٩٢٦ع ۾ سندس آريہ ٻالجناولي ڇپجي ظاهر ٿيو. سائين ڪشنچند بيوس شري دکايل جي شعروشاعريءَ ۾ سونهپ ڪئي. هن جوانيءَ ۾ ئي ديش جي آزادي آندولن

ڪر نہ ڪنهن پورهئيءَ کان هرگز عار تون،
سمجهہ محنت کي سکن جو سار تون.

اسين ماضيءَ کي ياد ڪري اجايو وقت وڃايون ٿا. زمان حال ۾ هوشيار ٿي اُجڙ دل کي آباد ڪريون :-

جا گهڙي گذري نہ تنهنکي ياد ڪر،
حال لوچي دل اُجڙ آباد ڪر.

پريم کان سواءِ زندگي بوجهہ آهي. انڪري ڪوي دکايل پيار جو پيغام ڏيندي چيو :-

پيار ڌاران زندگي جڻ بار آهہ!
خوش حياتي آهہ پر جي پيار آهہ.

ملڪ ۾ ڪيڏي نہ مفلسي آهي! ڪيترائي پيٽ بکايل سمهي پون ٿا. ڪوي زميندارن، ڌنوانن کي للڪاريندي صلاح ڏئي ٿو تہ ان ڌن ورهايو، دکين جي سار لهو.

اڄ غريبن کي 'دکايل' آهہ چنتا پيٽ جي،
ڪين ڪوٺين ۾ ڪري ڪو ان جا انبار باند!

علم جي اهميت ٻڌائيندي ڪوي علم جي حاصلات جي تاڪيد ڪندي چيو :-

شوق جي ڏاڪڻ تي چڙهي ٻار علم جو شمعدان!
تہ وري تنهنجو شان اڳي کان اڳرو ٿئي.

ٻين جي ڀلائي ڪندي زندگي قربان ڪر، جيڪي سنگدل شخص آهن اُنهن ۾ ديا جو سنچار ڪيو.

دنيا جي ڀلي لئہ حياتي فنا ڪر،
هنئين ۾ پٿر جي تون پيدا ديا ڪر.

ڪوي دکايل ڀارتيہ سنسڪرتي سيتا کي سُرڪشت رکڻ ۽ اخلاق سڌارڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

ڀارت جي پراچين سيتا نہ وساريو! اخلاق سڌاريو!
بگڙيل جا صدين کان سا وري ڪار سنواريو! اخلاق سڌاريو!

پرن جي گهڻا ملڪ ۽ قوم جا.

ڪوي جڳت جي نشورتا بيان ڪندي اناسڪت ٿي رهڻ جي صلاح
ڏئي ٿو :-

هي سڀ ڪوڙو ناٽ ادمبر ڪوڙو ڪُل ايمان،
ڪوڙو راجا پرجا ڪوڙي، ڪوڙو ستا جو مان.
ايڪو سچ رکو پرماتما، ساکي ساک پري،
هڪ پرماتما ئي ست آهي، اُن سان نينهن لڳائڻ گهرجي.

روحاني راهه جي راهگير کي ٻاهر ڀٽڪڻ جي ضرورت ڪين آهي.
ڪوي دکايل صاحب ڪيس صلاح ڏئي ٿو :-

اندر کوج ڪري لهه لعلڻ، اندر کوج ڪري،
دل جي درپن ۾ ڪر درسن، ساڌڪ ڌيان ڌري.

مڪتيءَ جي پراپتيءَ لاءِ ڪوي ساڌڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

مڪت جي چاهين تہ ڇڏ وک سم وشيءَ ۽ واسنا،
سانت، ڌيرج ۽ کميا جي ساڌ پوري ساڌنا.
اي دکايل پنهنجي سوروپ جو هڪ ڌيان ڌر،

هڪ انسان پاڻ کي ٻي انسان کان الڳ سمجهي رهيو آهي. انڪري
اشانتي آهي. خالق ئي مڏلوق خلقي آهي. اسان اجايو جدائي پيدا ڪري
رهيا آهيون :-

خالق هڪڙو خلق جو جنهن خلقي خُدائي
تنهنجي منهنجي پاڻ ۾ آ عبث جُدائي.

ڪوي دکايل شرابيءَ کي شراب کان دور رهڻ جي صلاح ڏيندي چئو :-

ڪر پري اهڙو دکايل، شوق شيطاني شراب،
هر ڌرم مذهب وجهي لعنت ٿو، جنهن تي بي حساب!

پورهئي سان پيار ڪرڻ گهرجي، محنت ڪرڻ کان ڪيٻائڻ نہ گ
هرجي. محنت ڪرڻ سان ئي سک جي پراپتي ٿيندي. ڪوي دکايل صاحب
صلاح ڏئي ٿو :-

ڪاڄهہ هوند مان بندا ڪر،
ڪنهن خالي هٿ ڪي پر!
۱) تون جن لئہ ٿو مايا ميڙين،
سنگ نہ هلندءِ سيئي،
مُئي پڄاڻان ساڙي ايندءِ،
ڏڪ پڇاڙيءَ جو ڏيئي!
ڪاڄهہ هوند مان بندا ڪر.

ٻي هڪ گيت ۾ ڪوي دڪايل صاحب خوغرضيءَ ڇڏي پرمارٿ واري زندگيءَ گذارڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

پرمارٿ جو جيون گهاري،
ڇڏ سوارٿ جي ريت وساري،
خودغرضي ۾ خواهشن جي گولي!
دل حيران نہ ڪر،
جوڻو گمان نہ ڪر.

◆ **پروفيسر رام پنجواڻي صاحب** جو جنم لاڙڪاڻي سنڌ ۾ ۲۰ نومبر سنہ ۱۹۱۱ع ۾ شري پرتابراءِ پنجواڻيءَ جي گهر ٿيو. هي صاحب سنڌين جو سانسڪرتڪ ايلچي هو. هن ديش وديش جي جدا جدا شهرن ۾ سنڌيت جو پرچار ڪندي سنڌ جي اوتار امر اُڏيرولعل جهوليعل جو جهنڊو جهولايو. سنڌ ۾ پوءِ هت هند ۾ جئہ هند ڪاليج ممبئيءَ ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر ٿي سوَن شاگردن جي سونهپ ڪئي. هي صاحب فصيح زبان پنهنجي مٺڙ آواز دواران متاثر ڪندو هو. هن صاحب سنڌي ساهتيہ جا گ هڙا پريا. ممبئيءَ ۾ برپا ٿيل سيتا سنڌو پون سندس امر يادگار ٿي رهندو. هن سرسوتي سپتر ڪي ڪيتري سنڌي ۽ اُردو شاعري ڪنٺ هئي. هي صاحب ڳائيندو هو تہ ٻڌندڙ منترمگڌ ٿي ويندا هئا. 'انوکا آزمودا' ڪهاڻي سنگره تي ساهتيہ اڪادمي کيس پنج هزار روپيا انعام عطا ڪيو. سنڌ ۾

اسين هن سنسار ۾ ستڪرمن جو وکر خريد ڪرڻ آيا آهيون. اسين پنهنجو امولهه وقت ۽ پئسو عيشن ۾ اُڏايون ٿا، رات ننبون ڪرڻ ۾ ۽ ڏينهن جو دنيوي رونشا ڏسڻ ۾ پورا آهيون. ڪوي بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

وقت وڃائين ٿو عيشن ۾
رات سمهڻ ۾ ڏينهن رونشن ۾
ڪڏهن دکايل سوچ من ۾
ڪاجهه اُٿ وڻجارا وکر وهاءِ!

دنيا جي بي اثباتي بيان ڪندي ڪوي دکايل اسانکي بيدار ڪري ٿو :-

کهنبو چٽکو جوين جو اني
دنيا فاني ڇڏ ناداني!
غافل غرق ڪندءِ غلطاني،
نت نه باغ، بهار مسافر!

---- ---- ----

کهڙي ڪل چا ٿيندو هاٺي!
ويهه نه غافل چادر تاڻي،
چا لئه ٿئين ديوانو؟
هي سنسار مسافر خانو!

ڪوي دکايل ڏنو انن کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو :-

هزارين لوڪ بکايل رهن ٿا. اوهان اُنهن مسڪينن محتاجن لاءِ ڏن دولت دان ڪريو. اوهان جي پين جو يلو ڪندا ته پرماتما اوهانجو يلو ڪندو.

ڪاجهه ڏيو! ڪاجهه ڏيو! ڏيندڙ جو يلو ٿيندو.
١) او شاهي محلن وارا، ڏن دولت جا متوارا!
ٿا واجهه وجهن ويچارا! همدرد ۽ همدم ٿيو.
ڪاجهه ڏيو! ڪاجهه ڏيو!

بي هڪ گيت ۾ ڪوي هوند وارن کي صلاح ڏيندي اسانکي بيدار ڪندي چوي ٿو :-

غريبن سان ڪا غم ڳساري ڪري وٺ.

وطن دوستيءَ جي صلاح ڏيندي ڄُمن صاحب چيو :-

مر وطن لئہ جيءُ وطن لئہ تون وطن جو شان رک،

مادر وطن مٿان لٽائي زر و مال ڇڏ!

شاعر اديبن کي قوميت جو پيغام ڏيندي صلاح ڏئي ٿو :-

دوستو! افسانا هاڻي گل ۽ بلبل جا ڇڏي،

قوم کي قومي ادب سان ئي سڄائيندا هلو.

ڄُمن صاحب پنهنجي آزمودي مان صلاح ڏئي ٿو تہ ڪنهن سان بہ دل جو حال نہ اوريو. ڪڏهن دوست بہ دشمن ٿيو وڃن.

دشمني دوستيءَ مان ٿئي پيدا،

تون ڪنهن سان دل جو حال نہ ڪر!

◈ **شاعر پرسرام 'ضيا' صاحب** جو جنم سنہ ١٩١١ع ۾ ٽنڊي دم سنڌ ۾ شري هيرانند سچانندڻيءَ جي گهر ٿيو. سنڌ ۾ هن ڪمپازيٽري ڪندي شعروَشاعري ڪئي. سندس 'تصوير احساس' ڪاويہ سنگره تي سنڌ سرڪار انعام عطا ڪيو. سائين ضيا صاحب هڪ پڪو پختو شاعر هو. يش جي ورهاڱي بعد هوُ صاحب ڪلياڻ ڪئمپ - ٣ ۾ اچي رهيو. هن عتي 'سوٽائي جا سوئا' ۽ 'سپاهيءَ جا سخن' سري سان ڪيترائي طنزي ڳ يت لکيا. هي خدا ترس هردل عزيز شاعر هو. سائين ڊاڪٽر روچلداس جي سنگ ۾ ڪيس روحاني رنگ لڳو. هن صاحب جي شعر ۾ سلاست ۽ فصاحت ۽ جدت هئي. هن صاحب شري سکمني صاحب، شريمد ڀڳوت گيتا، نائين محلين جي سلوڪن جو سنڌي ڪاويہ ۾ ترجمو ڪيو ۽ سڄي وقت زندگيءَ سان و ابستہ وشين تي قلم هلايو. پڇاڙيءَ جو ڪي سال هن صاحب ماستري ڪندي وديارٿين جي سونهپ ڪئي. هن شاعر ڪيترن نئين ٿهيءَ جو شاعرن جي فراخ دليءَ سان سونهپ ڪئي. ضيا صاحب جا بہ ڪي نصيحت آميز شعر ملن ٿا. شاعر پر اُپڪار جي نصيحت ڏيندي چيو :-

سائين ڪشنچند بيوس شاعريءَ ۾ سندس سونهپ ڪئي. هي صاحب محفل جو مور هو. هن سنڌيءَ ۾ ڪجهہ گيت شعر لکيا آهن.

ڌرم ۽ مذهب جي نالي ڪيڏا راڳا ٿين ٿا! جڏهن سڀ هڪ ۽ حق آهي تہ جهڳڙا جنگيون ڇا لاءِ! اٽسنڌيءَ طرح شاعر امن قائم ڪرڻ جي نصيحت ڏئي ٿو.

وجن ٿا مختلف مذهب، حقيقت ۾ ملي هڪ ٿي
جڏهن هڪ رام رحمان ٿيو، تہ پوءِ تڪرار سان مطلب!

پروفيسر رام پنجواڻي آستڪ هو. ڌڻيءَ ۾ سندس پورو اعتقاد هو. هي صاحب هيٺ ڏنل مصرائن ذريعي نصيحت ڏئي ٿو تہ جيڪي ڪپي اُن ڌڻيءَ کان گهرون. سنساري ماڻهن کان گهرڻ واجب نہ آهي.

پنن خود جي نہ پڻ تن کان، صدا داور جي در تي ڪر
ڇڏي ڏي بندگي بندن جي، رک داتار سان مطلب.

◆ **محمد جمن صاحب** ٢٢ فيبروري سنہ ١٩١١ع ۾ ٺٽي سنڌ ۾ احمد هالو جي اڱڻ کي آباد ڪيو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ ڪلام چيو آهي. هي صاحب سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

دل جو دلبر دل ۾ آهي ڏور وڃين ڇو ڏورين ٿو،
سوين ڏين ٿو سجدا ليڪن ميل نہ من جو سورين ٿو.

هي صاحب اميرن تي چوهہ چنبڙيندي کين صلاح ڏئي ٿو تہ دکين مسڪينن جي سار لهو. سندن خذمت ۾ ڌن سڦلو ڪريو تہ توهان کي برڪت پوندي.

نہ ويهي ٿي نانگ ناڻي تي نہ وٺ تون ڪم ڪنجوسيءَ کان،
لهو سارون سيالن جون، پوي برڪت ڪمائيءَ ۾.

جُمن صاحب جي دل ۾ مسڪينن لاءِ ڪيڏي نہ محبت ۽ همدردي هئي. اُن جو اظهار ڪندي شاعر اسانکي صلاح ڏئي ٿو :-

اميرن جي در جو نہ ٿي تون سلامي،

ڪپٽ حرص کان ڪنارو ڪريو :-

ڪوڙ ڪپٽ ۽ حرص حوص جا وينو هٿ هلائين!
ڪوڙا قسم کڻي ٿو هر هر ماڻهن کي پنيلائين،
چار ڏهاڙا هي پنيلائڻ، پوءِ اٿي ڪک ڪارا
او وڻجارا! او واپاري!

موت جو ڊپ پاپ ڪرم ڪرڻ کان بچائي ٿو ۽ ست ڪرم ڪرڻ لاءِ اُتساهت ڪري ٿو. شاعر ضيا صاحب انڪري موت جو خوف رکڻ لاءِ خبردار ڪري ٿو :-

نيڪ سيرت نيڪ خصلت ٿو بڻائي خوف موت.
آدميءَ کي ٿو براين کان بچائي خوف موت.
ماڻهپي جو انگ ماڻهوءَ ۾ وڌائي خوف موت.

ضيا صاحب 'ساجن ساجني' خط ۾ نراس نااُميد ساجن کي ساجنيءَ جي زبانيءَ ۾ نئون اُتساهه اُمنگ ڀري ٿو ۽ اڻسڌي طرح اسان کي نصيحت ملي ٿي تہ زندگيءَ جي شاهہ راهہ تي هلندي مختلف حالتون ڏسي نراس ٿيڻ نہ گهرجي.

جو همٿ ٿو هاري سو بازي ٿو هاري،
جو روئي ٿو اُن کي ٿي دنيا روئاري.
ڊچڻ واري کي ئي مصيبت ٿي ماري،
سيئي سور اُن جي پون ٿا بناري.
ٿئي ٿو جيئڻ اُن جو دشوار ساجن!
نہ گهبراءِ ساجن! نہ دل هار ساجن!

روحاني راهہ جي راهگير کي جڳت ۾ اناسڪت ڀاوَ سان رهڻ گهرجي. اسين سڀ ياتري آهيون. ياتري ٿي مسافرخاني يا مسافرخاني جي مال اسباب ۾ موهہ رکڻ واجب ڪين آهي. شاعر 'تون سيلاني مان سيلاني' گيت ۾ اناسڪت رهڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :-

تون سيلاني مان سيلاني

جي جيئڻ چاهين جڳت ۾ جيءُ ٻين جي واسطي،
باغ ۾ جيئن ٿي رهي بلبل چمن جي واسطي.

شاعر ضيا صاحب 'خلق جي خذمت' نظم ۾ نيڪ ڪمن ڪرڻ ۽ ٻين جي خذمت ڪرڻ جي نصيحت ڏني آهي. شاعر اٽل ارادي ۽ همٿ رکڻ جي تاڪيد ڪندي چيو :-

ارادو اٽل ۽ عمل جنهنجو اٽر،
اُهي مقدر جا مالڪ ٿين ٿا.
رکيو آهه جن پنهنجي همٿ تي وشواس،
اُنهن جا 'ضيا' پار ٻيڙا لڳن ٿا.

محڪم ارادي ۽ همٿ سان انسان پنهنجو بخت بالا ڪري سگهي ٿو. ڪنهن به ڪيتر ۾ سڦلتا حاصل ڪرڻ لاءِ انسان کي پنهنجي پيرن تي بيهڻ گهرجي، پنهنجو پرشارٿ پريشرم ڪرڻ گهرجي، ٻين تي ياڙڻ نه گهرجي.

نه هرگز آسرو دنيا ۾ دنيا تي رکڻ گهرجي،
زماني ۾ هميشه پنهنجي پيرن تي بيهڻ گهرجي.
نه هرگز ياڙ قسمت تي عمل ڪر پاڻ سان شامل،
اُدم جي زور سان تقدير جو صاحب ٿيڻ گهرجي.
تون خود شهباز آهين، پاڻ کي شهباز ثابت ڪر،
پکيڙي ڪنب همٿ جا مٿائين تي اُڏڻ گهرجي.

شاعر ضيا صاحب سودخورن کي مخاطب ٿيندي نصيحت ڏئي ٿو ته ڏٽيءَ جي در حساب ڏيڻو پوندو.

چوسي خون غريبن جو تون ٿلهو متارو ٿين ٿو،
مور به پنهنجو ڪرين ٿو پورو ته به تون وياج وٺين ٿو،
رقم ڏهوٽي ڏيٽي پوندءِ محل تي او متوارا!

شاعر ضيا صاحب واپارين تي چوهه چنبي آگاهه ڪري ٿو ته ڪوڙ

پروفيسر ڪلياڻ آڏوا ڻي عبادت کان وڌيڪ اهميت صداقت کي ڏني آهي :-

اوڏو عبادت اسين وڃون ڪين ڪي،
البت صداقت ٿا ڳوليون عابدن ۾

حياتي گذرندي پئي وڃي پر اڄان تائين اسانجي من جو لاڙو رڃ ۽ سڄ طرف آهي. شاعر بيدار ڪندي چيو آهي :-

زندگيءَ جو ڪاروان وڃي پيو ڪاهي،
اسانکي آهي اڃا رغبت رُڃ سان.

◆ **شري ڏيونداس ڪشناڻي 'آزاد' صاحب جو جنم ١٠ فيبروري سنہ ١٩١٣ع ۾ سکر سنڌ ۾ شري ڪوڙومل ڪشناڻيءَ جي گهر ۾ ٿيو.** شري ڏيونداس بي. اي. ايل. ايل. بي پاس ڪري وڪالت شروع ڪئي. ديش جي ورهاڱي بعد هي صاحب اسسٽنٽ سيٽامينٽ ڪمشنر ٿي رهيو. وديارٿي جيون ۾ ئي هن سنڌيءَ ۾ شعر لکڻ شروع ڪيو. ڪاليج ۾ پروفيسر ايل. ايڇ اجوا ڻي صاحب هن جي همٿ افزائي ڪئي. هن صاحب ڀڳوان گوتم جي جيون ڪهاڻي سنڌي ۾ 'پورب جوتي' نالي ترجمو ڪئي. ان ڪاويہ ترجمي مان اصليت بکي رهي آهي. ان تسنيف تي سنڌ سرڪار کيس انعام عطا ڪيو. آزاد صاحب ڀڳوان گوتم ٻڌ جي مک مان دنيا جي بي اثباتي بيان ڪرائيندي اسانکي بہ بيدار ڪري ٿو. گوتم ٻڌ پنهنجي پياري پتنيءَ يشودا کي چوي ٿو :-

اي يشودا! ڪين رهندو پريم گلشن چمن.
ڪين ٽوندڙ مشڪندڙ دائم رهن سوسن سمن.
جهور ٿيندو تنهنجو ۽ منهنجو ٻيابي ۾ بدن.
هن نفيسائيءَ تي پوندو موت جو ڦهري ڪفن!
ڪين هت هوندا ٻڌن جي بات تنهنجي پريم جي،
بند ٿيندي اوچتي هيءَ لات تنهنجي پريم جي!

ٻي هڪ شعر ۾ آزاد صاحب نصيحت ڏيندي چوي ٿو :-

وهڪرو جيوت سندو وهندڙ، نديءَ جي آ مثال،

اگر ديس کان آيا آهيون.

سير ڪرڻ سبحاني!

١) پنهنجو ۽ نہ پرائو ڪوئي،

ڇڱو لڱو يا لائو ڪوئي،

اسين مسافر فرق رکون ڇو - ڪريون ڇو ناحق ناداني.

اڄ ڪلهہ نوڪري يا ڪنهن مجبوريءَ سبب ماتائون پنهنجي معصوم ٻارن کي آيائن بلي ڪن ٿيون. ٻار پنهنجي ماءُ جي لوليءَ کان وانجهي وڃن ٿا. ماءُ جي لوليءَ جو ٻار تي وڏو اثر ٿئي ٿو.

ڪيترا ڪن ٻار آيائن بلي

ماءُ جي لولي نہ تن کي ٿي ملي.

ماءُ جي لوليءَ دواران ٻار کي سٺا سنسڪار ملن ٿا. ماتائن جو فرض آ تہ پنهنجي ٻار کي لولي ڏين.

◆ **پروفيسر ڪلياڻ اڏواڻي صاحب** جوجنم سنہ ١٩١١ع ۾ حيدآباد سنڌ ۾ شري بولچند آڏواڻيءَ جي گهر ۾ ٿيو. هي صاحب سنڌي فارسي ۽ انگريزيءَ جو عالم هو. هي خداترس رچ مڙس عاقل عالم هو. هي صاحب جئہ هند ڪاليج ممبئيءَ ۾ پروفيسر ٿي رهيو ۽ سوَن شاگردن جي رهنمائي ڪئي. 'شاهہ جي رسالي' تي کيس ساهتيہ اڪادمي انعام عطا ڪيو. هي صاحب پڪو پختو نثرنويس هو. هن ڪوي ڪاليداس جو جڳ پرسڌ ناٽڪ 'شڪنتلا' سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو.

رازو نياز سندس شاعريءَ جي تخليق آهي. رازو و نياز ۾ پروفيسر آڏواڻي صاحب جي فيلسوفاڻہ خيال بہ ظاهر ڪيا آهن تہ ڪي نصيحت آميز شعر بہ آهن. شاعر دنيا جي بي اثباتيءَ جو بيان ۽ پاڇتاءُ ڪندي اٽسڌي طرح صلاح ڏني آهي.

درخت جي ڇايا، ڇون ٿا سنسار کي،

اسان اجايا، ڇو سٺا عذاب اُس جا!

جيوت جو شباب هاڻي مون پروڙيو،

تہ آهي مڪ حباب، جڙ ڪنهن عارضي موج تي.

ڪو تن دولت ۾ وڏو هجي يا عمر ۾ وڏو هجي اُهو مهان ڪين آهي پر جنهنجي دل وڏي آهي اهو ئي وڏو آهي. وڏيءَ دل وارو انسان سڀ ڪجهہ پريوءَ جي امانت سمجهي سڪرت جي ڪمن ۾ سڦلي ڪري ٿو. سڀن کي پيار ڏئي ٿو. سڀن جي سيوا ڪري ٿو. شاعر خادم صاحب جي رباعي آهي :-

ڪميا وڏو گڻ آهي. اسان سان ڪو برو هلي ٿو تہ اسين اُن کان بدلو وٺڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا. اسانجو شان ان ۾ آهي تہ اُن کي معاف ڪري ڇڏيون. شاعر کهڙي نہ ڪارگر صلاح ڏئي ٿو :-

جنهن وقت چڪائين ٿو ڪنهن کان بدلو،
ثابت ٿو ڪرين پاڻ کي اڳلي جيئو.
بهتر تہ ڪرين معاف دشمن جي خطا،
سڀ کان ٿوَ وڏو شان ئي بخشيندڙ جو.

ڪيترا ماڻهو پنهنجي عيبن کي نہ ڏسي ٻين جي اوگهڙ ڪندا رهن ٿا. شاعر انهن کي تاڪيد ڪندي چيو :-

غافل! نہ ڪري پنهنجي براين ڏي نظر،
ڏينهن رات ڪرين ٻين جي عيبن جي پٽر.
جهوليءَ ۾ اٿئي چٽنگ ۽ چوگرد هوا،
جو ڪيسين سلامت رهي سگهندين ان پر.

انسان دانهہ آهي. ڪيس اها ڄاڻ آهي تہ هڪ ڏينهن هيءَ دنيا ڇڏڻي بہ آهي. تڏهن بہ هوُ پنهنجا سو اس ويرٿ وڃائي ٿو. شاعر ست ڪرم ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

ڄاڻين بہ ٿو هر جيوَ کي مرڻو آهي،
دم دم جو حساب نيٺ ڀرڻو آهي.
ٿي عمر وڃيئي خواب غفلت ڪيسين؟
اُٿ ڪر اُتي جيڪي توکي ڪرڻو آهي.

جو هلي تنهن کي هلڻ ڏي، اُن کي روڪڻ آ محال.

دنيا ۾ هڪ ٻئي جي جدائي جو درد ٿيندو آهي. شاعر آزاد آٿت ڏيندي آکيو :-

جاءِ جهوني ٿي ٻهي آخر ٺهڻ جي واسطي،

هڪ ٿئي ٻئي کان جدا آخر ملڻ جي واسطي.

♦ ڊاڪٽر هرومل سدرنگاڻي "خادم" صاحب جو جنم سنه ١٩١٣ع ۾ شهداد پور سنڌ ۾ شري ايسرداس سدارنگاڻيءَ جي گهر ۾ ٿيو. هي صاحب سنڌي، عربي ۽ فارسيءَ جو عالم هو. 'سنڌ جا فارسي شاعر' ٿيسز تي کيس ڊاڪٽوريٽ جي ڊگري عطا ڪئي ويئي. هي صاحب ڊي.جي. ڪاليج ۾ پرشن جو پروفيسر ٿي رهيو. هي صاحب ساهتيه اڪاڊميءَ جي سنڌيءَ لاءِ ڪنوينئر ٿي رهيو. کيس ساهتيه اڪاڊميءَ جو انعام عطا ٿيو. هن صاحب سنڌيءَ ۾ مضمون به لکيا ته شعروَشاعريءَ ۾ به پاڻ موکيو. 'رنگس رباعيون' سندس شاهڪار آهي. هي صاحب معياري مضمون نويس به هو. هي صاحب خداترس ۽ رڇ مڙس هو.

خادم صاحب جي شعر ۾ ڪي نصيحت آميز نڪته ملن ٿا. هي صاحب اهنڪار کي ختم ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

خادم جي مڃين ته دوست! اهنڪار کي مار،

انسان جي هن دشمن خونخوار کي مار.

اسان مان ڪيترن کي خدا جو خوف ڪين آهي. قدرت هڪ هڪ کان ڏ ڏيل وياج سوڌو حساب وٺندي آهي. انڪري اسين ڏٽيءَ جو ٻپ رکي ڪم ڪريون. شاعر صلاح ڏئي ٿو :-

قدرت ٿي وٺي سڀ کان اڳ پوءِ جو حساب

چو ٻئي کي تپائڻ لاءِ مان خود به تپان!

شاعر سالڪ کي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

سالڪ ٿي تماشي ۾ نه هئن جيون کوهه!

مقصدلهه، اُن کان اڳ جو يانبو پُري.

خدا ترس ۽ رچ مڙس هو. وزن بحر جي خيال کان سندس شعر پڪو پختو آهي. 'سامونڊي لهرون' ۽ 'سڪ سوز ۽ ساز' سندس شاعري جا مجموعا آهن. هن صاحب جي ڪلام ۾ به ڪي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا.

فاني صاحب زندگيءَ جي بي اثباتيءَ جو ذڪر ڪندي آگاهه ڪري ٿو :-

حياتي آهه شيشي ٺا ڪئين جيان،

جو پرز! ٿي به ڳنڍبو ڪاچ نه هوندو.

فاني صاحب سنيم سان رهڻ لاءِ تاڪيد ڪندي چوي ٿو :-

جي سناجم سان رهڻ چاهين ٿو جڳ ۾

فقط شبنم جي قطره مان گذر ڪر.

فاني صاحب 'آئينو' ڪوتا ۾ سچ ڳالهائڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

پر تون ترون ترون ٿي پنهنجو رخ نه ڪڏهن بدلائين،

ننبري مک سان، وات وڏي سان ساڳيو سچ ڳالهائين.

شاعر نااُميد نراس شخص کي آٿت ڏيندي آشاوادي ٿي رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

ڪهڙي اوندهه پٺيان اُجالو ناهه!

هر خزان پوئٺان بهار آهه.

◆ **پروفيسر سترمداس "سائل" صاحب** جو جنم ١٤ فيبروري سنه ١٩١٤ع ۾ ڳوٺ مهر تنب ضلع لاڙڪاڻي ۾ شري سويا سنگهه جڙيا سنگهاڻيءَ جي گهر ٿيو. ننڍپڻ کان هي ڏاڍو تيزفهم آهي. هن صاحب هڪ آدرشي اڌياپڪ ٿي هزارن شاگردن جي رهنمائي ڪئي. هي صاحب سنڌيءَ جو گوهر آهي. سنڌي وياڪرڻ جي ڄاڻ جيڪا هن صاحب کي آهي اُها ڪن ٿورن کي هوندي. هن صاحب سنڌي نثر چاهي نظم جا گهڙا پريا. 'سائل شبد ڪوش' سندس لاثاني دين آهي. گجرات سنڌي اڪادمي طرفان کيس 'گجرات گورو' انعام عطا ڪيو ويو. راشٽريه سنڌي ٻولي وڪاش پريشد کيس آجيون يوگدان لاءِ هڪ لک روپيا انعام عطا ڪري سمانت ڪيو. هن پريو شري رام جي جيون 'رام ڪٿا' مثنوي روپ ۾ لکي آهي. هن اٽڪل ١٦ ڪتاب لکيا آهن. رام ڪٿا ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا آهن.

دنيا جي بي اثباتيءَ جو ذڪر ڪندي شاعر حياتي سڦلي ڪرڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :-

دنيا ۾ ڇائو نيٺ سو ويندو مري،
ننگو ٿي آيو، نہ ڪٿي ويندو ڌري.
بهتر تہ جلي عمر، ڪرين جڳ روشن،
روشن ٿي ڪري شمع جئين رات پري.

خادم صاحب دل جي درسني صاف ڪرڻ جي صلاح ڏيندي لکيو :-

دل جو درپڻ اُجار، ڏس آهين ڪير،
ڇاڪاڻ ۽ ڪنهن ساڻ پيو پاڙين وير.
ڇو پنهنجي ئي صورت کي دشمن سمجهين،
نادان! يرين ٿو پاڻ سان اُبتا پير.

شاعر سانت جي ثنا ڳائيندي لکيو :-

سازن ۾ سڪوت جهڙو ڪو ناهي ساز،
گونجائي ڪن ۾ جو غيبي آواز.

پرماتما اسانکي پنج ڪرم اندريون پنج گيان اندريون ڏنيون آهن، اسان اُنهن جو سدا اُپيوگ نٿا ڪريون. اُن لاءِ سائينءَ جا شڪرانا ڪين ٿا ڪيون. شاعر خادم صاحب اسانکي کهڙي نہ سهڻي صلاح ڏئي ٿو :-

داتا تہ ڪري پنهنجو ڪرم، پنهنجي سخا،
هٿ پير اکيون مغز ڪيا توکي عطا.
پر حيف! جو ڪو فائدو تن جو نہ وٺي،
ڳڻڇور! ڪرين شڪر جي بدلي ٿو گلا!

◆ **شري ڪيئلداس بيگواڻي 'فاني' صاحب** جو جنم سنہ ۱۹۱۴ع ۾ ميان طعب ڳوٺ شڪارپور سنڌ ۾ شري وليرام بيگواڻيءَ جي گهر ۾ ٿيو. هي صاحب عالم اُستاد هو. هن آدرشي اُستاد ڪيترن ئي وديارٿين جي رهنمائي ڪئي. ورهاڱي بعد هي صاحب ڀوپال ۾ هاءِ اسڪول جو پرنسيپال ٿي رهيو. سنڌ ۾ هن صاحب شاعر شيخ اياز ۽ شاعر سڳن آهوجا جي شاعريءَ ۾ سونهپ ڪئي. هن صاحب ڪيترن ئي مشاعرن جي صدارت ڪئي. هي

لاڙڪاڻي ۾ شري جوتومل چڳاڻيءَ جي گھر ٿيو. هي صاحب ڪوي بيوس جي پرمپرا جو شاعر هو. هي هردل عزيز شاعر هو. محبت جي مورت هو. 'جهنڪار' 'پرواز' 'سُرخ گلاب سرها خواب' سندس شاعريءَ جون مجموعا آهن. ڪيس ساهتيه اڪادمي سرڪاري ۽ غير سرڪاري ادارن ساهتڪ يوڳدان لاءِ انعام عطا ڪندي سنمانت ڪيو. هن صاحب جا به ڪي نصيحت آميز شعر ملن ٿا. هي شاعر سچ ۽ پريم کي پرماتما ڪري مڃي ٿو ۽ اسانکي به اهڙي صلاح ڏئي ٿو :-

پيار ۽ سچ جو ناءُ الله،
پيار جا اوڪا آهن پنڌ.
ڪٿائي ڪيئي پنهنجا ڪندا،
ڪري ويا سچ تان صدقي ساه.

شاعر وفا صاحب بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو ته اسين دنيوي پدارٿن روپي رانديڪن ۾ کوهجي ڏٽيءَ کي وساري ويٺا آهيون. اسانکي حقيقت شناس ٿي ڀڳوان کي ياد ڪرڻ گهرجي.

ڏن جي ڏُن ۾ مورک ويٺين ڀلجي تون ڀڳوان!
رانديڪن سان دل ريجهائين ٻار بڻين نادان!

وفا صاحب ڪتنب جي بدليل سرشتي کي ڪهڙي نه فنائتي نموني طنز ڪندي اڄ سڌي طرح اڳه جيان گڏ رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

ڪڙم هڪ دونهين دانگي هڪ
دلين تي پنهنجائيءَ جي پل.
۽ هاڻي سڀ کي پنهنجي چلهه،
نه ساڳي ڀائن ۾ سڪ.

◆ **پروفيسر هاسانند جادوگر 'هاسل' صاحب** ديش ڀڳت ۽ سماج سڌارڪ هو. هن صاحب جادوءَ ذريعي سماج کي سجاڳ ڪيو. هوُ جادو ڏيکاريندي ڏيکاريندي ديش ڀڳتي ۽ ڀين ڳڻن جو سنچار ڪندو هو. سندس زبان ۾ رواني هئي. هن صاحب 'هاسل' جي تخلص سان شعر لکيو آهي. سندس گهڻو شعر نصيحت آميز آهي. هي صاحب نشڪام نڊر شخص هو. طنز ڪندي سچ چئي ڏيندو هو. بيڙي سگريت پيئڻ مان ڪهڙا

پتا مات شيوا وڏي آهہ وٽ،
خوشي تنهن ساڻ ٻالڪ پرائي اڪٿ.
گروءَ لاءِ انهيءَ شرڌا ڀاونا هئڻ گهرجي. سندن گڻن جو چنتن ڪجي.
گروءَ کان نہ ڪجهہ ٻيي رکي وارجي،
سندس سدگڻن کي سدا سارجي.
پتنيءَ کي پتيءَ سان ڪڏ گهارڻ ۾ ئي سک جو انڀو ٿئي ٿو.
جڏهن ڀڳوان شري رام بنواس وڃڻ جي تياري ڪري ٿو تہ ماتا سيتا
کيس ونيہ ڪري ٿي. هر استريءَ کي سيتا مان پرائڻ گهرجي :-
جهلي پانڌ پت جو چيو اي پتي،
اوهان کي جي ڪين راحت رتي.
مُني آنءُ ڪيئن ڪٿ تي رهان،
توهان کي وري ڪئن پتن تي سمهان.
جتي ساهہ جو ٿو سهارو رهي،
اُتي آتما سک نيارو لهي.

♦ **ڊاڪٽر راڌا ڪرشن آهوجا** جو جنم سنہ ١٩١٤ع ۾ جيٽل ڊنيڊ پير ڳوٺ ۾ حڪيم اتومل، آهوجا جي گهر ٿيو. حڪمت ڪندي هن جي محبت درويشن فقيرن سان ٿي. هي صاحب ڪلام ٺاهيندو بہ هو تہ ڳائيندو بہ هو. سندس ڪلام جو مجموعو راڌا ڪرشن ڀڄن مالها شايع ٿيو. هي خدا ترس درويش دل شخص هو. سندس ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا. شاعر سائين جي دپ ۾ رهڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-
متان پنهنجي تون هلائين الائي ڇا ٻٽي ٿي!
الائي ڇا ٻٽي ٿي، رب ڏاڍو ڏٺي ٿي.
رب جي رضا تي راضي رهڻ جي صلاح ڏيندي شاعر چيو :-
نينهن توکي آ نماڻو ٻڌايو، رهہ راضي رضا تي،
جيڪا ور کي وٽي ٿي، رب ڏاڍو ڏٺي ٿي!

♦ **شاعر پريو "وفا"** صاحب سنہ ١٩١٥ع ڌاري پنهنجو ديري

اکر لکڻ جو نالو علم نہ آھي علم آھي سانچي ڇاڻ،

جي تون ڪائين پاڻ، تہ ڇو پيا بکيا سمھن وچي بک ۾.

سانچو علم سيکاري ٿو تہ ونڊي ورھائي ڪائون.

پارت جي اھا سيتا نہ ھي تہ ناريون ننگيون ٿي نانچن. شاعر اسانکي انھن فاھش نانچن کان دور رھڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

اھا سيتا نہ آھي تہ ناري جاتي ننگي ٿي نانچي،

پر حياءُ شرم تي اچي ۽ بي حيائيءَ کان بانچي.

---- ---- ----

اولھہ جي انڌي لھر پارتيہ سيتا سمنڊ ۾ ٻوڙي ڇڏي،

بي حيائيءَ جي جھنڊي گھر گھرانڻ ۾ کوڙي ڇڏي!

ڪوي ھاسل چست ۽ پرشارٿي ٿي رھڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

سست ڳڏجي سوَ. ڪم نہ ڪندا ڪوڏيءَ جو،

چست ڳڏجي چار، پھاڙ ڊاھيندا پيرن سان،

وجھي سُتي ڳڏ ھاسل پرشارٿ ڪر پيٽ لاءِ.

شاعر ھاسل ھنسا جي ڪاڻي کان دور رھڻ جي تاڪيد ڪري ٿو ته ڳڏامن ڪي ڪيئن نہ بي رحميءَ سان قتلام ڪيو وڃي ٿو! اُنھن تي ديا ڪريو :-

جيئن ٿو مارين جانور، تيئن ڪو مارئي پار،

روئي رڙي رات ڏينھن، پٽي ڪيين پار.

نشئيءَ ڪي ڪا ساڃھہ ڪين ٿي رھي شاعر شراب کان دور رھڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

شراب چرس شيطان آجو يلو نہ اُن جا پاءُ

نشي چڙھڻ کان پوءِ جھڙي زال ڪھڙي ماءُ

ڪوي ھاسل ڏيتي ليتي جوئا شراب ۽ ....

◆ **شاعر ھري درياڻي دلگير صاحب** جو جنم سنہ ١٩١٦ع ۾ لاڙڪاڻي سنڌ ۾ شري گرڏني مل درياڻيءَ جي گھر ٿيو. ھي صاحب سنڌ ۾ سول انجنيئر ٿي رھيو. ھن صاحب ڪوي ڪشنچند بيوس ۽ شاعر نياز ملي 'نياز' مان شعروَشاعر بابت ڪافي ڪجھہ پرايو. ديش جي ورھاڱي

نقصان آهن اُنهن جو ذڪر ڪندي تماڪ وارين شين نہ واپرائڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :-

پيڙيءَ ٻڌي پيڙي ٻڌي ٻل پيرج ٿيئي ڪيا آهن ناس،
جن ورتو تماڪ جو واس، تن گندو ڪيو وات ماس کي.

شاعر هاسل رشوت تي طنز ڪندي اُن کان باز رهڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :-

رشوت چون ٿا گپت دان، گپت دان جو مهاتم آ وڏو،
کھڙو بہ ڪٽي اچو تڪرار ڦڏو، مڪت ڪرائيندو منٽن ۾.

پروفيسر هاسنند سچ جي اهميت ٻڌائيندي صلاح ڏئي ٿو ۽ گڻن کي اپنائڻ سان آنند جي پراپتي ٿيئي ٿي ۽ منش اوچي منزل تي پهچي ٿو.

سچ جي چنتن ڪرڻ سان آنند جي ٿئي پراپتي،
نيڪ گڻ گيان سان پائي منش اوچي گتي.

زبان تي ظابطو رکڻ جي صلاح ڏيندي شاعر چيو :-

زبان تي رک ظابطو، اندرين تي رک ڌيان،
اهو گلن جھڙو گيان 'هاسل' پوئي پاءِ ٻچيءَ ۾.

جنهنجو زبان تي ضابطو ڪونهي
تنهنجو ڪنهن بہ اندرين تي ڪونهي وس
دنيا ۾ اُنهن جو آهي جر جس
جن ظابطو رکيو زبان تي

علم انسان جو املهہ خزانو آهي ۽ ڪٿڻ جو ڪين آهي. ٻين کي علم ڏ يان ڏيڻ سان پاڻ وڌندو آهي.

علم هڪ اهو خزانو آهي، جو جئن خرچ تئين کوڙ،
نڪا منجهس ڪوٽ، نڪا ٽوٽ، 'هاسل' سدائين.

ڀارت مان انگريز هليا ويا پر اسين انگريزن جا ماڃو ٿي پيا آهيون. شاعر طنز ڪندي بيدار ڪري ٿو :-

انگريز ويا پر انگريزيت اسانجي ڇڏي نہ پٽ،
اها جنن جھڙي جٽ، پيئي ڀارت جي ڀاڳ تي.

شاعر هاسل علم سان گڏ عمل ڪرڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

علم سان عمل آهي سڳنڌ ڀريو گل،
بنا عمل علم آهي ملڪ اندر هُل.

---- ---- ----

◆ دادا جشن واسواڻي 'انجلي' سنڌين جي سونهاري سنت روحاني رهبر دادا ساڌو ٽي. ايل. واسواڻي صاحب جو روحاني وارث آهي. سندس جنم ۲ آگسٽ سنه ۱۹۱۸ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ شري پهلاجراءِ واسواڻيءَ جي گهر ٿيو. سندس ماتا جو نالو ڪرشنا ديوي هو. هي ننڍپڻ کان ئي تيز فهم روشن دماغ هو. هن ۱۲ سالن جي ننڍي عمر ۾ مئٽرڪ پاس ڪئي ۽ ان امتحان ۾ ساري سنڌ ۾ پهريون نمبر آيو. هن صاحب ايم. ايس.سي. فرسٽ ڪلاس ۾ پاس ڪئي ۽ ڪاليج ۾ فيلو مقرر ٿيو. ساڌو ٽي. ايل. واسواڻي سندس چاچو هو. سندس سوڀاڳيه هو جو گهر ۾ ئي کيس گرو پراپت ٿيو. هن صاحب سڀ عهدا اقبال ڇڏي پنهنجي جيون گرديو ساڌو واسواڻيءَ جي ڪمل چرڻن ۾ ارپت ڪئي. اُنهن جي سنگ ۽ سيوا ۾ سچو سون ٿي پيو. آميريڪا جي انٽرنئشنل اڪيڊمي 'دي اسٽوري آف سمپل مئن' تي کيس ڊاڪوريٽ جي ڊگري عطا ڪئي. سنڌ ۾ پيارو پائو جشن دادا ساڌو واسواڻي جي سيوا ۾ سدائين هڪيو حاضر هوندو هو. اُنهن سان گڏ الڳه الڳه شهرن ۾ رٽن ڪندي هن ڪافي ڪاجهه گرديو جي گيان گريت وچنن ۽ زندگيءَ مان پرايو.

ديش جي ورهاڱي کان پوءِ سنڌ وطن جا وڻ ڇڏي ساڌو ٽي. ايل.واسواڻي پونا ۾ اچي ستسنگ ۽ سيوا جي جوت جڳائي. ميران هاءِ اسڪول کوليو. ڪاجهه سالن بعد ميران ڪاليج فار گرلس پڻ شروع ڪيو. پوجنيه گرديو ساڌو واسواڻيءَ جي آگيا انوسار پيارو پاءُ جشن واسواڻي ان ڪاليج جو پرنسيپال ٿي وديارٿين ۾ شڀ سنسڪارن جا ٻج ڇٽيندو رهيو. باقي سميه گرديو جي شيوا ۾ رهندو هو. ساڌو واسواڻي مهان سنت ڪوي هئا. هنن 'نوري' جي تخلص سان هزارين گيت لکيا جيڪي هن وقت 'نوري گرنٿ' ۾ سنگرهيت آهن.

پرمپرا انوسار دادا جشن ڪي به پريو ڪوي هرديه ڏنو. هن صاحب 'انجلي' جي تخلص سان سوين گيت رچيا آهن. دادا جشن مهان آڌياتمڪ مارگدرشڪ، اعليٰ تعليمدان، اوچ ڪوٽيءَ جو ساهتيڪار، دکين دريدرن، پکين پسن جو مددگار، غمگسار آهي. هن ديش وديش ۾ پريم ديا ۽ شانتيءَ

بعد هي صاحب آديپور ۾ انجنيئرنگ ڪاليج جو پرنسيپال ٿي رهيو. هي صاحب فراخ دل خدا ترس آستڪ آشاوادي شاعر هو. سندس صورت ۽ سيرت شاهڻي هئي. ساهتيه اڪادمي ۽ ٻين ڪيترن ادارن سندس يوگدان لاءِ ڪيس انعام عطا ڪيا. 'ڪوڏ' 'موج ڪئي مهراڻ' 'پل پل جو پرلاءِ' سندس شعرن جا مجموعا آهن. سندس شعر ۾ سلاست ۽ فصاحت آهي. هن صاحب جا ٻه ڪي نصيحت آميز شعر ملن ٿا.

هيٺ ڏنل شعر ۾ شاعر دلگير صاحب ڪمل جي گل وانگر سنسار ۾ رهڻ جي سکيا ڏئي ٿو :-

جل ۾ ڄائين جل ۾ آهين تہ بہ تون جل ۾ ناهين،
جڳ ۾ جيئڻ وارن کي تون ٿو سبق سکائين.

دنيوي ماڻهن جي من ورتي ڏنڌوڙي من ورتي ٿي پئي آهي. هو پئسي سان سڀ ڪجهہ خريد ڪري سگهن ٿا. پر اها ڳالهہ ٺيڪ نہ آهي.

ذهن وڪامي فڪر وڪامي، علم وڪامن گيت،
علم عقل ۽ ذات مٿان آ ذات سندي اڄ جيت.

پرماتما ساري سنسار ۾ سڀن ۾ رسي رهيو آهي. ان سنسار کان ڪنارو ڪرڻ سان سائين ڪينئن ملندو.

سڀ ۾ سائين ٿو وسي سائين ۾ سنسار،
سو پائيندو ڪيئن پرين جيڪو جڳ کان ڌار.

هن دنيا ۾ ڪيترائي منهن جا ملوڪڙا لڳن ٿا. پر اندر جا ڪوڙا آهن، ڪي نالي ۾ ديالو سڏائن ٿا. پر نردئي آهن. اهڙن شخصن کان باز رهڻ گهرجي.

جڳ ۾ گهڻيئي دل جا ڪوڙا، مک جا صاف سچار،
گهڻيئي نالي منجهہ ديالو، ڪن ٿا اتياچار.

دان دل ڪرائيندي آهي نہ ڌن، ڪي فقير بہ دل کولي سُڪرت جي ڪمن ۾ دان ڪندا آهن، ڪي ڌنوان هوندي ڪنجوس هوندا آهن، اُنهن مان اُميد رکڻ نہ گهرجي.

دمڙيءَ لاءِ ڏين دم جيڪي، گهڻيئي اُهي امير،
دان ڏين ٿا جيڪي دل سان، سي پيي ڏنم فقير.

ڙيو توسان سدائين ساڻ آهي صرف اُن کي ياد ڪر.

نہ ڪر ڪو فڪر تون، ڪر [illegible] فرياد،
آهن او تہ توسان، فقط ڪر تون ياد.

اسين پنھنجا اموليہ سواس ويرٿ وڃائي رهيا آهيون. ڪوي اسانکي يدار ڪندي چوي ٿو :-

ويسر ۾ ويٺو وقت وڃائين!
ڪاچ ۽ ڪوڙ پيو روز ڪمائين!
عيش عشرت ۾ اڙيل آهين،
سونا سواس پيو سڀ گنوائين!
ڪوڙ سان ڇو پريت لڳائين؟
چڪر چوراسيءَ ۾ اٽڪيل آهين!
ڪم نہ ايندءِ مٽ مائٽ ماتا،
هي سڀ آهن ڪوڙا ناتا.

دنيا جي بي اثباتي بيان ڪندي شاعر ستگروءَ جي شرڻ وٺڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

ڪوڙا هي ناتا، اتيئي ڪوڙو سنسار،
سچو اِڪ گرو آهي، گرديو جو پيار.
ڪندين ڇا تون دنيا، ڇو شان وڏائي؟
پئسو پدارٿ، اتئي موهہ ڦاهي.
ڇتڻ جي تون چاهين، وڃي پڻ احسان،
گرديو چرڻن، ڪرين ڇو نہ اشنان؟

پرماتما جيڪي ڪري ٿو ان ۾ اسانجي ڀلائي آهي. پرماتما ۾ وشواس رکي هلون تہ من جي شانتي ملندي.

جيڪي ڪري ٿو ان ۾ ڀلو،
صدق رکي شل اِڪتي هلو.
صدق ۽ صبر ۾ وک وڌاءِ،

جو پيغام ڏيندي پنهنجي گرديو ساڌو واسواڻيءَ جو نالو روشن ڪيو آهي. ڪيس آميريڪا ۾ ''اوٿانٽ شانتي پرسڪار'' عطا ڪري سنمانت ڪيو ويو. سندس تحرير ۽ تقرير ۾ تاثير آهي. هوُ هن وقت هزارين دلين جي روح جو راڻو آهي. هن صاحب جي ڪاويه ۾ به ڪي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا جيڪي وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ اسانجي راهه روشن ڪن ٿا. دادا جشن دنيا جي بي اثباتي بيان ڪندي بيدار ڪن ٿا :-

هي پئسو پدارٿ مان شان وڏائي
هي عيش عشرت، ڪروڙن جي ڪمائي.
اٿئي سڀ سي پاڇا، اٿيئي سڀ ڏوڙ
سنتن جي در تي اچي پيهه مزور.
ڪوڙا جڳ جا هي ڪم ڪار
ڪوڙا ڏنڌا سڀ وهنوار.
اُت انجلي ڪر نام ڪمائي
مانڪ ياترا ٿئي سجائي.

دادا جشن دکين دربدرن ۾ داتار جو درشن ڪن ٿا. اسانکي به اُنهن جي سيوا سهائتا ڪرڻ جي تاڪيد ڪن ٿا :-

غريبن دکين ۾ ڏسي تنهنجو روپ،
ٿيون تن جا مددگار جڳايون جوتي انوپ.

گرديو ساڌو واسواڻي جيان دادا جشن واسواڻي ديش وديش ۾ جيو ديا جو پيغام ڏنو آهي. سندس پروچن کان متاثر ٿي هزارن لوڪن هنسا جي کاڌي جو تياڳ ڪيو آهي. دادا پنهنجي گيت دواران تاڪيد ڪري ٿو ته انهن گگدامن تي ڪهل ڪريو، اُنهن جي خدمت ڪريو.

نه مار تن کي، نڪي تن کي ماراءِ،
ڪر شيوا تون تن جي تن کي کاراءِ.

دادا جشن ساڌڪ کي صلاح ڏئي ٿو :-

چڏي سڀ چنا، اچي پڪڙ پير،
آءُ سنتن جي پاس ڪر ڪين ڪا دير.

دادا جن چنتت منش کي آٿت ڏيندي چون ٿا ته فڪر ۽ فرياد نه ڪر.

نيائڻ جي گهري کو يار سان اي طالب المولىٰ،
تہ صبر وضبط سان سڀ اُن کي جذبا جهورڻا پوندا.

شاعر عشق جي اهميت واضح ڪندي چيو :-

محبت دين ايمان آهي،
انهيءَ تان ساهہ سر قربان آهي.

دل وارا دوست ملڻ مشڪل آهن، زبان جا منٺڙا گهٽائي ملندا مگر دل جا منٺڙا ورلي ملن ٿا. شاعر اِهو خيال پيش ڪندي اسانکي آگاهہ ڪري ٿو :-

متان ڪو ظاهري منٺڙي زبان تي پوي پلجي،
ملي ٿي اڄ بہ دل مهنگي، مگر آهي بدن سستو!

شاعر طالب المولىٰ پنهنجي دور جي عڪاسي ڪندي آگاهہ ڪري ٿو :-

پتل کي سون سمجهن ٿا چون هيرو ٿا شيشي کي
ڏسو ڇا ٿي ويو هڪدم جو سڀ وينجهار مٽجي ويا!
اُهو اخلاق، اُها اُلفت اُها تهذيب ڪانهي ڪا،
غريبن ۾ اچا ڪاجهہ آهہ، پر زردار مٽجي ويا!

◆ شاعر نارايڻ شيام جو جنم ٢٢ جولاءِ سنہ ١٩٢٢ع ۾ شري گوڪلداس ناگوانڻيءَ جي گهر نواب شاه ضلع جي ڳاهي قاسم ڳوٺ ۾ ٿيو. سرڪاري نوڪري ڪندي هن صاحب سنڌي شاعريءَ ۾ پوگدان ڏنو. هي صاحب حضور شرم خدا ترس پڪو پختو شاعر هو. ساهتيہ اڪاڊميءَ جو ڪنوينئر پڻ ٿي رهيو. سندس شعرن جا مجموعا آهن 'رنگ رتي لهر' 'روشن چانورو' 'واريءَ ڀريو پلاند' 'ماڪ ڀنارابيل' وغيره. کيس ساهتيہ اڪاڊمي جو انعام پڻ عطا ٿيو. شاعر نارايڻ شيام زندگيءَ کي پسيو آهي، پوڄيو آهي. هوُ ڪن نتيجن تي پهتو آهي ۽ اسانکي بہ آگاهہ ڪندي چوي ٿو :-

جوڙي اسباب هيترا سک جا،
آدمي پوءِ بہ ڏک ڏتل آهي.
هت دوزخ هت جنت آهي،

اُڪير ۾ دادا شيام تون ٻڌاءِ.

دنيا ۾ ڏاڍي ترڪڻ بازي آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڪامل به ترڪي ڪري پون ٿا. انڪري سنيالي وک وڌاءِ.

هيءَ دنيا اٿيئي ترڪڻ بازي،
ڪِري پيا پنڊت پير ۽ قاضي.

دنيا جي دکن کان دور ٿيڻ لاءِ هڪ نام ئي وڏو سهارو آهي. دادا جشن نام جپڻ ۽ شانت ۾ رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

من مورک چو پيو ڪرين ورلاپ،
نام هريءَ جو ويهي ڪر جاپ.
سنسار سنگ ۾ ٿيو آهين دکي،
سک جي چاهين ٿي انترمُکي.
سانت ۾ ويهي سک تون ڏيان،
بکاري ٿي تون پن احسان.

♦ مخدوم محمد زمان 'طالب المولي' صاحب سنہ ۱۹۱۹ع ۾ هالا نورن مخدوم غلام محمد صديقيءَ جي گهر تولد ٿيو. هي صاحب درگاه حضرت مخدوم نوح جو سجاده نشين ٿيو. هن صاحب سنڌي نثر ۽ سنڌي نظم جا گهڻا پريا. سندس والد شعروَشاعريءَ ۾ سونهپ ڪئي. هي صاحب سنڌي ادبي بورڊ جو چيئرمن ٿي سنڌي ادب جي خدمت ڪندو رهيو. 'مصري جون تڙون' رباعيات طالب' 'بهار طالب' 'چير ۾ چڙيون' سندس شاعريءَ جا مجموعا آهن. سندس ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا آهن. شاعر دوستن جي بي وفائيءَ جو ذڪر سهڻي نموني ڪندي اسانکي آگاهه ڪري ٿو.

پراون تي پلا ڪهڙيون ميارون طالب المولي.
هوُ نندپڻ جا ساٿي، نيٺ ڪارا وار متاجي ويا!
ياري نباهڻ لاءِ پنهنجي احساسن ۽ اُمنگن جي قرباني ڪرڻي پوندي.

چا ٿيو ٻڻائي باغ بنگلا ٻہ اڏياسين
مشهور شاهہ سيٺ ٻہ شاهوڪار سڏياسين.

شاعر وڌيل اسانکي بيدار ڪندي سهڻي صلاح ڏئي ٿو :-

چمڻ سندي ڏينهن ڪي آندو نہ ساڻ تو
مفت لڳي موهہ ۾ ڪيو گهات پاڻ تو.
ويندين ٻہ سڀو صاف ڇڏيندين وٿاڻ تون
۽ روئندين زارون زار اِهو ڄاڻ تون.
رهندين تون ڀلا ڪيترو فاني جهان ۾
رهندو ئي نيڪ نام سڀ ڪنهنجي شان ۾.
'وڌيل' صلاح سماجهہ سهڻو سبق اٿئي
ماڄي نہ ماڄي يار مگر ماڄڻ حق اٿئي.

◆ **شري گوبند ڀاٽيا صاحب** جو جنم سنہ ۱۹۱۸ع ۾ لاڙڪاڻي سنڌ ۾ شري لوڪو ڀاٽيا جي گهر ٿيو. هي وديارٿي جيون ۾ ئي روشن دماغ هو. هي ايل.ايل.بي. پاس ڪري وڪالت شروع ڪئي. هن صاحب پنهنجي پتني جمنا ديويءَ سان گڏ آزاديءَ جي آندولن ۾ بهرو ورتو. پريوءَ کيس شاعراڻي دل ڏني هئي. هن سائين ڪشنچند بيوس جي چرڻن ۾ ويهي ڪافي ڪاجهہ پرايو. هي صاحب خوددار خداترس شاخص هو. سنڌ سرڪار کيس 'ورق' مضمونن جي ماجموڻي تي انعام عطا ڪيو. ديش جي ورهاڱي بعد هي ڀارت ۾ اسسٽنٽ ڪليڪٽر ۽ ڪسٽوڊين آفيسر ٿي رهيو. هن سرڪاري نوڪري ڇڏي وري وڪالت شروع ڪئي. 'سُر ۽ ساز' سندس شاعريءَ جو ماجموعو آهي. سندس شاعريءَ ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا ملن ٿا. شاعر اُداس مايوس نااُميد شاخص کي اُتساهت ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

نااُميديءَ ۾ نہ ڪر جيون تمام،
صباح ٿيندي رات رهندي چا مدام.

شاعر پنهنجي من کي سماجهائيندي ايشور ۾ وشواس رکڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

نااُميدي ڇو ويئي ويڙهي مونکي،
برڪتن سان هوُ تہ ٿو هرهر ڀري.

دک ۽ سک جون ڪنديون ڇڏ.
جيون آهي سمنڊ اجهاڳ.
ڪوبہ ويسهہ ساهہ تي ناهي
هر گهڙي آخري گهڙي چاهي!

’روپ مايا‘ نارايڻ شيام جو شاهڪار آهي. رشي وشوامتر مينڪا تي هرک هاري منزل تان ڪري پيو. هوُ پڇتاءُ ڪندي چوي ٿو :-

ڪيئن نہ سک جي ڪامنا ۾ مون رُلايو پاڻ کي،
ڪلپنا جي سک پٺيان سا پيا جو سک تياڳي ڇڏيم.
زندگيءَ جو سار شانتي سمجهي مان آيس هتي،
بن وسايم ڪرم کان ڪائنر ٿي دنيا کي ڇڏيم!

اسان مان هڪ هڪ جي اها حالت آهي، انڪري اسانکي ڪامنائن کان ڪنارو ڪرڻ گهرجي.

♦ شاعر وڌيارام تنواڻي ’وڌيل‘ صاحب جو جنم ويهين صديءَ ۾ سنڌ جي سلطان ڳوٺ ۾ ٿيو. سندس هڪ ناصحاڻہ نظم مشهور آهي، جنهن ۾ هن صاحب دين دکين بيوا هن بيمارن اناٿن جي خدمت جي تاڪيد ڪئي آهي. هي نظم سوامي ليلاشاهہ مهاراج پنهنجي ستسنگ ۾ دهرائيندي شروتائن کي شيوا ڪرڻ لاءِ پريرت ڪندا هئا. پيش آهن ان نظم جون ڪي مصرائون :-

چاهين جي نيڪ منش ٿيان تہ نيڪ ڪار ڪر،
خلق خدا جيءَ سان پلائيءَ جا پير پر
مشهور ملڪ ۾ جي ٿئين شير سر بسر.
پڌ ڳالهہ دل وجان سان پيارا ڪنگال جي
ڪر پيروي تون پاڻ خلقت جي خيال جي.
اهڙو مزو نہ آهي دنيا جي آرام ۾
جهڙو مزو جهان جي شيوا نشڪام ۾

سونهن کھڙو ساءُ الا جوين ۾ تي ڏينھڙا،
ڳل ڦل تي هي رهندو ڪيسين، منڙو نرم هڳاءُ.

--- ---- -----

دنيا ۾ تي ڏينھڙا، هي سارو مانداڻ،
کيل تماشا عارضي ۽، پليل سمجھن پاڻ.

اسانکي ڏٺي ضمير ڏنو آهي اُن ضمير موجب هلڻ گھرجي، پر اڄ ڪلھ خودغرضيءَ جي خمار ۾ وويڪ وڪڻن ٿا.

ڪسجي ويا اصول ۽ سمھي پيو ضمير
عقل زارو زبون ٿيو، ٿيو ڳالهين منجھان پير
اهڙو جن خمير، سي قومون کھڙي ڪم جون!

سنتداس ڪشناڻي 'سنتل' جو جنم شري پنجومل ڪشناڻيءَ جي گھر شهر فيروز سنڌ ۾ ٿيو. ديش جي آزادي هلچل ۾ هي صاحب سرگرم رهيو. ڪيس جيل جي ياترا به ڪرڻي پيئي. هن زندگيءَ جو آخرين سفر پونا ۾ سماپت ڪيو. هي صاحب خداترس شخص رچ مڙس هو. هڪ ڪنڊليءَ ۾ مايا جو ذڪر ڪندي اسانکي آگاهه ڪري ٿو :-

'سنتل' مايا تي نه پروسو،
سچ ۾ پاڇا جون ٿا ڏاها.
اچي ته ڪياڙي وڏائي ڪيڏو،
وڃي ته چيلهه ڇپي ڪري!

◆ **ماسٽر رانجھن وليچا** لوڪ پريه گيتڪار گايڪ جو جنم ٢٤ آگسٽ سنه ١٩٢٠ع ۾ ٻڙهي ياسين سنڌ ۾ شري موتيرام وليچا جي گھر ۾ ٿيو. مرشد ڊاڪٽر روچلداس مڙس مهر جي نظر ڪئي. گھر گرهست ۾ رهندي هن سنڌي سنگيت ۾ پاڻ موڪيو. هي صاحب ڪيترائي سال پروفيسر رام پنجواڻيءَ سان گڏ سُر ۾ سُر ملائيندي ساٿ ڏيندو رهيو. هي صاحب راڳ راڳڻين جو ڄاڻو گايڪ به هو ته گيتڪار به هو. سادگيءَ جي صورت ۽ محبت جي مورت هو. سندس ڪيترا گيت پروفيسر رام پنجواڻي، پيڻ ڀڳونتي ناواڻي ۽ ٻيا گايڪن ڳايا جي عوام جي لبن تي آيا. اڄ به ڪيترا گ ايڪ سندس ڪلام ڳائن ٿا. سندس ڪلام ۾ ڪي نصيحتون آهن.

زندگيءَ ۾ ڏک سک آهي، انڪري اسين نراس نہ ٿيون. شاعر آٿت ڏيندي آکيو :-

جيون هي هڪ آهہ پرولي،
ماتم ۾ ڇانيل آهہ هولي.
دنيا ساري رنگ رتولي،
ڏک سک جي ٿي آ انک مچولي.
جيون جو تہ رڳو آهہ کيل،
هرڪنهن سان ڪن پل جو ميل.
تون ڇو ٿو پيو ارمان ڪرين؟

♦ **شاعر سڳن آهوجا** جو جنم سنہ ١٩١٩ع ۾ سکر سنڌ ۾ شري آهوجا جي گهر ٿيو. شاعر ڪيئلداس فانيءَ شعر و شاعريءَ ۾ هنجي سونهپ ڪئي. هن صاحب شعر ۽ ڪهاڻي جي صنف ۾ قلم آزمائي ڪئي. سندس شعرن جو مجموعو 'ارمان' شايع ٿيو. هي صاحب خوددار هو. هو پڪو پختو شاعر هو. سندس ڪي نصيحت آميز شعر ملن ٿا. سياڻي ماڻهوءَ جو ڪم آهي غم کائڻ. اهنڪار جي ڪري ڪوئي غم نہ ٿو کائي. شاعر غم کائڻ جي صلاح ڏئي ٿو. ڪس کائڻ ۾ ئي جس آهي.

عقل سو عقل نہ چئبو، جو نٿو غم کائي،
پنهنجي آپي کي مگر، ڪير اِهو سمجهائي.

اسانجي من ۾ همدرديءَ جو گڻ هئڻ گهرجي. ٻي ڪنهن سان همدردي ڏيکاريندي جڏهن اسان لڙڪ لاڙيون ٿا تہ اُهي لڙڪ موتبن و انگر ملهائتا آهن.

لڙڪ، موتي مونکي تڏهن ياسيا،
دل جڏهن ٻئي جي غم کان روئاريو.

شيخ عبدالرزاق 'راز' سنہ ١٩١٩ع ۾ سکر سنڌ ۾ شيخ عبدالروف جي گهر تولد ٿيو. هن ايم.اي. پاس ڪئي ۽ هاءِ اسڪول جو پرنسيپال مقرر ٿيو. سوَن شاگردن جي سونهپ ڪيائين. ڏٽيءَ کيس شاعريءَ جي ڏات عطا ڪئي. 'سارنگ' 'سڄڻ سفر هليا' پيهي پاتال سندس شعرن جا مجموعا آهن. هن جي ڪلام ۾ ڪتني ڪتني نصيحت آميز شعر ملن ٿا. شاعر دنيا جي ٻي اثباتي بيان ڪندي بيدار ڪري ٿو :-

جي راهہ ۾ هلڻ گهرجي.

دُئي کي دور ڪر دلبر پيائي پڻ ڏيڻ گهرجي،
چڏي ڏي جنگ ۽ جهيڙو محبت سان هلڻ گهرجي.

◆ **شاعر شيخ 'اياز' صاحب** ٢٣ مارچ سنہ ١٩٢٣ع ۾ شڪارپور سنڌ ۾ غلام حسين شيخ جي گهر ۾ تولد ٿيو. بي.اي.ايل.ايل.بي. پاس ڪري هن صاحب وڪالت شروع ڪئي. هي صاحب وطن دوست ترقي پسند شاعر هو. هي صاحب سنڌ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسيلر ٿي رهيو. 'پونر پري آڪاس' 'ڪلهي پاتم ڪينرو' جل جل مشعل جل' هي گيت اُڇايل مورن 'جا' ڪي جو پيائجل پوليو' 'ڪپر ٿو ڪن ڪري' وغيره اياز صاحب جي شاعريءَ جا مجموعا آهن. هي صاحب باغي شاعر هو. سندس ڪلام ۾ بہ ڪي ناصحانہ شعر ملن ٿا. شاعر اسانکي آشاوادي ٿي رهڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

نيٺ تہ ڊهندو ڪوڙ، سدائين جنهنکي ناهہ ثبات،
نيٺ تہ ڦٽندو سچ جو سورج، نيٺ تہ ڪٽندي رات.

ظلم سدائين ڪين رهندو. نيٺ سندس انت ٿيندو، انڪري ظلم ڪرڻ ڪين جڳائي.

سدا نہ رهندو ڪو پر سڪندر ٿيندو نيٺ تباهہ،
ايندا ويندا ڪيئي، وهندو رهندو درياهہ شاهہ.

◆ **شاعر ايم ڪمل** سندس پورو نالو شري مولچند بنراٽي هو. هنجو جنم سنہ ١٩٢٥ع ۾ منگهارام بنراٽيءَ جي گهر ڪنبياري سنڌ ۾ ٿيو. هن صاحب ريلوي ۾ نوڪري ڪندي پنهنجي تصنيفن سان سنڌي ادب جا گهڙا پريا آهن. بنيادي طور هي صاحب پڪو پختو معياري شاعر هو. پر هن ناٽڪ جي صنف ۾ بہ طبع آزمائي ڪئي آهي. پروفيسر ليکراج عزيز صاحب شاعر ايم.ڪمل جي شاعريءَ ۾ رهنمائي ڪئي. کيس ساهتيہ اڪادميءَ جو انعام بہ عطا ٿيو تہ مهاراشٽر سرڪار جو گورَوَ پرسڪار هڪ لکہ روپيا بہ مليا. 'جمريل جيءَ'، 'پنجاهہ غزل'، 'ننڊ جاڳ' 'روشن راهون ڏنڌلا ماڳ' ۽ رنڌڙ 'برف جا نقش'، سندس شاعريءَ جا مجموعا آهن. شاعر دوستن مان

ماستر رانجهن صاحب ايمان آڪڙ ڇڏڻ ۽ خاڪساريءَ جي واٽ تي
هلڻ جي تاڪيد ڪري ٿو، ڏٽيءَ جي در سدائين توبهه ڪرڻ گهرجي.

توبه ڪر ۽ تڪبر ڇڏ، ڪر نوڙت ذري ذري
ڪنهنجي لئه ٿو ڪوڙ ڪرين، ويندين خالي هٿڙا ڌري
ڏڪندو رهه هردم اُن کان، جو ڪنهن کان ڪين ڏري
ياري رک رانجهن اُن سان جو دم دم قدر ڪري.

گيتڪار رانجهن بيدار ڪندي سکيا ڏئي ٿو :

گهٽي ويئي آ گذري هاڻي غفلت ۾ نه گذار!
دکين جي ڪر شيوا، دل ۾ ديا تنهن لاءِ ڌار
ڏينهن هجي توڙي رات انداري شهر هجي يا جهنگ
ڇڏي ڏي دنيا جي تون موج سچي سائين جو ڪر سنگ

ٻي هڪ گيت ۾ به شاعر سچاڳ ڪندي سکيا ڏئي ٿو :

منڙا من پنهنجي کي مار! ته تنهنجا ٻيڙا ٿيندا پار،
ڇڏ آڪڙ ايمان وڃائي، بندا! ڪر سيني سان پلائي،
رهندين ڏينهن ٻه چار
ڪروڌ ڇڏي تون منڙو ٻولج، رانجهن سودو سچ جو ڳولهج
ديا به دل ۾ ڌار!

◆ **شاعر پرسرام 'نماڻو'** جو جنم سنه ١٩٢٢ع ۾ ڳوٺ تاجو لغاري لاڙڪاڻي ضلع ۾ شري اڏيرڏني مل روهڙا جي گهر ۾ ٿيو. سندس تخلص 'نماڻو' هو. هوُ سادگيءَ جي صورت ۽ نمرتا جي مورت هو، حضور شرم هو. دادا هوندراج دکايل ۽ شاعر پرسرام ضيا صاحب شعر و شاعريءَ ۾ سندس سونهپ ڪئي. 'ستار'، 'سرگم' 'ناو هلائڻ وارا سندس شعرن جا مجموعا آهن. هن صاحب جي ڪلام ۾ ڪي نصيحت آميز شعر ملن ٿا. شاعر نماڻو حسد تعصب تڪرار جي راهه کي ڇڏي پريم جي پٽ تي هلڻ جي صلاح ڏئي ٿو. پريم منش جو سچو ڳهڻو آهي.

دنيا ۾ پيار ۽ سڪ آ، سچو سينگار انساني،
ڇڏي تعصب تفاوت تون نه ڪر تڪرار شيطاني.

دل مان دويش جي پاونا تڙي ڪيڻ گهرجي. جهيڙا جهڳڙا ڇڏي محبت

هيءُ اوچ نيچ جو ويڇو پڻ.
پيد ياوَ جا پسر ڪري،
۽ جيون جو تي سار بڻي.

منش آنند لاءِ پرماتما جي پراپتيءَ لاءِ پتڪي رهيو آهي. شاعر پنهنجي من مندر ۾ پريم گيان جو ڏيئو ٻارڻ جي صلاح ڏيندي چيو :-

ديپڪ پنهنجي دل ۾ ٻار
هيڏي هوڏي ڪين نهار.

◆ **شاعر فراق ٺٽوي** قريشي خاندان مان هو. سندس ڪلام جو مجموعو 'ديوان فراق' شايع ٿيو آهي. هن صاحب زندگيءَ جي هر پهلوءَ تي قلم آزمايو آهي. هي صاحب ترقي پسند شاعر هو. سندس ڪي ناصحاڻا شعر ملن ٿا. شاعر دنيا جي بي اثباتي بيان ڪندي بيدار ڪري ٿو :-

ڏينهن چار زندگيءَ جا،
ناهين ٿو ڪوٺ کهڙا،
سامان ڪڻ سفر جو،
سعيو تون ڪر هلڻ جو.

اسان ڪيترو وقت وئڙث وڃايون ٿا. روز اسانجي زندگي گهٽجي رهي آهي. ان ڪري زندگيءَ جي رهيل پلن جو قدر ڪريون.

پيغام هي ڏئي ٿو جڏهن ساڄ اُڀري ٿو،
حياتيءَ جي ڏينهن مان هڪ ڏينهن گذري ٿو.

◆ **شاعر ارجن حاسد صاحب** جو جنم سنه ١٩٣٠ع ۾ ڪراچي سنڌ ۾ ٿيو. 'سو اسن جي سرهاڻ' پٿر ڪنڊا ڪنڊا سندس شعرن جا مجموعا آهن. هي صاحب پڪو پختو شاعر آهي. هي صاحب روايت پسند به آهي ته ترقي پسند به آهي. هن شاعر زندگيءَ سان وابسته موضوعن تي به ڪلام لکيو آهي. سندس ڪي ناصحاڻا بند ملن ٿا. هي صاحب آشاوادي نظريعي جو اظهار ڪندي اسانکي دنيا ۾ مرڪي رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

گهڙي گهڙي سُرهي ٿي پوندي،
مُرڪي مُرڪي ائين ڏسنداسين.

آزمودا پرائي دوستن جي بي وفائيءَ جو ذڪر ڪندي آگاهہ ڪري ٿو تہ اڄ ڪلهہ دوستن ۾ اُميدون رکڻ نہ گهرجن.

محبت مٿاجي وئي آهي، دليون ڪٿاجي ويون آهن،
اُميدون دوستن مان گهٽيون، گهٽاجي ويون آهن.

اڄ ڪلهہ جيئڻ ڪيڏو نہ دشوار ٿي پيو آهي، جيئڻو آهي تہ نباهڻو آهي. نباهڻو آهي تہ سهڻو آهي.

زندگيءَ سان نباهڻو آهي، ماس شينهن پاڇائڻو آهي.

ڏارين کي پنهنجو گهر ڏيکارڻ، گهر جي ڀاتين جي گلا ڪرڻ چڻ پاڻ تي ڪلائڻو آهي. شاعر نصيحت ڏيندي چيو :-

ڏارين سان گلائون پنهنجن جون، پاڻ تي جڳ ڪلائڻو آهي!

◆ **شاعر لڪميچند 'پريم' صاحب** جو جنم سنہ ١٩٢٨ع ۾ ٻڙهي ياسين سنڌ ۾ شري خوشيرام ڏوڏيجا جي گهر ۾ ٿيو. هن صاحب حڪمت ڪندي شعر و شاعريءَ ۾ طبع آزمائي ڪئي. هن شريمد ڀڳوت گيتا جو سنڌي ڪوتا ۾ ترجمو ڪيو. پريم پشپانجلي 'شمع ٻاريندي شب' 'اکڙين جي آلاڻ'، 'خمار' 'اکڙين اوتيو آب' سندس شاعريءَ جا مجموعا آهن. انسان کي دک درد ڏسي بي همٿ ٿيڻ نہ گهرجي. شاعر اهڙن شخصن کي سانتونا ڏيندي چيو :-

رهندي خزان نہ هردم، اُميدن جي چمن ۾،
اُڏري بهار تو وٽ، ٿي بيقرار ايندو.

ڏٿيءَ جي در حرفت نہ هلندي، انڪري شاعر پريم حق جي پروڙ پائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

حق ۽ حرفت هڪ نہ ٿيندا،
حرفت ڇڏ، اُتِ حق سچاڻ.
پريم ڪناري تي ڪجهہ ناهي،
اُٿي گهڙي ڏس گهري گهيڙ.

شاعر پريم اوچ نياچ جو تفاوت ميٽڻ لاءِ پريم جي جوت جڳائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

جوت جڳي جا ختم ڪري،

ملن ٿا. انسان اهنڪار جي نشي ۾ پاڻ کي سڀ ڪجهہ سمجهي ٿو. ڳ همند ڪيرائيندو آهي. اسين پنهنجي اموليہ جيون اهنڪار سبب برباد ڪري رهيا آهيون. شاعر ڪمل پياسيءَ جو شعر پيش آهي :-

مان آهيان بس مان ئي آهيان،
مان کان وڏ مان ڪجھ نہ آهيان،
اهنڪار جي اوٽ وٺي ڇو،
انمول جيون نرڪ رُلين ٿو،

جيڪو شرڌا رکي ستگروءَ جي شرڻ وٺي ٿو، تنهنجو تن من چانبوڪيءَ جيان سيتل رهي ٿو :

شرڌا رکي سک جو ستگرو وٽ ايندو،
پونم جان سيتل سدائين سو رهندو،

سانت ۾ رهڻ سان پريم جي پراپتي ٿيندي. شاعر سانت جي ثنا ڳائيندي چيو :-

سانت ۾ جيڪي گهارين،
تن جي دل ۾ ديرو دلبر جو.

انتهڪرڻ شڌ رکڻ ۽ شيوا ساڌنا سان ترشنائن، تنهءَ جي اُڄ ختم ٿئي ٿي :-

سينو صاف ٿيڻ سان، شيوا ساڌنا ڏانهن ڍڪي،
دلگيري دلشڪستي جي مٽجي وڃي اُساٽ.

◆ **شاعرا ريٽا وشنو شهاڻيءَ** جو جنم سنہ ۱۹۳۴ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ شري عالمچند اُڌارام ملڪاڻيءَ جي گهر ٿيو. سنڌي ساهتيڪار عالم پروفيسر منگهارام ملڪاڻي سندس چاچو هو. ڀيڻ ريٽا جي شادي شري وشنو شهاڻيءَ سان ٿي. جوڙو جيس هو. شري وشنو شهاڻي سماج شيوا ۾ پاڻ موکيو ۽ هو پنهنجي پتني ريٽا کي سدائين ساهتيہ سرجن لاءِ همٿائيندو رهيو. ڀيڻ ريٽا سنڌي نثر چاهي نظم ۾ يوگدان ڏنو آهي. انسان سونهن ڏسي مشتاق ٿئي ٿو. ان سرير جي سونهن جي بي اثباتي بيان ڪندي شاعرا بيدار ڪري ٿي تہ ان سونهن تي اکن ڇُڪن نہ ٿيو.

انسان آهي جو حُسن پرست،
حُسن ڏسي ڇو ٿي ٿو مست.
سونهن جي عمر ڪن پہ مگر،

شاعر حاسد ڀيائيءَ جي عينڪ لاهي ڏسڻ جي صلاح ڏيندي چيو آهي :-

اکين تان چشمو اِهو لاهي ڏس،
پرائو ڪونہ مان پنهنجو آهيان.

نوس نوس جي عادت سٺي نہ آهي. شاعر نوس نوس ڪندڙ شخص جي پسن سان ڀيٽ ڪندي ان عادت کان دور رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

ڳاهہ ڪپي پاٽي ڪپي ماڻهو جهڙا ڍور،
نوس نوس جون عادتون گهر گهر آهن چور.

ٻالهين مان ٻالهوڙو پيدا ٿيندو آهي. انڪري شاعر ماٺ ۾ رهڻ جي صلاح ڏيندي چيو :

وڏي وجهي ٿي ٻالهڙي ماٺ ڪري تون ويهہ،
اورانگهيئہ جي پاڻ کي، مُڙندو سارو ڏيهہ.

هڪ ٻي دوهي ۾ شاعر حاسد صاحب مائيٽن ماڻهن جو ذڪر ڪندي چيو آهي :

مائيٽا ماڻهو وجهي و الاڙن ٿا ڪنب،
ٻَڙ ٻَڙ ڪن پئنچايت ۾ گهٽائي اهڙا لنب.

دنيوي اجايون سڄايون ٻالهيون ٻڌي، اسين ڪيڏو نہ امولہ سميہ برباد ڪري پوءِ پڇتاءُ ڪريون ٿا. ورجائڻ مان ڪجهہ ڪين حاصل ٿيندو.

ٻڌي ٻڌي ٻوڙو ٿيس هاڻ فقط پڇتاءُ،
ورندو ڇا ورجاءَ مان، ايندو ڪو ايذاءُ.

اسان کان وڏيڪ اسانجي پرماتما کي چنتا آهي. اُن ۾ پورو پورو ويساهہ رکون. شاعر کي اهڙو يقين آهي.

منهنجو مالڪ مون ڏنو ڏاڍو بيپرواهہ،
هرڪنهن جي چنتا ٿو رکي شاهن جو آ شاهہ.

♦ ڪمل ڪيولراماڻي 'پياسي' جو جنم سنہ ١٩٢٩ع ۾ جيڪب آباد سنڌ ۾ ٿيو. هي صاحب گجرات ۾ اسسٽنٽ ڊئريڪٽر آف فشريز ٿي رهيو. هن سنڌي نثر ۽ نظم ۾ يوگدان ڏنو آهي. سندس اٽڪل ١٥ ڪتاب شايع ٿيا آهن. سندس ڪاويہ ۾ کي نصيحت آميز شعر

پاڇي پوي تہ بہ هر تڪر عڪس اُڇلي ٿو.
سبق سکي تہ ڪو آئيني کان وفائن جو.

اسين پين جي ڳڻن اوگڻن جي پرچار ڪريون ٿا. اوک بوک ڪريون
ٿا. شاعر بيدار ڪندي چوي ٿو تہ پهرين پنهنجي من ۾ وويڪ روپي
ڪاني سان ماپ ڪريون تہ اسان ڪيتري پاڻيءَ ۾ آهيون.

پلي زماني جي ڪر ماپ تور، جڏهن بہ وٺي،
تون پهرين پنهنجي تہ ڪا ماپ ڪر ڪٿي ڪانو

◆ **شاعر تنوير عباسي** جو اصلي نالو نورنبي آهي. هي شاعر
سنہ ١٩٢٤ع ۾ گل حسن عباسيءَ جي گهر سوڀو ديرو خيرپور ميرس ۾
ڄولد ٿيو. هن سنڌي نثر ۽ نظم ۾ پاڻ موکيو آهي. هي انقلابي ترقي پسند
شاعر هو. رڳون ٿيون رباب 'شعر' سندس شاعريءَ جا مجموعا آهن.

شاعر تنوير عباسي سچ جو حمايتي هو. انکري سچ جي راهہ تي
هلڻ جي تاڪيد ڪري ٿو :

تنوير اسانکي ٿو ميناج ملي سچ ۾،
جنهن ڳالهہ ۾ ڪوڙ آهي، سا ڳالهہ ڪڙي آهي.

تنوير صاحب پاڻ آشاوادي اٽل ارادي وارو هو. هوءَ پنهنجي شعر
ذريعي اسانکي بہ آشاوادي ٿي اصولن تي اڏول رهڻ گهرجي.

همٿ آڏو پهڻ مکڻ جيان رجندو رهندو آهي،
همٿ جو سج چڙهندو رهندو آهي لهندو ناهي!
وقت جون واڳون تنهنجي هٿ ۾، جيئن بہ وٺي تيئن موڙ!

◆ **شاعر سروج ڪمار وچاڻي 'ڪمل'** جو جنم سنہ ١٩٢١ع
۾ ڪنڊياري ضلع سنڌ ۾ شري چاندومل وچاڻيءَ جي گهر ٿيو. سندس
شعرن جو مجموعو 'بوندون' شايع ٿيو. ڪمل صاحب بہ آشاوادي ٿي
هن جي صلاح پنهنجي شعر ۾ ڏني آهي.

نقش ماضيءَ جو مٽائي، بڻج مالڪ حال جو،
بڻج مالڪ حال جو، تون ڪڻ قدم اقبال جو.
زندگيءَ جي راهہ تي ٿورو صرف تحمل کپي،
هن زماني ۾ جيئڻ لئہ دل اندر بس دل کپي.

خبر هوندي بہ بيخبر.

اسين دنيوي پدارٿن ۾ کوهجي مزا ماڻيون ٿا پر اُنهن ۾ سچو سک آنند ڪين آهي. انڪري انهن سنساري پدارٿن پٺيان حياتي برباد نہ ڪري سچي سک جي ڳولها ڪريون.

چا ڏيندي دل کي راحت،
عزت، دولت ۽ شهرت.
هيرا جواهر زر زيور؟
لکل ڪٿي آ دل جو چئن؟
ڳولهي ڳولهي، ٿڪا نئن!

◆ **شاعر ارجن چاولا صاحب جو جنم ١٠ فيبروري سنہ ١٩٣١ع** ۾ شري گاهي مل چاولا جي گهر ڪشمور جيڪب آباد ضلع سنڌ ۾ ٿيو. هن تعليمدان تعليم جي کيتر ۾ پاڻ موکيو آهي. هو صاحب هن وقت عليگڙهہ ۾ رهي ٿو. هاءِ اسڪول جو پرنسيپال رهي سوَن شاگردن جي سونهپ ڪيائين. هي صاحب پڪو پختو شاعر آهي. کيس شاعريءَ جي مجموعي تي اين.سي.پي.ايس.ايل. جو انعام عطا ٿيو آهي. هن صاحب جا بہ چند شعر - دوها نصيحت آميز ملن ٿا. شاعر من جي مهراڻ ۾ ٽبي ڏئي لعل لوچي اچڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

جهاتي پائي ڏس اندر من موتين جي کاڻ،
ٿاهہ نہ پائي ڪو سگهي چڻ گهرو مهراڻ.

اسانجو من اونهو عميق آهي. اُن جو پتو لڳائڻ مشڪل آهي.

منش کي اهنڪار ڪرڻ نہ گهرجي سڄ بہ پاڇا آهي. وقت وقت جي ٻلهاري آهي. جو اِها ڳالهہ نٿو سمجهي تنهنکي اُن جو نتيجو ڀوڳڻو پوي ٿو :-

وقت وڏو ٻلوان آ، سينو ساهي ڪير!
جو مورک سمجهي نٿو ڀوڳي دير سوير.

جيئڻ بہ هڪ ڪلا آهي. جيئڻ جو ڏانءُ اُن کي هوندو آهي جنهن جي دل ۾ پيار آهي. چاولا صاحب جي غزل جو هڪ بند آهي :

جيئڻ جو ڏانءُ اُهوئي سکي سگهيو هتڙي،
پڌو آ پيار جو جنهن ٻانهن ۾ ٻانو.

شاعر آئيني کان وفاداريءَ جي نصيحت پرائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

پريم جي ڏور ۾ ٻڌجي ويو. اُنهن جي عنايت ٻه ديال آشا جي زندگيءَ ۾ رنگ لاتو. ديال آشا ور ور دوردرشن ۽ ٻين پروگرامن ۾ ڳالهائيندي چوندو آهي تہ منهنجا ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراج هڪ اک آهن پيارو دادا جشن واسواڻي منهنجي ٻي اک آهن. اُنهن جي عنايتن کان سواءِ مان صفا زيرو آهيان اهڙن مهان سنتن ستپرکن جي سنگ ۾ رهندي هن سنڌي ۾ قابل ذڪر سنت ساهتيہ جو سرجن ڪيو آهي. هن ڀڳتي ڪاويہ جو سرجن ٻه ڪيو آهي. تہ موزون شاعري ٻه چئي آهي تہ مقالا ۽ مضمون ٻہ لکيا آهن. ساڻ ساڻ سنڌي ٻال ساهتيہ جي کيتر ۾ ٻه پاڻ موکيو آهي. سندس دل ۾ دکين دريدرن لاوي درد آهي. اُن درد وچان هوُ خلق جي خضمت ٻہ ڪندو رهي ٿو. هو ٻين جو دُک درد ڏسي ڇلڪي پوندو آهي.

سوامي ٽيئنورام مهاراجن جا گادي نشين سوامي سروانند مهراج، شري ساڌ ٻيلا جا مهنت آچاريہ سوامي گٽيشداس مهاراج، سنت هردارام صاحب، سنت گوبندرام صاحب شداڻي دربار جا گادي نشين پڻ پياري ديال آشا کي ڏاڍو ڀائيندا هئا. ستگرو سوامي ٽيئونرام مهاراجن جا موجودہ گادي نشين سوامي ڀڳت پرڪاش مهاراج، ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن جا پرم شش سوامي ديو پرڪاش مهاراج، ٿلهي وارا سوامي پريمداس مهاراجن جا گادي نشين سوامي واسديو مهاراج، سنت سائين چانڊورام صاحب، سائين آسودارام جا گادي نشين، شداڻي دربار جا گادي نشين سنت يڌشٽر لعل پياري ديال کي ڏاڍو سَنيهہ سنمان ڏيندا آهن.

سرسوتي سپتر ديال آشا سنڌي هندي ۽ انگريزي ۾ اٽڪل ٦٥ ڪتاب لکيا آهن. ذڪر ڪيل سنتن جي آسيس، ماتا پتا جا شڀ سنسڪار سبب هن سنڌي هندي ۽ انگريزي سنت ساهتيہ جو سرجن ڪيو آهي. ڀڳتي ڪاويہ ٻہ رچيو آهي تہ سنتن ڀڳتن مهاپرشن جا جيون چرتر ٻہ لکيا آهن. ڪيس ساهتيہ سرجن ۽ شيوا لاءِ ڪيترائي سرڪاري غير سرڪاري ادارن وٽان انعام سنمان عطا ٿيا آهن. پيش آهن ديال آشا جي ناصحاڻہ ڪلام جا ڪي مثال:-

پراتهہ ڪال جو اسين ننڊ ۾ ستل رهون ٿا. اهڙو امولیہ ايڪانت جو وقت نام سمرڻ ۾ سڦلو ڪرڻ گهرجي. ڪوي بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو:-

امرت ويلي جو اُٿي ڳڻ گوبند جا ڳاءِ،

امرت ويلو املهہ آ سستي ۾ نہ وڃاءِ.

◆ ڊاڪٽر ديال آشا جو ناصحاڻو شعر

ڊاڪٽر ديال آشا جو جنم ١٦ ڊسمبر ١٩٣٦ع ۾ خيرپور ميرس سنڌ ۾ شري ڪوڙومل سوڀراج ڏاميجا جي گهر ۾ ٿيو. سندس ماتا پاري ٻائي پاپي سدوري ٻائي، پتا شري ڪوڙومل ۽ چاچو شري وشنداس ڀڳت جن هئا. سندس ماما ڀڳت ٽنورمل، شري رامچند پڻ ڀڳت جن هئا. سندن پتا جو مامو ڀڳت ٿهليارام ليلارام مشهور ڀڳت ڳائڪ ۽ گياني هو. هو ٻالڪ ديال کي پاڻ سان وقت به وقت وٺي ويندو هو. ٻالڪ ديال کيس پيڙون ڏيندو هو. منجهند جو جلهي لوڏيندو هو. اسڪول ۾ پڙهندي ديال سوامي چرنداس مهاراج جي دربار ۾ گرمکي سکڻ ويندو هو. اهڙي ڌارمڪ ڀڳتي ميه واتاورڻ ۾ سندس پالنا ٿي. ديش جي ورهاڱي بعد هوُ پنهنجي وڏڙن سان ڀارت ۾ آيو. اُلهاسنگر ۵ ۾ رهندي هن اسڪولي تعليم ورتي سن ١٩٥٥ع ۾ هن اسڪول ۾ ماستري ڪندي پنهنجو ڪاليج جو ابياس به چالو رکيو. بي.اي پاس ڪرڻ کان پوءِ سنه ١٩٦٤ع ۾ هن ڪي.سي. ڪاليج، ايڇ.آر ڪاليج آف ڪامرس ۾ سنڌي ليڪچرار جي نوڪري ڪئي. نوڪري ڪندي هن ايم.اي پاس ڪئي. اُلهاسنگر ۾ چاندي ٻائي ڪاليج برپا ٿيو. هوُ ٣٥ سال ان ڪاليج ۾ سنڌيءَ جو پروفيسر ٿي رهيو ۽ وائيس پرنسيپال ۽ پرنسيپال جا پد ماڻيا. ان دوران هن پي.ايڇ.ڊي. ڊي لٽ ڊگريون به حاصل ڪيون.

ديال آشا خوش نصيب آهي جو ننڍپڻ ۾ ئي پنهنجي وڏڙن وٽان کيس شڀ سنسڪار جي پونجي پراپت ٿي. هت ڀارت ۾ کيس سوامي ليلاشاهه مهاراج، ساڌو ٽي. ايل. واسواڻي جي آسيس ۽ پيار مليو. ستگرو سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن کيس گروءَ جي روپ ۾ پراپت ٿيا جن جي ڪمل چرڻن ۾ ويهي اُنهن جي آسيس ۽ پيار پراپت ڪيو. سوامي جن ڪوي هرديه هئا اُنهن جي ويچارن ست سنسڪارن جو اثر ديال تي پيو. درويش دل هوندراج دکايل ۽ درويش شاعر پرسرام ضيا جي ديال آشا تي عنايت ٿي. هن اُنهن مان ڪاڄه پرايو. راشٽريه ڪوي هوندراج دکايل متس ”آشا“ تخلص رکيو.

ديال آشا ڀاڳن وارو آهي جو وشوَ جي مهان ويوتي پوجيه دادا جشن واسواڻي هن تي نينهن جي نوازش ڪئي. هوُ دادا جشن واسواڻي جي

پرو هلي يا ڪو پلو، سڀ جو گھر تون خير.
ڪنهن سان رک نا وير تون سڀ کي ڪر تون پيار،
وير مان ڪجھہ نہ وٺيندين، اهو اُتم ويچار.

جنهنجي دل ۾ پيار آهي سوئي انسان سڏائڻ لائق آهي. جنهن اندر نفرت آهي سو شيطان آهي.

جنهنجي دل ۾ پيار آ سو آهي انسان
نفرت جنهنجي نيض ۾ سو آهي شيطان

انسان ڪڏهن ڪڏهن پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪندي هتاش ٿئي ٿو. ڪوي اُن کي آٿت ڏيندي چوي ٿو:-

مالڪ کي تون ياد ڪر ڪنهنجي ڪيج نہ ڪاڻ،
تون نا اڪيلو آهين، صاحب تو سان ساڻ.

اسان مان ڪيترا گگدامن کي کھائي اُنهن جو ماس کائيندا آهن. ڪوي اُنهن کي تاڪيد ڪندي چوي ٿو :-

معصومن تي ڪھل ڪيو، سڀ گوبند جا پار،
کائيندا جي انهن کي مالڪ ڏيندو مار.

من جي سواري وڪارن تي آهي انسان کي اُنهن جي واڳ سوگھي جھلڻ گھرجي. جي اُنهن کي چڙو اڳ چڏي ڏبو تہ اُهي راڳا ڪندا. انڪري ديال آشا پنجن ئي وڪارن مان ٿيندڙ نقصان کان پنهنجي دوهن چوپاين ۾ پگتي ۾ گيتن دوارا آگاهہ ڪندي صلاح ڏئي ٿو :-

ڪام:-

ڪام جيو کي انڌو بڻائي
تياج ۾ شڪتي سندس گھٽائي،
ڪين سکي ٿي هرگز پوڳي،
پوڳي پوڳي ٿي ٿو روڳي.

ڪروڌ :-

ڪروڌ تہ رت جو داپ وڌائي،
تن من کي نقصان رسائي،
ماڻهوءَ کي چنبال بڻائي،

امرت ويلي اُٿڻ سان تنهنجو ڪلندو ڀاڳ،
سشوپتيءَ جي سيج تي ماڻنديں تہ سهاڳ.
امرت ويلي جو اُٿي جپ پريوءَ جو نام،
چنتن ڪر چنتا ڇڏي، توکي ملندو رام.
جيڪڏهن اوهان سکي ٿيڻ چاهيو تہ ٻين کي سکي ڪريو.
من وچن ۽ ڪرم سان سڀ کي سک پهچاءِ،
سک ڏيڻ سان سک ملي، جيون سڦل بڻاءِ.
ڪوي متر ياشي ٿيڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:-
ڪاڙو ڪنهن سان ٻول نا، سڀ سان مٺڙو ٻول
پريو توکي موٽ ۾ ڏيندو مٺڙو تول.
جيون ۾ ديا جو گڻ اپنايون، ٻين تي ديا ڪرڻ سان پرماتما اسان تي ديا ڪندو. ديا ڪرڻ سان ڀڳوان راضي ٿئي ٿو.
ديا ڪري جو سڀن تي تنهن تي راضي رام،
جنهن تي راضي رام آ، پائي سو وشرام.
ديا کان سواءِ انسان پسون آهي. ديا ئي هر ڌرم جو بنياد آهي. ديا نہ صرف مانو ماتر تي پر سڀني پراڻين تي ڪرڻ گهرجي.
ديا بنا انسان آهڻ تہ پسونءَ سمان.
ديا ڌرم جو مول آ، ويدن جو فرمان.
ڪنهن کي بہ ستائڻ گناهہ آهي، رنجائڻ بدران سڀني کي راضي ڪريون.
ڪنهن کي ڪين رنجاءِ تون سڀ ۾ آهي رام،
لوڪن کي ڏي پيار تون تن ۾ آ گهنشيام.
سمرڻ، سيوا، سادگي ستيہ ساهنيوتي سنيهہ.گڻن کي اپنائڻ سان اسانجي زندگي چمڪندي.
سمرڻ سيوا سادگي همدردي ۽ پيار
چمڪن گڻ جنهن ۾ اِهي، سو چمڪي چوڌار
اسان کي من مان وير وروڌ ڪڍي سڀن سان ڀلائي جا پير پرڻ گهرجن.
سائين سڀ ۾ تو وسي ڪنهن سان رک نا وير،

نہ ڪرڻ جي نصيحت ڏني ٿو:-

لوڀ نہ ڪر تون اي انسان!
لوڀ ڪُتي سان ڳنڍ ڪارائي،
١. لوڀ ڪرڻ سان لوڀ وڌي ٿو،
آخر ماڻهو دکي ٿئي ٿو،
جهيڙا جهڳڙا ٿين ٿا خوب،
لوڀ ڪورٽ جا در ڪڙڪائي، لوڀ ڪُتي سان ڳنڍ ڪارائي!
لوڀ ڪئي ٿو پاپ ڪرائي،
٢. لوڀ جي وس ڪئين موذي مري ٿو،
لوڀ جي باهہ ۾ پيو سڙي ٿو،
ڪين رهي ڪا شناخت ٿي،
پائہ پائہ سان لوڀ ويڙهائي! لوڀ ڪُتي سان ڳنڍ ڪارائي!

موهہ:- چوپائي:-

موهہ دکن جو ڪارڻ آهي.
جنم جنم ۾ ٿو پٽڪائي،
ڪنهن ۾ موهہ نہ رک تون پيارا!
لوڪ اٿي مطلب جا سارا!

سنساري پدارٿ ۽ سنبنڌين ۾ موهہ رکڻ سان من اشانت رهي ٿو. آسڪتي دک دائي آهي. اناسڪت ڀاوَ سان رهڻ ۾ ئي آنند آهي.

اهنڪار چوپائي:-

اهنڪار ٻوڙؤ اندو بڻائي،
ڏاڍائي ۽ ظلم ڪرائي!
شيِ ڪرمن جو ڦل بہ گهٽائي،
راوڻ پارا مٽيءَ ملائي!

آڪڙ ايمان انسان کي ڪيرائيندو آهي. ٻي هڪ گيت ۾ پڻ گيتڪار ديال آشا نصيحت ڏني ٿو:-

ڇا تي ڪرين اهنڪار پيارا!
تنهنجو هتڙي ڪجهہ ٻي ناهي!

شانتي من جي ڪروڌ وڃائي.

ڪروڌ ۽ ڪلڪل سبب اسانجا گهر نرڪ ٿي پون ٿا ۽ جيئڻ جنجال ٿي پوي ٿو:-

دوهو:

جت سنتوش ۽ شانتي سو گهر سرڳ سمان،
جت ڪل ڪل ۽ ڪروڌ آ، سو گهر نرڪ جهان
ڪروڌ ڪرڻ سان ٿو ٿئي تن من جو نقصان،
ہي جي پي دل ٿي دکي، ويرٿ پُنج ۽ دان.

ڪوي هڪ گيت دوارا پڻ ڪروڌ کان ڪنارو ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو.

ڪروڌ کان پيارا ڪر تون ڪنارو،
ڪروڌ مان ٿئي ٿو نقصان پيارا!
١. ڪروڌ ڪرڻ سان وروڌ وڌي ٿو،
وروڌ مان جهڳهرو جيهڙو ٿئي ٿو. صبر ۾ تنهنجو شان پيارا!
٢. ڪروڌ جي اگني ڪئين نہ جلائي،
تن من کي نقصان رسائي، پهچائي شمشان پيارا!
٣. ڪروڌ ڪري ڪنهنجي دل نہ دکائج،
واٽ کميا جي تون اپنائج، اهو سنتن جو گيان پيارا!
٤. جپ تپ دان وڃي ٿو ويرٿ،
ڪروڌي ڪري ٿو ڪيڏو انرٿ، سندس ٿئي اپمان پيارا!
٥. ”آشا“ ڪنهن تي ڪروڌ نہ ڪر تون،
کميا ديا ۽ ڌيرج ڌر تون، تنهن ۾ تنهنجو ڪلياڻ پيارا!

لوڀ:- لوڀ انسان کي اٽڪائي ترشنڪوءَ وانگر لٽڪائي ٿو.

چوپائي:-

لوڀ ڪُتي سان گڏ ڪارائي،
لوڀ منش جي ننڊ ڦٽائي،
لوڀ ڪئي ٿو پاپ ڪرائي،
رت سان رت کي ٿو ويڙهائي.

هڪ ٻي گيت ۾ شاعر لوڀ مان ٿيندڙ نقصان کان آگاهہ ڪندي لوڀ

كوھ مان پاڻي نا ڪٽي وڃ ڏيندو انسان.

سچو ڌنوان اُهو آهي جو نام جو خزانو سنگرھ ڪري ٿو. سائين جي ڪرپا سان ئي اهو خزانو ملي ٿو.

جنهن تي مهر ڪري گرو ڏئي نام جو دان،
نام نڌي جو گڏ ڪري سوئي سچو ڌنوان.

ڏوڏي تي ڏوڏو پچڻ سان نقصان آهي غم کائڻ ۾ جس آهي.

غم کائي جيڪو هلي ، تنهن جو جڳت ۾ جس
ڏوڏي تي ڏوڏو پچي تنهن کي لڳي ٿي ڪس.

اسان مان ڪيترا ناحق حسد ايرکا جي باھ ۾ پاڻ جلائي رهيا آهن. تن من جو نقصان ٿئي ٿو. پر پيار ڏيڻ سان انسان پاڻ بہ خوش گذاري ٿو ۽ ٻيا بہ خوش گذارين ٿا.

حسد ايرکا مان ٿئي تن من جو نقصان،
پيار ڏيڻ سان پاڻ خوش پرسن ٿئي ٻيو ان.

آڻ مڃڻ سان دل جو بار هلڪو ٿئي ٿو. جهڳڙو ختم ٿئي ٿو هٺ هوڏ ڪرڻ سان نقصان رسي ٿو.

آڻ مڃي جهڳڙا ڇُٽا چوٽي اها هنداءِ
آپو ۽ تون هٺ ڇڏي شانتي سک کي پاءِ.

ديال آشا خلق جي خدمت ڪرڻ جي صلاح ڏيندي چيو آهي :-

آهي خالق خلق ۾ خلق جي ڪر خدمت
سڀ ۾ ساڪي ٿو وسي، سڀ سان ڪر محبت.

سائين جي در سياٽپ ڪين هلندي، اڻ چاڻ اگهامجي ويندا انکري شاعر صلاح ڏئي ٿو.

ڏڏن جو ڏاتار آ. ڏڏ ٿي تون تہ گذار،
سياٽپ هلندي ڪين ڪي داتا جي دربار.

سنگتن ۾ سگھہ آهي. انڪري ايڪتام رهڻ گهرجي شاعر صلاح ڏئي ٿو

جت ايڪو آنند تتي پريم جي جوت ٻري،
ايڪي ۾ ئي ٻل ٻُڌي آئي وپدا ٽري.

١. سڪندر ڪارون متيءَ ملي ويا!
ڪوڏي پي سي ڪين ڪٽي ويا!
ويا روئندا زارون زار پيارا.
٢. عهدي جي آڪڙ آ اجائي،
طاقت تي ڪر تون نہ وڏائي،
''آشا'' ڪنهن تي نا اعتبار پيارا!

انسان کي سيني سان ڀلائي جا پير پرڻ گهرجن. جيڪڏهن هو ٻين جو ڀلو ڪندو تہ پريو سندس ڀلو ڪندو. شاعر صلاح ڏيندي چوي ٿو.

ڀلو چاهين پنهنجو ڪر ٻين جو ڀلو،
ڀلو جي ڪندين تہ ٿيندءِ سائو سلو.
١. اڇي جو سوالي نہ تنهن کي موٽاءِ،
موٽائي نہ ڪنهنجي تون، دلڙي دکاءِ!
٢. ڏٽي جي ڏني مان سدا ڏيندو رهہ تون،
سدائين غريبن سان پيارا نہ وهہ تون.
٣. جي ٻين کي تون ڏيندين، ڏٽي توکي ڏيندو،
سدائين هوُ تنهنجو مددگار ٿيندو!
۴. جيڪا پوک پوکين تون لڻندين اُها ئي،
نہ ڪنهنجي ڪمائي وڃي ٿي اجائي.
٥. دکين ۽ بکين جي ڪري ٿو جو خذمت
اُنهيءَ تي ٿئي تي ڏٽي جي تہ رحمت.
٦. ''آشا'' پريم سان ڪر سين جي تون شيوا،
پريو توکي ڏيندو مهر جا تہ ميوا.

هي نصيحت پريو گيت اسانجي ڪيڏي نہ سونهپ ڪري ٿو.
ڪوي دان ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:-

داتا دولت آ ڏني، خوب ڪيو پُنج دان،
دان ڪرڻ سان تن وڌي ٿئي جڳت ۾ شان.
دان ڪرڻ سان تن وڌي، وديا ڏيڻ سان گيان،

کمڙو ملي جي طعام تہ هرگز نہ کائجي.

ديال آشا پيار جو پيغام ڏيندي صلاح ڏئي ٿو:

کير ۾ پيارا کنڊ ٿيو!
سدا سڀن کي پيار ڏيو.
امرت جو چشمو آ پيار،
پيار ئي جيون جو آڌار،
پيار ۾ ڪيڏو آنند آهي،
پيار واري کي هرڪو چاهي،
پيار ۾ آهي ڪيڏي شڪتي
پيار ئي آ پريوءَ جي ڀڳتي.

شاعر سمرڻ ءِ سيوا جو سنديش ڏيندي چوي ٿو:٦

سچو سک تہ سمرڻ ءِ سيوا ۾ آهي،
گروءَ جي ڪرپا سان ڏٺو آزمائي،
ڪري شيوا سمرڻ عمر ڪر سجائي،
''آشا'' تون ڪندو رهہ سڀن سان ڀلائي.
ڏٺيءَ جو رکي خوف ڪم جو ڪري ٿو،
رهي پاپ کان سو سدائين پري ٿو.

منش کي سدائين سُڪرت جا ڪم ڪرڻ گهرجن تہ مٿس مالڪ جي مهر ٿيندي.

سدا ''آشا'' سُڪرت جا ڪم جو ڪري ٿو،
الله جي عنايت سان وارو وري ٿو.

شاعر ڀيائيءَ کي ڇڏي خودشناس ٿيڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو تہ جن جي اندر ۾ غير آهي سي پرماتما کي ڪيئن پسندا. شاعر صلاح ڏئي ٿو:-

ڇڏ ڀيائي کي تون ڀوڙي، ٿي سدائين خود شناس،
سي پرينءَ کان ٿيا پري، اندر نہ جن جو آ صفا.

گيتڪار اهنسا جي ڪاڏي ڪائڻ کان منع ڪندي صلاح ڏئي ٿو:-

پکي پسون سڀ روپ پريوءَ جا،

اڄ اهڙي هوا لڳي آهي جو جن ماتا پتا جنم ڏنو آهي ۽ پيا گهر جا وڏڙا تن جو نر آدر ڪيو ٿو وڃي. شاعر اُنهن جي شيوا ڪرڻ جي تاڪيد ڪندي چوي ٿو:-

شرڌا ادب ۽ پريم سان ڪري ٿو جو شيوا،
ڪٽي آسيس وڏن جي ملن تنهنکي ميوا.

ڳلا تہ منهين ترار آهي، جيڪو ڳلا ڪري ٿو جنهنجي ڳلا ڪري ٿو جيڪو ڳلا ٻڌي ٿو تنهي جو نقصان آهي. انڪري شاعر تاڪيد ڪري ٿو:-

ڳلا تہ منهين ترار آ ڪنهنجي ڳلا نہ ڪر
ڪين پٽر اُجلاءِ تون ڳلن سان دامن پر.

شاعر سانت ۾ گذارڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو:-

ماٺ ۾ آهي مزو ماٺ جو ميوو تون کاءُ،
ماٺ ۾ مالڪ ملي، ماٺ جو وٺ تون هُٻڪاءُ.
سانت ۾ ويهي وقت گذار
ڪڇ بہ نہ ڪنهن سان پاڇ نا ڪنهن ڪان.
١) ٻالهين مان ٻالهوڙو ٿئي ٿو،
تيليءَ مان ٽنپ جڳهڙو ٿئي ٿو.
پاڻ مان ماٺهو ٿئي بيزار- سانت ۾ ويهي وقت گذار.
٢) موُن ڪي سون برابر ڄاڻج،
موُن رکي تون پاڻ پڇاڻج،
دل ۾ ڪر دلبر ديدار- سانت ۾ ويهي وقت گذار.
٣) ٻالهائڻ سان شڪتي وڃي ٿي.
سو اسن جي پوناجي گهٽاجي ٿي
'آشا' پريوءَ جو ڪر ويچار- سانت ۾ ويهي وقت گذار.

شاعر دوهن چوپاين ۾ ڪي نہ ڪي نصيحتون ڏنيون آهن. جيڪي وهنوار ۽ پرمارٿ لاءِ ڪارگر آهن .گيتڪار ديال آشا موزون شاعري ۾ بہ ڪي نصيحتون ڏنيون آهي پيش آهي غزل جو بند:-

جت بي رخيءَ جو عالم اُتي پيررو نہ پائجي،

سماجهي ويٺا آهيون.

تون آهين ۽ مان
آهيون پاڇا هڪ ٻا
ڇا جو ڪريون ڳمان!

اسين زندگيءَ جو پورو قدر ڪين ٿا ڪريون. مانش جيون ڌڻيءَ جي ملڻ سوغات آهي. پر اسين وئرٿ وڃائي رهيا آهيون. ڇو ته اسانکي اها جيون انين ملي ويو.

جيون هڪ سوغات
پر وڃائي نه ڇڏي
سماجهي ڪا خيرات

انسان کي پنهنجي تن پدارٿ جو اني سونهن. علم عقل جو ڳهمند نه ڪري ڳاهو سو اها سکيا شاعر هاٿي ۽ ڪوليءَ جي پرتيڪن دوارا ڏني ٿو.

ڪونه ڪاجي ايمان
ڪولي پڻ هاٿيءَ جا
وٺي سگهي ٿي پراڻ.

◆ شاعرا رڪمڻي چنناڻي تعليم ۽ ادب جي کيتر ۾ يوڳدان ڏنو آهي. اسڪول جي پرنسيپال ٿي سون وديارٿين جي سونهپ ڪندي رهي. سندس پرسڌ ڳايڪ سي. ايڇ. آتما جي ڀاءُ شري سندر چنناڻي سان ٿيو. جو انهيءَ ڪيس ڏهاڳ جو ڏک ڏسڻو پيو. پيڻ رڪمڻي همٿ رکي زندگيءَ جي شاهه راهه تي وڌندي رهي. سندس شاعريءَ جا ڪيترائي مجموعا شايع ٿيا آهن. سنڌي اسڪول جو سنڌي ادب ۾ يوڳدان سندس قابل ذڪر مقالو آهي. سندس تخلص رشمي آهي. رڪمڻي دنيا جي بي اثباتي بيان ڪندي بيدار ڪري ٿي.

آئي هئي ڳهڙي ڪن لاءِ ڳلستان ۾ بهار
مکڙيون ڦٽيون ۽ ڳل ٽڙيا سهڻا لڳائي ٿي خار،
هڪ ئي هوا جي جهونڪي ۾ ڳلزار ويران ٿي ويو!

شاعرا رڪمڻيءَ جو هيٺيون مشهور ڪلام نصيحت آميز آهي:-

نه تون رهندين نه مان رهندس، نه ڪاجهه رهندو وڃهون ڇا لئه!
فقط هڪ يار جو نالو وجي رهندو، وڙهون ڇا لئه!
۱) محبت ڏي محبت وٺ، محبت ۾ مزو آهي،
اهو ئي آهي دنيا ۾ ساچو سودو وڙهون ڇا لئه!

تون تن کي کهائي کائين ٿو!
سنگدل هاٺي موم دل ٿي تون!
ڇو نہ ديا جي جوت جڳائين ٿو!

جن جي قلب تي کلفت جي ڪٽ لڳي ويئي آهي، سي ڪيئن پرين پسندا! انڪري شاعر تاڪيد ڪري ٿو تہ ان ڪٽ کي پيار سان چمڪايو!

کفلت جي ڪٽ قلب تي آهي،
اُلفت سان تنهنکي چمڪايو،
من ميري کي صاف ڪرڻ لئہ،
سڪ جو صابڻ خوب لڳايو،

ڊاڪٽر ديال آشا جي پڳتي ڪاويہ ۾ تہ انيڪ نصيحتون آهن، جيڪي وهنوار چاهي پرمارٿ لاءِ راهہ روشن ڪن ٿيون مُٺ مان خرار جي خبر پوندي آهي.

◆ **شاعر گوپ گولاٽي صاحب** ١٢ مارچ سنہ ١٩٢٥ع ۾ ڳوٺ بنگو ديرو ضلع لاڙڪاڻي سنڌ ۾ ڄائو. هن بي. اي. ايل. ايل. بي. امتحان پاس ڪيو. هي شاعر ڪيترائي سال پنجاب نئشنل بئنڪ ۾ نوڪري ڪندو رهيو. پنهنجي اورچائيءَ ۽ قابليت سان پهرين بئنڪ جو مئنيجر ٿي رهيو. سنہ ١٩٩٥ع ۾ هي صاحب پنجاب نئشنل بئنڪ جو جنرل مئنيجر جي پد تي هوندي رٽايرڊ ڪيو. پنجن سالن جي عرصي ۾ هن صاحب سنڌي ناول، سنڌي ڪهاڻي ۽ سنڌي شاعريءَ ۾ پاڻ موکيو آهي. پيش آهن سندس ڪي ناصحاڻہ ٽڪرا (هاٽيڪا) شاعر سالڪ کي صلاح ڏئي ٿو تہ ٻاهرين اکين جي جوت سان ڏسين ٿو پر ان جوت کي جڳائڻ واري آتمڪ جوت آهي. اُن جو چنتن ڪر.

اکين ۾ آ جوت
جوت پٺيان جا جوت
ڪر تنهنجي ڳڻ ڳوت.

هڪ جانب جي جمال سبب اسان سين ۾ هستي آهي. اسين هڪ ڏٽيءَ جا ئي پاڇا آهيون پوءِ بہ اسان ۾ ڪيڏي نہ سيٽ آهي! هڪ ٻئي کان پاڻ کان الڳ

هاٿي هوُ بلبر آهي. سندس پتني ششي به هڪ پيار واري پيڻ آهي، جوڙو جيس آهي. هن صاحب جي ڳيتن شعرن جا ٽي مجموعا شايع ٿي چڪا آهن. هن صاحب سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن جي جيوٽي سنڌي بيتن ۾ لکي آهي. هن صاحب جي ڪلام ۾ به ڪي نصيحت آميز نڪتا آهن.

اڄ ڪلهه اهنڪار ايڏو وڌي ويو آهي، جو هرڪو سيرسڌائي ٿو، هرڪو هڪ ٻئي کان ٿهي ٿو، ماڻهن ۾ محبت ڪين رهي آهي.

امڙي هوا لڳي، جو هرڪو ئي ڪترائي ٿو،
آپو ايڏو وڌي ويو آ، هرڪو سير سڌائي ٿو!

اهنڪار مغروري انسان کي ڪرائيندي آهي. انڪري اهنڪار جو تياڳ ڪري سڀن سان سنيهه سان هلون.

چوٽي آهي خوشيءَ جهڙي خوراڪ ڪونهي، مرڪ جهڙي مٺائي ڪونهي. اڄ ڪلهه انسان جي کھڙي نه مانسڪ حالت آهي، جو هوُ هڪ ٻئي سان پريم سان به ڪونه ٿا ڳالهين، اشاري سان پيا ڳالهائين شاعر راجپال چوي ٿو :-

خوشي ۽ مُرڪ موڪلائي ويا آهن!
اشارن ۾ سڀئي ڳالهائي رهيا آهن.

شاعر راجپال صاحب کي نياڻين لاءِ ڪيڏي نه همدردي آهي. هوُ اڄ ڪلهه جي ڳھوٽن تي طنز ڪندي چوي ٿو :-

سپنن جو سنسار سجائي،
چڙي آئي آشيانو پنهنجو،
پر دلهن جي پيار جو ملهه،
سمجهو ويو واپار!
ڳھوٽ ڳھٽيءَ ڳهتيءَ ۾ وڪامي ٿو،
خريدي ڪوئي،
’نردوش‘ نياڻين جي هلي ڏيڻ،
ڪيتري قدر درڪار!

اسانکي نياڻين تي ڪمل ڪرڻ گھرجي. لالچي ڇوڪرن کان باز رهڻ گهرجي.

◆ **شاعر ڳورڌن شرما ڳهايل** هن صاحب جو جنم سنه ١٩٤٠ع ۾ ميهڙ سنڌ ۾ مهراج نامديو شرما جي گھر ۾ ٿيو. هي شاعر پهرين دبڪن ڪاليج ۾ سنڌي لغات جي تيار ڪرڻ ۾ مشغول رهيو ۽ پوءِ پونا نوين هند هاءِ اسڪول ۾ ماستري ڪندي سوَن وديارٿين جي سونهپ ڪندو رهيو. پونا ۾ ساهتيڪ سرگ

٢) نہ ڪر ايمان تون ايڏو! حياتيءَ تي بقا ڪھڙو!
مٽيءَ جو هي مڪان آهي، ڀڃي پوندو، وڙهون ڇا لئہ!
اسين ٿوري گهڻي ڳالهہ تي پاڻ ۾ وڙهون ٿا. دنيوي پدارٿن لاءِ زر زمين لاءِ لڙون ٿا. سڀ فنا آهي. هڪ ٻئي کي پيار ڏيون اهوئي سچو سودو آهي.

◆ **شاعر ذوالفقار راشدي صاحب** سنہ ١٩٣٨ع ۾ پير ڳوٺ رتي ديري تعلقي ۾ محمد امام شاعر راشديءَ جي گهر تولد ٿيو. زميندار ڪندي هن سنتي ڪماٽي ۽ شعر و شاعريءَ ۾ طبع آزمائي ڪئي. 'سوچ کي لوچ' سندس شعرن جو مجموعو آهي. شاعر ترم ۽ مذهب جو تڪرار ڏسي پيار جو پيغام ڏيندي چوي ٿو :-

وٿيون وجائي، فرق مٽائي، پيار وڌايون آءُ!
تون ڇو هندو، مان ڇو مومن، آءُ تہ سوچيون ياءُ!
هائو اءُ مچيان ٿو، مونکي هڏ ناهي انڪار،
منهنجو مذهب آهي محبت، منهنجي پوڄا پيار.

◆ **شاعر عنايت بلوچ صاحب** جي شعرن جو مجموعو "تند ڪٽارو ڪند" شايع ٿيو آهي. هي صاحب پڻ پنهنجي شعرن ذريعي محبت ۽ انسانيت جو پيغام ڏيئي چوي ٿو :-

محبت ۽ انسانيت منهنجو مذهب،
محبت ۽ ايمان ۽ دين دولت،
محبت سواءِ ڪو اکر ڪين ڄاڻان نہ ڪلفت،
نہ نفرت نہ ڪينو سڃاڻان.

دنيا ۾ حسد جي باهہ ٻري ٿي، نفرت وڌي ويئي آهي. مٿيان مذڪور شاعر انسانيت ۽ محبت جي نصيحت ڏين ٿا.

◆ **گيتڪار نندلعل راجپال** جو جنم ٢٤ فيبروري سنہ ١٩٣٨ع ۾ ٽلهہ ڳوٺ ضلع حيدرآباد سنڌ ۾ شري روپچند هولارام راجپال جي گهر ٿيو. سندس ماتا خوشي ٻائيءَ ۽ پتا شري روپچند ڌارمڪ پرورتي وارا هئا. سنڌ ۾ ٻالڪ نندلعل سنت ساماٽارام جي آستان تي وڃي اُن جي شيوا ڪندو هو. گيت گنگنائيندو هو. ديش جي ورهاڱي بعد ڀارت ۾ هن انجنئرينگ امتحان پاس ڪري نوڪري ڪئي.

۾ ٿي. شاعر پرسرام ضيا شعر و شاعريءَ ۾ سندس سونهپ ڪئي. سنہ ١٩٦٣ع ۾ ياءَ هيرو ٺڪر جي قومي گيتن جو مجموعو گوليون شايع ٿيو. هن آڪاشواڻي دهليءَ جي سماچار وڀاڳ ۾ ٣٧ سال نوڪري ڪئي ساڻ ساڻ اپياس ڪندي هن عالماڻہ مضمون بہ لکيا تہ شاعري بہ لکي. هوُ دهليءَ جي ساهتيڪ ۽ سانسڪرتڪ سرگرمين ۾ سرگرم رهيو. ساهتيہ اڪادمي کيس 'تحقيق ۽ تنقيد' ساهتيڪ مضمون تي انعام عطا ڪيو. دهلي سنڌي اڪادمي سندس تصنيف 'انڌلٺ' تي انعام عطا ڪيو. هن صاحب قديم سنڌي شاعر قادي قادن جي ڪلام جي کوج ڪري 'قادي قادن جو ڪلام' شايع ڪيو. ان سبب سنڌ هند ۾ سندس هاڪ ٿي. هن صاحب جا ڪجهہ ناصحاڻہ شعر ملن ٿا. پيش آهي سندس هڪ رباعي جنهن ۾ شاعر صلاح ڏئي ٿو تہ وقت جي تقاضا موجب وهنوار ڪرڻ گهرجي. هوا جي رخ ڏسي زندگيءَ روپي بيڙي هلائڻ گهرجي :-

وقت جي گهر ڪري وهنوار کي بدلڻ گهرجي
راهہ جي ڍنگ جي رفتار کي بدلڻ گهرجي
ناوَ جيون جي ڪناري تي لڳائڻ خاطر
هوا جو رُخ ڏسي، پتوار کي بدلڻ گهرجي.

شاعر هيرو ٺڪر خلق جي خدمت ۽ اللهہ جي عشق کي الله جي بندگي سمجهي ان راهہ تي هلڻ جو اشارو ڪري ٿو :-

خلق ۾ جنهن ڏٺو خدا هوندو، ماڻهو ڇا جو سو ديوتا هوندو.
عشق کي ئي جو عبادت سمجهي، ڪو اُنهيءَ جهڙو پارسا هوندو!

♦**سنت برهمانند مهاراج** پريم پرڪاش منڊل جي پرمپرا جو ودوان سنت آهي. هي سوامي بسنترام مهاراجن جي ڪرپا سان پرڳتيءَ جي پٿ تي وڌيو. سندس جنم ١٤ جولاءِ سنہ١٩١٩ع ۾ ڪنڊو ضلع حيدرآباد سنڌ ۾ شري وسندمل جي گهر ٿيو. سندس جنم جو نالو شري للچمڻداس آهي. هن شاستري امتحان پاس ڪيو. سمرپت ڀاوَ سان پنهنجي ستگرو سوامي بسترام مهاراجن جي شيوا ڪئي. سوامي بسنترام مهاراج ٢١ ڊسمبر سنہ ١٩٨٠ع ۾ برهملين ٿيا. ١٤ جنوري سنہ ١٩٨١ع ۾ سوامي شانتي پرڪاش مهاراجن ۽ منڊل جي سنتن گڏجي سنت للچمڻداس کي بيک ڏئي سندس نالو سنت برهمانند رکيو ۽ کيس سوامي بسنترام مهاراجن جي گاديءَ تي وهاريو. سنت برهمانند مهاراج سوامي ٽيئونرام پريم پرڪاش منڊر اجمير ۾ سمرڻ ۽ سيوا جي جوت جڳائيندو رهي ٿو. هن سورت ۾

رمين ۾ بہ سرگرم رهيو. ڪجهہ سال هن دبئيءَ جي انڊين اسڪول ۾ پڻ نوڪري ڪئي. 'ڇيڙ سڪي سرگم' ڪوناجون ٿيون ڪٽڪڻ 'قلم جو سپاهي' سندس شاعريءَ جا مجموعا شايع ٿيا آهن. سندس ڪي ناصحاڻہ شعر ملن ٿا. مسئلو ۽ مشڪلاتون ڏسي اسين نراس نہ ٿيون پرشارٿ سان سڀ دقتون دور ٿي وينديون ۽ سڦلتا پراپت ٿيندي شاعر گورڌن گهايل صاحب اها نصيحت ڏيندي لکيو :-

نہ اهڙو ڪو مسئلو آ، سڏي جنهنکي سگهون مشڪل.
ڪبي ڪوشش تہ پربت پيي، ڦري گلزار ٿي پوندو.

ساڳيو خيال دهرائيندي شاعر مصيبت وقت بہ مسڪرائڻ جي صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

ڪاميابي پڻ قدمن ۾ اچي ڪرندي اگر،
هر مصيبت جي سمي، مسڪرائيندا هلو.

ڪن ماڻهن جي عادت ٿيندي آهي ٻين جا گهر ڊاهڻ. اهڙن شخصن کي شاعر صلاح ڏئي ٿو :-

جيڪڏهن ڪنهنجو گهر ٺاهي سگهيو تون ناهين،
تہ ٻيا گهر تون ڦٽائڻ ٿو گهرين ڇا جي لئہ!

مذڪور بند ۾ شاعر جوڙجڪي من ورتيءَ وارو ٿي رهڻ جي صلاح ڏني آهي. ڪيترا شخص ٻين کي نقصان پهچائڻ لاءِ اُنهن لاءِ کڏون کوٽيندا آهن. اهڙن انسانن کي شاعر آگاهہ ڪندي چوي ٿو :-

پاڻ ڪرندين جي ٻين لاءِ کڏون کوٽيندين،
پاڻ کي پاڻ مٽائڻ ٿو گهرين ڇا جي لئہ!

شاعر ڪوڙ کان ڪنارو ڪرڻ جي صلاح ڏيندي لکيو تہ ناڪاري ڪم نہ ڪر، ڊاهڻ جا ڪم نہ ڪر، ڪنهن سان ٻوهہ نہ ڪر.

ڪوڙ جي وٺجي ڪين پناهہ،
هي جڳ ڪنهن سان نينهہ ناهي،
ڇڏ ڙي پيارا! ٻوهہ ۽ ڊاهہ،
هي جڳ ڪنهن سان نيبهہ ناهي.

◆ **شاعر هيرو ٺڪر صاحب** عالم اديب ۽ شاعر آهي. سندس جنم ٣ مارچ سنہ ١٩١٣ع حيدرآباد سنڌ ۾ شري ڇيتالعل ٺڪر جي گهر ۾ ٿيو. ديش جي ورهاڱي بعد هي پيارو اُلهاسنگر ۾ اچي رهيو. سندس ابتدائي تعليم بہ اُلهاسنگر

◆گيتڪار سُندر منگهاڻي "شيام" جو جنم ٣ جنوري سنه ١٩٤١ع ۾ ٽنڊو آدم سنڌ ۾ شري گهنشيامداس منگهاڻيءَ جي گهر ۾ ٿيو. شري گهنشيامداس ديش ڀڳت به هو ته ايشور ڀڳت به هو. هن ديش جي آزادي آندولن ۾ سڪريه ڀاڱ ورتو. سندس ماتا به ڌارمڪ ويچارن واري هئي. پياري سُندر کي ننڍپڻ ۾ ئي شڀ سنسڪارن جي سمپتي ماتا پتا وٽان ملي. ديش جي ورهاڱي سبب پريوار سان اُلهاسنگر ۾ اچي رهيو. پياري سندر اسڪولي تعليم اُلهاسنگر ۾ ورتي هو پنهنجي اورچائيءَ سان انجينئر ٿيو. ڪيترن سالن کان هي پيارو پنهنجي پريوار سان دبئيءَ ۾ رهندو آهي. هن پياري دبئيءَ ۾ اليڪٽرسٽي بورڊ ۾ انجنيئر جي نوڪري ڪئي. ڪجهه سالن بعد هن نوڪري ڇڏي پنهنجي کيتر ۾ پنهنجو ڪم شروع ڪيو. پياري سندر جي ڪنٺ ۾ سرسوتيءَ جو واسو آهي. هوُ گيتڪار به آهي ته مٺو گايڪ به آهي. سندس گيتن جا ٽي سگرهه شايع ٿيا آهن. سندس منُ ۾ ستسنگ ۽ پريوءَ لاءِ پياس آهي. هن صاحب جي گيتن ۾ ڪي نصيحت آميز نڪتا به آهن. هڪ گيت ۾ هي پيارو چوي ٿو ستگروءَ گهڻيئي گيان جو ڳالهيون ٻڌايون آهن. پر اسين عمل ڪين ٿا ڪريو :-

ستگر سمجهائي هر بار گيان جون ڳالهيون ڪئي هزار،
دهرائي هرڪو هر بار، عمل ڪري ٿو ڪو هڪ وار،

عمل ڪرڻ سان ئي فيض حاصل ٿيندو. گرو ور ور سمجهائي ٿو ته ڪنهنجا عيب نه گوليو پر اسين اجايو ڪنهن کي بدنام ڪيون ٿا.

ستگر چوي نه عيب اگهاڙيو پنهنجي عيبن ڏي نهاريو،
مگر مزو نه اچي اسانکي جيسين ڪنهن کي ڪريون نه خوار!

گرو اسانکي ور ور سمجهائي ته پاڻ ۾ پريم وڌايو، ونڊي ورهائي کائو پر اسين اُلٽو هلون ٿا.

ستگر چوي ته پريم وڌايو، ونڊي ورهائي سڀ ڪجهه کائو!
اسين ڪريون بس گلا شڪايت، تن دولت آهي پيار!

گروءَ جي در، ايشور جي دربار ۾ هار ٿي وڃبو ته اُنهن جي ڪرپا ٿيندي.

هيءَ ستگرو جي دربار هت ٻڌجي اچ تون هار.
پريوءَ اڳيان جو ٻڌجي ٿو هار، پريو ڪٽي ٿو اُنجو بار،
پريوءَ اڳيان جو ڇڏي اهنڪار، پريو ڪٽي ٿو اُن جو بار.

ستگرن جي سنگ ۾ نصيب کلي ٿو. انڪري ستگرن جو سنگ ڪرڻ گهرجي.

نصيبن وارو آهي جو رهي گروءَ جي سنگ ۾

پڻ پريم پرڪاش مندر برپا ڪيو آهي. سوامي برهمانند پرمپرا انوسار ڀڳتي ڪاويہ جي رچنا ڪئي آهي. هي صاحب ماتا پتا ۽ گروءَ جي شيوا ۽ عزت ڪرڻ وارن شاخصن کي ڀاڳياوان ڌنوان سڏي ٿو. وڏڙن کي نت نيم پرڻام ڪرڻ سان، اُنهن جي شيوا ڪرڻ سان نصيب کلي ٿو.

ماتا پتا گرچرڻن ۾ جيڪو روز ڪري پرڻام،
تن تن آ انسان سو جڳ ۾ سچو ڌنوان
تن تن سي ٿئي جڳ ۾، جن ڀي ڪئي مات پتا جي سيوا
وار نہ ونگو تنهن جو ٿيندو اُن کي ملندا ميوا.

مانس شراب سگريٽ وغيره کان ڪنارو ڪرڻ جي صلاح ڏيندي ڪوي صاحب چوي ٿو :-

پان بيڙي سگريٽ تنباڪو نشا سڀ ئي ٿي خراب
مانس ڪائڻ وڏو پاپ ٿي پيارا پي نہ ڪڏهن تون شراب.

سوامي برهامنند من جي شانتي ۽ آڌياتمڪ اُنتيءَ لاءِ صلاح ڏيندي چوي ٿو :-

ڀي ڏي نهارين جي، اُن جي چڱائين ڏي،
پرجي نهارين تون، پنهنجي مداين ڏي
رک ڌيان تون پنهنجو، ڏس ڏوهہ نہ ڪنهنجو،
پر نندا کان تون بچي، جيون سڦل ڪر پنهنجو
آهي سک جي اوٽ اها جي شانتي من جي چاهين.

سچو انسان اُهو آهي جو ڪنهنکي ڪين رنجائي ٿو. سڀن سان پريم سان هلي ٿو ۽ شيوا ڪري ٿو :

شيوا سچي ۽ پريم ڪري انسان سچو آ سو،
نا دل دکائي ڪنهنجي انسان سچو آ سو

ڪوي صاحب سچي منش جون وصفون بيان ڪندي اسانکي بہ انهن گڻن کي اپنائڻ جي صلاح ڏئي ٿو :-

منٺڙي واڻيءَ سان سدا متر سچو وهنوار ڪري،
ماس شراب جو تياڳ ڪري ۽ سادو شڌ آهار ڪري.
نندا چوري چغليءَ کان بچي انسان سچو آ سو.

ڪوي ساڌڪ کي صلاح ڏئي ٿو :-

چنتن ڪر چنتا نا ڪائي، برهمانند هر نام سمر،
تنهنجا ڪاتا سيئي ٿيندا ڪورا، ڪر ڪرم سچا تون سدورا!

جيڪي پريوءَ جو نام سو وجي ٿو رنگاجي رنگ ۾

دنيا فنا جو مڪان آهي. ڪنهن به ڳالهه تي اعتبار ڪونهي. انڪري شاعر صلاح ڏئي ٿو ته ستڪرم ڪرڻ ۾ دير نه ڪر.

جيڪي تون ڪرڻ چاهين جلد ڪر تون پيارا!
ڪنهنکي آ خبر جيون هي آهي گهٽا ڏهاڙا!

دنيوي وشيه ڀوڳ دکدائي آهن ڀوڳ روڳ پيدا ڪن ٿا. انڪري شاعر شيام بيدار ڪندي اُنهن کان دور رهڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

وشين جا هي ڀوڳ جي آهن اول لڳن سکدائي
آخر ليڪن اُهي بڻجن هرڪنهن لئه دکدائي!
رهجان هرپل تن کان تون هوشيار چون تا سنت سيئي.

نا اُميد نراس شخص کي آٿت ڏيندي شاعر چوي ٿو :

متان تون دل لاهين پريو ساڻ آهي،
ورهين جا هوُ هڪ پل ۾ دکڙا لاهي.
مشڪل کان منهن نه موڙ تون هل راهه صحيح،
فرض نڀاءِ پنهنجا هر ڪم تون ڪر صحيح.

گيتڪار 'شيام' مٺي ٻولڻ ۽ ڪنهنجي دل نه رنجائڻ جي سکيا ڏيندي چيو :

مٺا جي ٻول ٻوليندين، تنهنجو نقصان ڇا ٿيندو!
جي ڪنهنجي دل دکائيندين خطا وار سڏائين!

مذڪور شاعرن کان سواءِ ٻين ڪن سنڌي شاعرن گيتڪارن جا به ڪي نصيحت آميز ملن ٿا جي اسانجي سونهپ ڪن ٿا. گيتڪار گايڪ شري آزاد صوفي هڪ گيت ۾ آڪڙ ايمان ڇڏڻ جي صلاح ڏئي ٿو :

ڪرم ڪرين يا ترم ڪرين وڏو پنڊت ودوان ٿئين
ته به نه توکي مالڪ ملندو جيسين اندر جو ايمان ڇڏين.

گيتڪار گايڪ ڀڳت پرمانند به ڪي سکيادائڪ گيت رچيا آهن. هي صاحب اسانکي بيدار ڪندي صلاح ڏئي ٿو :

ڪيڏي ڪرين ٿو چترائي، داتا سان اٽڪل بازي،
تون سمجهين ٿو ڪوڙ ڪپٽ تي رام اچي ٿيندو راضي!
هوُ تنهنجي هر حرڪت کي نظر پنهنجي ۾ رکندو آ،
ڏسڻ وارو لک اکين سان توکي سدورا ڏسندو آ.

ذڪر ڪيل شعر - گيت وهنوار چاهي پرمارٿ لاءِ اسانجي سونهپ ڪن ٿا. اُنهن نصيحتن کي هنڊائڻ سان ئي فيض حاصل ٿيندو.

پوڄيه دادا جشن واسواڻي

پياري ڊاڪٽر ديال آشا ڪيترائي پستڪ لکيا آهن. مون کي عجب لڳندو آهي ته هرروز ڪيترا ڪلاڪ دکين دردرن جي شيوا ۾ خرچ ڪندي، هي پيارو ڪٿان وقت آڻي ٿو جو اهڙا سندر پستڪ، اُنهن ويچارن سان ڀريل، تيار ڪري ٿو. ڪيترن سنتن ڀڳتن جا جيون چرتر لکيا اٿائين. ڪيترا پُرسڪار کيس مليا آهن. پر پاڻ ڪهڙو نه نماڻو آهي. ودوان آهي پر کيس وديا جو ايمان ڪين آهي. نئڙت ۽ نياز جي تصوير آهي. کيس سنتن ستپرکن، پريوءَ جي پيارن لاءِ عجيب شرڌا آهي. اِيياسي انسان آهي. سادگي ۽ ساڌنا جي جيون رهندو آهي.

پيارو پريو پنهنجي مهر ۾ مون کي دنيا جي جُدا جُدا ملڪن ۾ وٺي هليو آهي. جدا جدا قسمن جي ماڻهن سان ملاقات ڪرڻ جو وجهه مليو آهي. مان سچ سان بنا ڪنهن وڏاءَ سان چئي سگهان ٿو ته ڊاڪٽر ديال آشا هڪ لاثاني انسان آهي. سندس هردي اندر هري نام لاءِ بُکه آهي. پريوءَ لاءِ عظيم پيارَ آهي ۽ دکين دردرن، غريبن مسڪينن ۽ ورڌ اوستا وارن واسطي همدردي آهي.

پياري ڊاڪٽر ديال آشا جي پيار ۽ شيوا ڀري زندگيءَ جو هڪ ئي پيغام آهي :- جي سُکي ٿيڻ چاهيو ته ٻين کي سُکي ڪريو. سندس رڳه رڳه ۾، رَت جي هِڪ هِڪ ڦڙي ۾ غريبن واسطي پيار سمايل آهي. سندس چرنن ۾ مان سِرَ نمايَان ٿو ۽ ڀڳل سنتي پنگت واسطي آسيس پنان ٿو.

شل پيارو پريو کيس سالم صحت ۽ وڏي آورجا بخشي، جئن پنهنجا ڪلياڻڪاري ڪاريه ڪندو رهي.